~250.000 v.Chr

Resten van kamp van jager-verzamelaars in de Belvedere-groeve bij Maastricht; oudste menselijke (Homo heidelbergensis) sporen in Nederland bestaande uit stenen werktuigen en dierenbotten.

~200.000 v.Chr.

Bij Rhenen zijn stenen gevonden die bewerkt zijn volgens de Levalloistechniek.

~150.000 v.Chr

Tijdens het Saalien, het op een na laatste glaciaal, wordt in Nederland een toendraklimaat regelmatig afgewisseld met een ijsklimaat, waardoor bewoning vaak niet mogelijk is.

~12.000 v.Chr

De temperatuur begint te stijgen, waardoor bewoning tijdens het Holoceen weer mogelijk wordt. Sporen van de Hamburgcultuur zijn gevonden in Friesland en Drenthe.

~10.000 v.Chr

In de buurt van Sint OdiliÃ«nberg is de oudste tekening van Nederland gevonden.

~9500 v.Chr

De zeespiegel staat in het begin van het Holoceen nog zo laag dat een groot deel van het Noordzeebekken droog ligt, waarbij de kustlijn noordelijk ligt van de huidige Doggersbank en Engeland nog verbonden is met het vasteland.

~9000 v.Chr

Sporen van de Ahrensburgcultuur zijn in Noord-Brabant gevonden, de eerste die pijl-en-boog gebruikte.

~7900 v.Chr.

In 1955 wordt de Kano van Pesse gevonden, een uitgeholde boomstam, die zich thans in het Drents Museum in Assen bevindt.

~7400 v chr

Çatalhöyük, een inspirerende samenleving in Turkije

Utopische dromen over collectief wonen vinden vaak hun oorsprong in voorstellingen van hoe onze verre voorouders geleefd kunnen hebben. Maar soms, dankzij archeologisch bewijs, hoeven we ons dat niet langer in te beelden. In het huidige Turkije hebben archeologen een grote protostad opgegraven.
Het is een van de eerste omvangrijke nederzettingen ter wereld die werd gebouwd door mensen die nog maar kort geleden hun jacht- en verzamelverleden achter zich hadden gelaten. Het neolithische Çatalhöyük, bewoond tussen 7400 en 6200 voor Christus, kan tot achtduizend mensen hebben gehuisvest. Zij leefden in lemen huizen die zo dicht bij elkaar stonden dat de hele stad als het ware samenleefde in één reuzegroot huis. De mensen kwamen hun woningen binnen via gaten in de daken en ze socialiseerden en werkten op de onderling verbonden daken van hun huizen. De lange levensduur van deze straatloze nederzetting impliceert dat de bewoners van Çatalhöyük gedurende vele generaties een stabiel en welvarend leven hebben geleid.
In 2011 deden archeologen bij opgravingen een verrassende ontdekking: de inwoners van Çatalhöyük begroeven hun doden onder hun haardvuren en veel woningen bevatten de skeletresten van bewoners uit lang vervlogen tijden. Onderzoekers gingen er aanvankelijk van uit dat mensen die in dezelfde periode onder de haarden van individuele woningen werden begraven bloedverwanten moesten zijn. Nader onderzoek van de gebitsresten van graven uit verschillende woningen bracht echter aan het licht dat de mensen van Çatalhöyük wellicht in niet-bloedverwante huishoudens leefden. Dat suggereert dat zij een ruimer familiebegrip hadden, inclusief zowel ‘officiële’ als ‘praktische’ verwanten.
‘Deze resultaten suggereren dat opname in een woning slechts minimaal verband hield met biologische verwantschap. In plaats daarvan was de site allicht georganiseerd volgens een alternatieve definitie van verwantschap die niet bepaald was door genetische banden’ Marin A. Pilloud en Clark Spencer Larsen. Negenduizend jaar geleden lijken onze voorouders dus weinig reden te hebben gehad om huishoudens te stichten met alleen maar hun directe bloedverwanten. Sterker nog, de gedachte kwam misschien niet eens bij hen op. Opgravingen suggereren ook dat in Çatalhöyük een zeer egalitaire gemeenschap leefde. Er zijn immers weinig archeologische signalen die wijzen op een klassenonderscheid. De samenleving bood vrouwen en mannen ook gelijke toegang tot voedsel. De grootte en vorm van de individuele woningen zijn opmerkelijk uniform. In tegenstelling tot Çatalhöyük leveren de zesduizend jaar oude Mesopotamische vindplaatsen in het huidige Iran, Irak en Syrië uitgebreide bewijzen van hiërarchie en ongelijkheid. In steden als Uruk en Ur stelde de landbouw een klasse van heersers en priesters in staat om zich via belastingen de rijkdom van hun bevolking toe te eigenen. Verschillen in de grootte van particuliere woningen markeerden verschillen in sociale status, waarbij paleizen de rijkdom en de macht van hun eigenaars weerspiegelden. Verwantschapsrelaties vergemakkelijkten dan vermoedelijk de overdracht van die rijkdom en de macht van de ene generatie heersers op de volgende.

~7000 v.Chr

In het Vroeg-Atlanticum staat de zeespiegel op ca. 20 m NAP en komt de kustlijn in de buurt van de huidige. De stuwwallen van het Texel-IJsselmeer Hoog en het Groningen Hoog steken uit als landtongen.

~5500 v.Chr

Trijntje is de naam die gegeven werd aan het oudste menselijke skelet dat in Nederland is aangetroffen te Hardinxveld-Giessendam. De restanten uit de Swifterbantcultuur en een reconstructie bevinden zich in het Rijksmuseum van Oudheden in Leiden.

~5300 v.Chr

De volkeren van de bandkeramische cultuur vestigen zich op de hogere, vruchtbare lossgronden van Zuid-Limburg en vormen daarmee de eerste landbouwers in Nederland, waarmee hier het Neolithicum begint. Vooral in Elsloo zijn veel vondsten uit deze periode gedaan. Na zo'n 700 jaar verdwijnt deze cultuur om nog niet bekende redenen.

~4900 v.Chr

Boven de rivieren is een cultuur van jager-verzamelaars te vinden, waaruit zich de Swifterbantcultuur ontwikkelt.

5000 v chr

Wie leefden in Egypte vóór de Egyptenaren?

De oude Egyptenaren stichtten zo'n 5000 jaar geleden een machtig rijk. Voordat de eerste farao op zijn troon zat, had een raadselachtig volk al de Nijl getemd en de weg geëffend voor hen.
Grote delen van de Merimda-cultuur zijn nog steeds een mysterie voor onderzoekers.
Vóór de farao's een van de meest geavanceerde rijken uit de oudheid stichtten, werd het gebied langs de Nijl bewoond door verschillende culturen.
De meest prominente was de Merimde-cultuur die haar hoogtijdagen had van ca. 5000 tot 4000 v.Chr.
Volgens historici markeert de Merimde-cultuur de overgang bij de prehistorische Egyptenaren van nomaden naar boeren, en daarmee het begin van de eerste georganiseerde gemeenschappen in Egypte.
De Merimde-cultuur leefde in een gebied aan de Nijl, op slechts 45 kilometer van het huidige Caïro.
De regio was geschikt voor landbouw dankzij de Nijl, die zowel water als voedingsrijk sediment leverde.
In dit vruchtbare gebied verbouwden de Merimde tarwe en gerst. Men hield er vee, schapen en geiten. Er werd ook gejaagd op onder andere nijlpaarden en krokodillen.
Dankzij de stabiele voedselvoorziening kon het volk een van de eerste nederzettingen in Noord-Afrika stichten met dorpen vol ronde hutten van leem en stro.
De maskers van de Merimde-cultuur zijn de oudste afbeeldingen van mensen die archeologen in Egypte vonden.
In de ruïnes van de dorpen vonden archeologen eenvoudige landbouwwerktuigen van hout en bot, evenals stenen werktuigen zoals messen en beitels.
Er werd ook eenvoudig aardewerk gevonden dat werd gebruikt voor opslag. De Merimde-cultuur is vooral bekend door de mysterieuze kleihoofden en maskers, die waarschijnlijk een rituele functie hadden.

Klimaatverandering maakte Egypte tot supermacht

Een oase van duizenden kilometers lang zou er niet moeten kunnen zijn in de Sahara, maar 7000 jaar geleden trad de Nijl steeds vaker buiten zijn oevers. En rond de lange rivier creëerden de Egyptenaren een rijk dat zijn weerga niet kende.
Veel details over de levenswijze van het Merimde-volk zijn nog onduidelijk. Onderzoek suggereert dat ze uit Zuidwest-Azië kwamen, maar in de loop van honderden jaren naar Egypte migreerden.
Archeologen denken echter dat ze een wreed volk waren. Dode baby's werden niet begraven, maar gewoon bij het afval gegooid.
Onderzoekers zijn het er over eens dat de cultus een belangrijke fase vertegenwoordigt in de ontwikkeling van het Egypte van de farao's, en de sociale en politieke structuren vestigde die de weg vrijmaakten voor een van de meest complexe beschavingen van de oudheid.

~4450 v.Chr

In 1968 wordt bij de aanleg van de Deltawerken in een veenlaag op 8 meter diepte het Mannetje van Willemstad gevonden.

~4250 v.Chr

In Zuid-Nederland worden sporen gevonden van de Michelsbergcultuur.

~4000 v.Chr

Tijdens het Subboreaal sluit de westkust zich steeds meer, met als gevolg dat de achterliggende lagune verzoet, wat grootschalige veenvorming in de hand werkt.

~3900 v.Chr

In het Savelsbos bij het Limburgse dorp Rijckholt worden de vuursteenmijnen van Rijckholt in gebruik genomen, de oudste bekende mijnen van Europa. In een groot aantal kleinschalige mijnen wordt gedurende een periode van meer dan 1000 jaar zo'n 40.000 ton vuursteen gewonnen, dat naar grote delen van Europa wordt geÃ«xporteerd. Enkele eeuwen jonger zijn de vuursteenmijnen van Valkenburg.

~3450 v.Chr.

in Drenthe en andere delen van Nederland zijn de hunebedden indrukwekkende overblijfselen van de Trechterbekercultuur; in Friesland vindt terpbewoning plaats; in de duingebieden van West-Nederland zijn overblijfselen gevonden van de Vlaardingencultuur.

~3250 v.Chr

De leden van de standvoetbekercultuur maken gebruik van karren.

~3000 v.Chr.

In het Archeologiemuseum Stein in Stein (Limburg) bevindt zich de neolithische grafkelder van Stein van de Seine-Oise-Marne-cultuur met crematieresten van ongeveer 35 mensen, potscherven en vuurstenen pijlpunten.

~2600 v.Chr

Naast en uit de standvoetbekercultuur ontstaat de klokbekercultuur. Hiermee begint een tijd van intensieve contacten overzee, wat verklaart waarom de prehistorische culturen van Nederland en Engeland aan weerszijden van de Noordzee altijd zoveel met elkaar gemeen hebben. Ze bereiken zelfs Noord-Afrika.

~2100 v.Chr

De Bronstijd zorgt in Nederland niet direct voor nieuwe culturen, maar wel voor meer specialisatie. De handel wordt in deze tijd belangrijker. Bij Wageningen zijn uit deze tijd een stafdolk, bijl, mes en armband gevonden.

~1900 v.Chr

In 1953 wordt in het veen de bronzen dolk van Barger-Oosterveld gevonden.

~1800 v.Chr.

De Hilversumcultuur verspreidt zich van Midden-Nederland tot Calais en duurt tot ca. 1200 v.Chr. Het bronzen zwaard van Jutphaas is een van de vijf bijna identieke zwaarden die in Bretagne, BourgondiÃ«, Zuid-Engeland en Nederland zijn gevonden. Deze dienden niet voor de strijd, maar om de status van de eigenaar te benadrukken.

~1300 v.Chr

In heel Europa ontstaat vrij plotseling de urnenveldencultuur doordat men overstapt op crematie, mogelijk door nieuwe religieuze inzichten. Op de Boshoverheide bevindt zich het grootste teruggevonden urnenveld. In het skelet van de Krabbeplasman is het oudste menselijke DNA aangetroffen dat ooit in Nederland is gevonden.

~1250 v.Chr

Het tempeltje van Barger-Oosterveld speelt een rol bij rituelen in het veen.

~1200 v.Chr

In 1938 wordt bij Emmer-Erfscheidenveen het oudste veenlijk van Nederland gevonden, waarschijnlijk een mensenoffer.

~1150 v.Chr

In 1961 wordt bij Barger-Oosterveld een ijzeren pennetje van vier centimeter gevonden. Het zal echter nog lang duren voordat ijzer op grote schaal gebruikt wordt.

800 v chr

Het orakel van Delphi

Het orakel van Delphi was in de oude Griekse wereld een belangrijk religieus centrum. Bij dit aan de god Apollo gewijde heiligdom sprak de priesteres Pythia profetieën. De oude Grieken geloofden dat de goden hier via haar hun boodschappen konden overbrengen. Heel duidelijk waren die boodschappen echter niet. Pythia verkeerde in trance als ze het woord tot de vragensteller richtte en ze stootte meestal slechts klanken uit. Gelukkig waren er echter priesters die meenden dat ze het gebrabbel van de priesters konden vertalen…

Ook de uitleg van deze priesters was vaak tamelijk onduidelijk. Hun interpretaties konden op verschillende manieren uitgelegd worden waardoor in Delphi vaak voor ieder wat wils te halen was. Voorafgaand aan belangrijke militaire campagnes trokken leiders en krijgers uit het hele Middellandse-Zeegebied en ook het Midden-Oosten daarom naar het heiligdom, in de hoop op gunstige boodschappen van de

goden. En hoewel de boodschappen van het orakel vaak op verschillende manieren te interpreteren waren, werden ze wel als gezaghebbend beschouwd. Ook voor belangrijke staatszaken of religieuze en morele kwesties werd het orakel geregeld geraadpleegd.

Dat de boodschappen nogal dubbelzinnig konden zijn, blijkt ook uit een bekend verhaal van Herodotos over Croesus, de extreem rijke keizer van Lydië. Toen deze vorst overwoog een veldtocht te ondernemen tegen het Perzische rijk van Cyrus II trok hij eerst naar Delphi, in de hoop dat het orakel iets kon zeggen over de afloop. De koning ontving van het orakel de voorspelling dat “een groot rijk ten onder zou gaan.” Verheugd door deze boodschap vertrok de koning vol vertrouwen. Na verloop van tijd ontdekte hij echter dat hij de voorspelling verkeerd had geïnterpreteerd. Zijn eigen rijk ging ten onder…

Delphi was vanaf het derde millennium voor Christus een zeer belangrijke heilige plaats. Ooit zou hier het monsterlijke wezen Python hebben gewoond. Deze slang, ook wel eens Delphine genoemd, was een kind van oermoeder Gaea en woonde in de grotten van Parnassus, nabij de Golf van Korinthe, waar hij het orakel van Themis beschermde. Toen de god Apollo dit beruchte wezen versloeg, kreeg hij dus ook het orakel in handen. Op de plek waar de slang was verslagen, plaatste de god volgens de mythe een koepelvormige steen, de omphalos, die symbool stond voor de navel van de wereld. In 1913 is deze steen tijdens opgravingen gevonden tussen de

Zeker vanaf de achtste eeuw voor Chr., toen veel Griekse steden een grote groei doormaakten, won Delphi aan invloed. Door de bevolkingstoename kwamen de heersers voor allerlei nieuwe problemen en maatschappelijke dilemma’s te staan en ontstond er behoefte aan een religieus heiligdom dat als het ware boven de partijen kon staan. Door de invloed van het orakel ontstond rond het heiligdom uiteindelijk een groot complex vol tempels, schatkamers en herbergen. Speciaal voor de in 582 v.Chr. ingestelde Pythische Spelen werd daarnaast een arena gebouwd. Voor Delphi zelf was het orakel economisch zeer interessant. Zo schrijft hoogleraar Leonard Rutgers in zijn boek over de klassieke wereld:

Het orakel van Delphi wordt tegenwoordig nog weleens het eerste consultancybedrijf uit de geschiedenis genoemd. Het bleek een zeer winstgevend businessmodel. Binnen de kortste keren vergaarde men in Delphi enorme rijkdom. En als er eens een advies verkeerd uitpakte, kon men altijd zeggen dat de ontvanger ervan het niet goed had begrepen of geïmplementeerd. Vanuit de optiek van Delphi zelf was hier sprake van een echte win-winsituatie.

De bekende presocratische filosoof Heraclitus (ca. 540-480 v.Chr.) schreef ooit: “De vorst, van wie het orakel in Delphi is, legt niet uit of verbergt niet maar geeft tekens.” Van het orakel moest men volgens de denker geen panklare antwoorden of richtlijnen verwachten. De goden, waaronder Apollo, spraken namelijk niet zoals mensen dat doen. Ze gaven hints. En de persoon die het orakel raadpleegde bevroeg in zekere zin ook zichzelf. Volgens een reisverslag van de Griekse schrijver Pausanias (ca. 115-180) was in de Apollotempel van Delphi dan ook een inscriptie te vinden met de bekende tekst: γνῶθι σαυτόν, ofwel: ‘Ken uzelve’.

Pythia

Pythia, de priesteres die de spreekbuis van de goden en in het bijzonder Apollo was, kon een keer per maand geraadpleegd worden. Als de priesteres overleed werd een nieuwe zieneres aangewezen.

Tijdens de sessies zat de Pythia altijd op een driepoot. Ze kwam niet onmiddellijk met haar uitspraak. Hier ging een hele procedure aan vooraf, waarbij onder meer dieren werden geofferd en een reinigingsritueel werd uitgevoerd. Volgens verschillende antieke bronnen verkeerde de priesteres geestelijk in hogere sferen als ze uiteindelijk de goddelijke boodschappen doorgaf. Dit zou komen doordat ze ‘goddelijke’ dampen (pneuma) inhaleerde die opstegen uit een spleet in de aarde, precies onder de tempel. Volgens de bekende Griekse historicus en filosoof Plutarchus (46-120), die zelf geruime tijd priester in Delphi was, had deze damp een wat zoetige geur. Ook zou Pythia water drinken uit een bron in de buurt van de tempel.

Moderne wetenschappers hebben zich lange tijd gebogen over de vraag hoe de priesteres precies in trance raakte. Zo werden bijvoorbeeld de fundamenten van de tempel onderzocht, in de hoop daar aanwijzingen te vinden. Steeds vond men echter slechts opborrelend grondwater, dat bovendien niet afgevoerd of ingedamd kon worden zodat nader onderzoek onmogelijk was. Begin eenentwintigste eeuw ontdekten wetenschappers uiteindelijk dat in de buurt van de tempel twee breuklijnen lopen. Rutgers:

Het is goed denkbaar dat uit deze spleten oorspronkelijk met zekere regelmaat een gas opsteeg, mogelijk ethyleen, op het moment dat deze aardplaten tegen elkaar aan schoven. Overigens trof men ook in het lokale water sporen aan van hetzelfde soort aardgas. Dat is interessant, want van ethyleen is vastgesteld dat het een hallucinerende werking kan hebben bij matige toediening. Bij inname van grotere doses gaat iemand zelfs volledig onderuit. Bovendien heeft het een zoete geur.

Helemaal zeker is daarmee echter nog niet dat de priesteres bedwelmd raakte door het gas dat uit deze breuklijnen opsteeg. Volgens sommige historici hoeft pneuma bovendien niet puur op een aards gas te duiden, maar kan het begrip ook meer filosofisch geduid worden.

Vanaf circa de derde eeuw voor Chr. nam het belang van het orakel van Delphi langzaam af. Nadat de Romeinen het heiligdom begin tweede eeuw voor Chr. veroverden, zou Delphi ook verschillende keren zijn geplunderd. Onder keizer Nero zouden bijvoorbeeld zo’n vijfhonderd beelden uit de omgeving zijn verwijderd. Dat Delphi aan belang inboette, had ook te maken met het feit dat in de Romeinse wereld andere vormen van profetie in zwang raakten, zoals droomduiding en de bestudering van weersverschijnselen en het gedrag van vogels. Keizer Theodosius I liet het heiligdom van Delphi rond 385 na Chr. definitief sluiten.

Van het heiligdom Delphi zijn verschillende ruïnes bewaard gebleven. De overgebleven resten werden in 1987 aangemerkt als werelderfgoed van Unesco. Een deel van de schatten van het oude heiligdom zijn te zien in een naastgelegen museum.

Carthago

Weelderige tuinen, een geheime oorlogshaven en kindoffers: Carthago was meer dan alleen de tegenstander van Rome tijdens de Punische oorlogen.

Op zo'n achttien kilometer van de Tunesische hoofdstad Tunis, omringd door een wijk met chique villa's, liggen de resten van het oude Carthago. De stad zou in 814 v.C. zijn gesticht door migranten uit Fenicië, een regio in hedendaags Libanon en Syrië.

'Waarschijnlijk was het in eerste instantie een aanlegplaats voor schepen langs een handelsroute van de Feniciërs,' zegt classicus Diederik Burgersdijk, universitair docent aan de Universiteit Utrecht en de Universiteit van Amsterdam. Slechts enkele eeuwen later was Carthago uitgegroeid tot een van de machtigste steden die de wereld ooit had gekend.

Op een grote landkaart in zijn kantoor wijst Burgersdijk naar de gebieden waarover het Carthaagse Rijk zich op het hoogtepunt uitstrekte: een groot deel van Noord-Afrika, Spanje en de eilanden Sicilië, Sardinië en Corsica. 'De Carthagers waren een zeevarend volk, in tegenstelling tot de Romeinen – dat waren juist landrotten.'

Carthago versus Rome

Het Carthaagse Rijk staat tegenwoordig vooral te boek als de grote concurrent van Rome. 'Wie denkt aan Carthago, denkt aan de drie Punische oorlogen, waarin de Carthagers vochten tegen het Romeinse leger.'

Misschien wel de beroemdste speler in dat verhaal is de Carthaagse generaal Hannibal Barkas, die met zijn leger (inclusief olifanten) over de Italiaanse Alpen trok, waarna hij de Romeinen een verpletterende nederlaag toebracht. Niet veel later keerde het tij. Carthago werd door de Romeinen verslagen en de stad werd volledig van de kaart geveegd.

Gebrek aan bronnen

Waarom horen we zo veel over de Punische oorlogen en zo weinig over die andere hoofdstukken uit de Carthaagse geschiedenis? Dat heeft deels te maken met een gebrek aan bronnen, legt Burgersdijk uit.

'Carthago had niet een schrijfcultuur zoals de Romeinen en Grieken,' zegt hij. De meeste teksten over de stad zijn dus van Romeinse of Griekse hand, en werden pas decennia of eeuwen na de val van de stad geschreven. In die bronnen worden de inwoners van Carthago – door de Romeinen overigens Puniërs genoemd, de Romeinse naam voor Feniciërs – afgeschilderd als onbetrouwbaar, wreed en autoritair.

Archeologische bronnen bieden uitkomst, maar zijn eveneens schaars. Bij de vindplaatsen in Tunesië zijn vooral resten uit Romeins Carthago blootgelegd. (Zo'n honderd jaar na de val van de Punische stad bouwden de Romeinen op de ruïnes hun eigen Carthago, dat nog vele eeuwen zou bestaan.)

Punische appels

Wat weten we wel over het oorspronkelijke, Punische Carthago? 'Het was een echte handelsnatie met een bloeiende cultuur,' zegt Burgersdijk. Zilvermijnen in hedendaags Spanje waren een grote inkomstenbron voor de Carthagers, en op het gebied van landbouw maakte het volk gebruik van innovatieve technieken.

De Griekse historicus Diodoros van Sicilië beschrijft het Noord-Afrikaanse achterland van Carthago als een paradijs van weelderige tuinen en plantages, een complex netwerk van irrigatiekanalen en luxe landgoederen. Vijgen, peren, druiven, granaatappels – door de Romeinen 'Punische appels' genoemd – en olijfolie waren bijvoorbeeld belangrijke exportproducten.

Geheime oorlogshaven

Voor wie van zee kwam, moet de handelshaven een indrukwekkend gezicht zijn geweest, zegt Burgersdijk. ‘Er waren lange pieren om schepen aan te leggen, zoals bij IJmuiden.’ Daarachter lag een geheime, tweede haven waar de oorlogsvloot met meer dan tweehonderd schepen werd schuilgehouden. Als de stad werd aangevallen, konden de oorlogsschepen snel tevoorschijn komen, legt hij uit. ‘En dat soort confrontaties vonden ook regelmatig PLAATS.
Lange tijd was Carthago dan ook een vrijwel onneembare vesting. De taal die er werd gesproken was het Punisch, een Semitische taal sterk verwant aan het Hebreeuws. Ook de goden die door de Carthagers werden aanbeden, hadden een Semitische oorsprong. De bekendste daarvan is Baäl, een Kanaänitische weergod die veelvuldig voorkomt in de Hebreeuwse Bijbel.

Kindoffers

‘Een omstreden feit is dat de Carthagers waarschijnlijk ook kinderen offerden aan deze god,’ zegt Burgersdijk. ‘Lange tijd werd gedacht dat die verhalen zwartmakerij waren van de Romeinen, maar vondsten van onder meer offerplaatsen met grote hoeveelheden kinderresten wijzen er toch op dat dit werkelijk gebeurde.’

~750 v.Chr

Bij Wijchen zijn resten gevonden van een vierwielige pronkwagen. In Zuid-Nederland neemt de vroeg-Keltische Hallstatt-cultuur de plaats in van de urnenveldencultuur.

~700 v.Chr

In Friesland en Groningen worden de eerste wierden aangelegd, in Friesland terpen genoemd.

~650 v.Chr

Het zuiden van Nederland komt onder de invloed van de La TÃ¨ne-periode. Krijgsgeweld neemt toe.

~450 v.Chr

De munt doet geleidelijk zijn intrede.

~350 v.Chr

In 1818 wordt de Valtherbrug gevonden, een veenweg tussen Ter Apel en Valthe.

323

Alexander de Grote

Alexander had van zijn vader Filippos niet alleen zijn koninkrijk, zijn leger en zijn oorlog tegen Perzië geërfd, maar ook enkele bijbehorende problemen. Filippos had de macht van de koning sterk uitgebreid en daarmee de betekenis van de adel verminderd, maar hij had de aristocraten tevreden gesteld met grote geschenken. De gouden voorwerpen in het archeologisch museum van Thessaloniki getuigen daar na een kleine vierentwintig eeuwen nog altijd van. De noodzaak geschenken uit te delen had voor Filippos tot gevolg dat hij altijd oorlog moest voeren: enerzijds om buit te bemachtigen, anderzijds omdat zijn bijzondere positie samenhing met zijn bevelhebberschap.
Voor zijn zoon gold hetzelfde. Hij moest veroveren blijven. Hij kon na de zege bij Issos niet anders dan verder gaan naar Tyrus, naar Egypte, naar Gaugamela, naar Babylon. Hij baande zich een weg door het Zagrosgebergte, verwoestte de paleizen van Persepolis. In 330 opende hij de jacht op zijn tegenstander Darius, die in Ekbatana bezig was een leger op te bouwen. Op het nieuws van Alexanders nadering ontruimde de Perzische vorst zijn basis en trok langs de oude handelsweg naar het oosten, waar zijn nieuwe troepen zich ophielden.
Het was een beproefde manoeuvre. Zelfs de Assyriërs hadden het nooit aangedurfd ver de eindeloze leegte van de Iraanse hoogvlakte binnen te trekken. Alexander, die zich inmiddels was gaan beschouwen als zoon van Zeus, negeerde de menselijke inschatting van de risico’s en ging zijn tegenstander achterna met een heel klein ruiterleger. Het was roekeloos: elk moment kon de Pers versterkingen krijgen, rechtsomkeert maken en zijn achtervolgers overweldigen. Maar de snelheid van de Macedonische ruiters was ongekend en uiteindelijk maakten, althans volgens de Macedonische propaganda, Perzische hovelingen een einde aan het leven van Alexanders laatste tegenstander.
Alexander, nu alleenheerser, kreeg erkenning van de lokale edelen, die wisten dat de goden sinds mensenheugenis de heerschappij over het oosterse wereldrijk van volk naar volk hadden doorgegeven. Ze begrepen dat het geen zin had verzet te plegen tegen een dynastieke wisseling die was bekrachtigd met een maansverduistering. Alexander van zijn kant kwam zijn nieuwe onderdanen tegemoet door Iraanse kleding te dragen, zijn voorganger een nette uitvaart te gunnen en Perzen in dienst te nemen. Maar ook nu hij de machtigste man op aarde was, moest hij rekening houden met enkele harde feiten. Zijn soldaten wilden naar huis, terwijl hijzelf op een of andere manier de oorlog moest voortzetten om zijn aristocraten te beheersen. Hij had een vijand nodig.
Het moet Alexander goed zijn uitgekomen dat een familielid van Darius zich tot koning uitriep. Het was precies wat “de koning van Azië”, zoals Alexander zich noemde, nodig had. Dwars door het winterse Afghanistan trok hij naar het spreekwoordelijk afgelegen Baktrië, nam zijn rivaal gevangen, bruuskeerde ongewild de religieuze gevoelens van zijn onderdanen en verstoorde met een ondoordachte stadstichting

het subtiele evenwicht tussen nomaden en stedelingen. Het gevolg was dat de bevolking van het huidige Oezbekistan in opstand kwam onder leiding van Spitamenes, die misschien afstamde van de legendarische Baktrische profeet Zarathuštra Spitama.
Alexanders eerste reactie op de dood van enkele van zijn soldaten lag voor de hand: represailles. Toen vervolgens een legerafdeling tot de laatste man werd uitgeroeid, werd duidelijk dat de Macedoniërs in een guerrilla verzeild waren geraakt. Guerrillero's kunnen alleen worden bestreden door hun de steun te ontnemen van de bevolking, wat kan worden bereikt door jarenlang een vreedzaam alternatief voor oorlog te bieden. Zoveel tijd had Alexander niet en dus koos hij een andere strategie om Spitamenes te beroven van die steun: hij deporteerde de bevolking naar enkele nieuwe steden, waar ze als horigen het land moesten bewerken voor Griekse huurlingen die hier een nieuwe woonplaats kregen. Een van deze steden is geïdentificeerd in Kampyr Tepe.
Voor het moment volstond deze maatregel – Spitamenes werd uitgeschakeld – maar noch de autochtonen noch de Griekse kolonisten waren gelukkig met de situatie. Minder dan anderhalf jaar later zouden Oezbekistan en noordelijk Afghanistan opnieuw een oorlog aanschouwen. Ditmaal stonden de Macedoniërs tegenover de Grieken en hun horigen, die hoopten dat hun meesters naar hun moederland zouden terugkeren, zodat zij hun oude levenswijze konden hernemen. Maar toen was Alexander al niet meer in Baktrië. In het voorjaar van 326 was hij de Punjab binnengevallen.

Alexander de Grote en de Illyriërs

Helm, zoals de Illyriërs droegen (Archeologisch museum, Split)
Nu ik werkende weg blijk te zijn begonnen aan een verslag van het eerste regeringsjaar van Alexander de Grote – ik vertelde over zijn vader, over zijn troonsbestijging, over zijn campagne op de oostelijke Balkan – kan ik net zo goed nog even verder gaan en vertellen over zijn campagne in het westen. In het zuiden van het huidige Albanië en het noordwesten van Griekenland lag het koninkrijk Epirus, waarmee het Macedonische vorstenhuis door huwelijksbanden was verbonden, en ten noorden daarvan woonden enkele Illyrische stammen. Die waren, net als de Thraciërs, aan Macedonië onderworpen, maar Alexanders staf achtte het verstandig te laten zien dat de nieuwe koning even geducht was als Filippos.
Alexander had in zoverre geluk dat een van de Illyrische stammen, de Dardaniërs uit het huidige Kosovo, het plan had opgevat Macedonië binnen te vallen. Dat bespaarde Alexander de moeite een voorwendsel te verzinnen om naar het westen te marcheren, maar haast was wel geboden. Stamhoofd Kleitos had zich verzekerd van de steun van een andere stam, de Taulantiërs, en had bovendien in het westen van Macedonië het fort Pellion bezet, dat gezocht moet worden in de omgeving van Korçë, in oostelijk Albanië.

Pellion

Ik vertelde al eens eerder wat er gebeurde. Langs de rivier de Eordaikos marcheerde Alexander zó snel naar het bedreigde gebied, dat hij kon beginnen met het beleg van Pellion vóór Kleitos' bondgenoten ter plekke waren. Helaas arriveerden die vrij snel daarna toch, de Taulantiërs arriveerden even later toch en dat dwong Alexander de belegering afbreken. Door de snelheid van zijn opmars waren zijn aanvoerlijnen te kwetsbaar en hij dreigde nu afgesneden te raken. Deze fout zou hij nooit meer maken.
De vallei van de Devoll (Eordaikos)
Het vechtend terugtrekken van een leger bracht het risico met zich mee dat de soldaten ongecontroleerd zouden vluchten, zeker omdat ze ook nog in formatie moesten terugkeren over de Eordaikos. Voortdurend werden de Macedonische manschappen beschoten en bekogeld vanaf nabijgelegen heuvels. Ook Alexander raakte gewond. De operatie verliep echter succesvol, wat veel zegt over de discipline en ervaring van het leger dat Filippos in de voorafgaande jaren had gecreëerd.
Vermoedelijk morden de Macedonische soldaten de volgende dagen over de onbesuisdheid van hun nieuwe vorst. Alexander moest nu snel succes boeken om het moreel op te vijzelen. Hij hoefde echter niet lang te wachten. Twee dagen na de terugtocht kwamen verkenners melden dat de vijandelijke legers een gezamenlijk kamp hadden opgeslagen zonder verschansingen of andere voorzorgsmaatregelen. Ongetwijfeld had Kleitos een lage dunk gekregen van zijn onervaren tegenstander en meende hij dat deze in paniek was gevlucht.

Het einde van de Illyriërs

Alexander gaf meteen bevel aan zijn lichtbewapende troepen en twee falanxbataljons om zich gereed te maken voor een nachtelijke aanval, die buitengewoon succesvol verliep. Daarmee had Alexander zijn klinkende overwinning binnen en was de rust aan de westgrens voldoende verzekerd.
Kleitos had echter weten te ontkomen. Gelegenheid de achtervolging in te zetten was er niet, want een boodschapper kwam melden dat de steden van Griekenland, die, zoals ik in een eerder blogje al vertelde, enkele maanden eerder nog trouw aan Alexander hadden gezworen, een opstand voorbereidden. De Atheense politicus Demosthenes had het gerucht verspreid dat Alexander was gesneuveld en dat was voldoende om de vlam in de pan te doen slaan. Dit was een dreiging van een ander kaliber dan die van de al verslagen Illyrische stammen. Alexander was gedwongen zijn aandacht op het zuiden te richten – en daarover zal ik het te gelegener tijd ook nog eens hebben.

~150 v.Chr

De Germanen dringen op en verdrijven langzaam de Kelten.

55 v.Chr

Julius Caesar komt min of meer door toeval in Nederland terecht tijdens de Gallische Oorlog, waarbij hij de Usipeti en Tencteren vrijwel uitroeit. Met zijn Commentarii Rerum in Gallia Gestarum maakt hij een einde aan de prehistorie in Nederland, al zijn geschreven bronnen na de Romeinen schaars en zou een deel van de Middeleeuwen in Nederland in die zin als prehistorie opgevat kunnen worden.

52 v .chr

Caesar verslaat de Galliërs

De laatste vrije Galliërs verschansen zich in 52 v.Chr. in de stad Alesia. Daar wachten ze op een enorm versterkingsleger en de beslissende eindstrijd tegen Julius Caesar die Europa voorgoed zal veranderen.
Zowel Caesar als zijn Gallische tegenstanders wisten dat de Slag om Alesia beslissend was. Beide partijen zetten daarom alles op alles.

'Beide partijen beseften dat ze voor deze strijd tot het uiterste moesten gaan.'
Zo beschreef de Romein Julius Caesar het beslissende moment tijdens de slag om de Gallische stad Alesia in 52 v.Chr. Hier vochten de Galliërs hun laatste, grote strijd tegen de Romeinse bezetter die Gallië zes jaar eerder was binnengevallen.
De Slag om Alesia veranderde Europa voor altijd en bepaalde de komende 500 jaar de noordgrens van het Romeinse Rijk.

Galliërs verenigden zich in het geheim

De afgelopen zes jaar had Caesar elke zomer met ongeveer 40.000 soldaten een steeds groter gedeelte van Gallië veroverd. Hij maakte hierbij handig gebruik van de onderlinge strijd tussen Gallische stammen. Dat wil zeggen, hij werkte samen met sommige stammen, terwijl hij andere stammen versloeg – het zogenoemde 'verdeel-en-heersprincipe'.
In 52 v.Chr. had Caesar Gallië feitelijk in handen; van de Atlantische Oceaan tot de Rijn, van België tot de Pyreneeën. Hij had de Nerviërs verslagen in België, de Veneti in Bretagne en de Aquitani bij de Pyreneeën. De Nerviërs hadden met 75.000 man tegen Caesar gevochten en verloren.
Vrijwel alle mannen van de stam werden vermoord. De vrouwen en kinderen werden als slaven verkocht. De Nerviërs werden simpelweg uitgeroeid. Toen beseften de Galliërs dat Caesar nu de feitelijke machthebber in hun land was. Veel stamhoofden hielden daarom geheime bijeenkomsten, waarop ze besloten om één gemeenschappelijk front te vormen tegen de Romeinen.
Hun vrijheid en zelfstandigheid stonden op het spel.
Een van hen was het stamhoofd van de Arverni, Vercingetorix. Hij was erg intelligent en werd daarom benoemd tot leider van de opstand.
Vercingetorix wist dat hij de Romeinse legioenen niet op het slagveld kon verslaan. De Romeinse legionairs waren namelijk beroepssoldaten, met een goede opleiding en ijzeren discipline.
Na de verovering van Gallië voerde Caesar een burgeroorlog tegen zijn rivalen om alleenheerser van Rome te worden.

Rebellenleider voert guerrillaoorlog

De Galliërs waren, in tegenstelling tot de Romeinse legionairs, stammenkrijgers, die alleen oorlog voerden om zichzelf te verdedigen. In vredestijd werkten ze meestal als boer en ze hadden dan ook geen staand leger dat voortdurend getraind werd.
Vercingetorix verzamelde een groot leger van 50.000 tot 80.000 man, maar in plaats van een grote confrontatie met Caesar aan te gaan, voerde hij een soort guerrillaoorlog. Hij verbrandde akkers, zodat de Romeinen zich niet konden bevoorraden, en legde hinderlagen.
Caesar achtervolgde Vercingetorix door heel Gallië in de hoop om hem tot een beslissende veldslag te dwingen. En onderweg veroverde Caesar een aantal Gallische dorpen die de opstand steunden.
Bijvoorbeeld de vestingstad Avaricum, met 40.000 opstandelingen en inwoners. Volgens Caesars eigen verhaal over de Gallische Oorlog overleefden slechts 800 van hen de Romeinse invasie.
Vercingetorix, die zich buiten Avaricum bevond, besloot zich terug te trekken naar zijn hoofdstad Gergovia. Caesar volgde hem en belegerde de stad. Maar de rebellenleider verdedigde zich zo hevig dat Caesar de belegering moest opgeven en zich terugtrok.
Dat was een enorme overwinning voor Vercingetorix. Nu sloten nog meer stammen zich bij hem aan – ook stammen die eerder met Caesar hadden samengewerkt.

Een wal van 36 kilometer

Vercingetorix had nu het bevel over 80.000 soldaten en 15.000 ruiters, terwijl Caesar 11 legioenen met in totaal 55.000 soldaten en 3000 ruiters had. Vercingetorix ging ook door met zijn guerrillaoorlog en hinderlagen.
Maar toen besloot hij het grootste deel van zijn leger te verzamelen in de Gallische vestingstad Alesia, bovenaan een 300 meter hoge helling.
Voordat de veldtocht in Gallië in 58 v.Chr. begon, waren de provincies Gallia Cisalpina en Narbonensis al in Romeinse – en Caesars – handen. Even later werden Aquitania en Belgica verslagen, terwijl Midden-Gallië beetje bij beetje werd veroverd. In 52 v.Chr. was alleen Alesia nog zelfstandig. In 54 v.Chr. probeerde Caesar Britannia te veroveren, maar dat mislukte. Germania werd nooit Romeins.
Na zijn succesvolle verdediging van Gergovia dacht Vercingetorix natuurlijk dat hij diezelfde tactiek nog wel een keer kon herhalen en de legionairs opnieuw kon verdrijven. Caesar, daarentegen, zag de mogelijkheid voor een veldslag die eens en voor altijd een einde zou maken aan de Gallische Oorlog en zijn verovering van het enorme Gallië.
Hij omsingelde de stad en liet zijn soldaten een dubbele vestingwal bouwen, compleet met torens, forten en walgrachten, rond de hele helling.
Tijdens de bouw probeerden de Galliërs herhaaldelijk om uit te breken, maar ze werden steeds weer teruggeslagen. Vercingetorix gaf een paar van zijn ruiters opdracht om een versterkingsleger van Gallische stammen te verzamelen. Intussen bouwden de legionairs van Caesar verder aan de vestingwal. Die was inmiddels 16 kilometer lang geworden. Caesar wist dat de Galliërs versterkingen zouden halen en dat hij van twee kanten aangevallen zou worden.
Dus liet de legerleider nog een wal bouwen, gericht op de vlakte rondom de helling. Die wal was 20 kilometer lang. Na vijf weken was het immense bouwproject klaar.
Het was helemaal niet ongewoon dat de Romeinen zulke grote verdedigingswerken bouwden. Dat hadden ze vóór Alesia al vaker gedaan. Maar toch was dit een vreemde situatie – zelfs naar Romeinse maatstaven. Aan de ene kant belegerden ze een stad, en moesten ze zichzelf verdedigen tegen aanvallen van buitenaf.
In die tijd zou geen enkel ander volk op het idee komen om de vijand én zichzelf in te sluiten achter een enorm verdedigingswerk.

Caesar omsingelde de Galliërs en zichzelf

De Romeinse legerleider had een simpel maar ingrijpend plan. Hij sloot 50.000 Gallische krijgers op in Alesia door een 16 kilometer lange wal te bouwen rond de helling waar de stad op lag. En tegelijkertijd verdedigde hij zich tegen het Gallische versterkingsleger van 100.000 man door nog een wal van 20 kilometer te bouwen – rond zijn 60.000 soldaten.
Tijdens de bouw van de binnenste wal vielen de Galliërs herhaaldelijk aan. Maar ze werden steeds verslagen.
100.000 Galliërs kwamen aan bij Alesia. Dit versterkingsleger viel de Romeinen van buitenaf aan, terwijl hun Gallische vrienden in het belegerde Alesia van binnenuit aanvielen. Maar geen van beide legers kon door de Romeinse linies breken.
De Romeinse verschansing had een zwakke plek vlakbij de rivier, waar ze nog niet helemaal af was. 6000 Galliërs vielen op dit zwakke punt aan, terwijl de krijgers van Vercingetorix vanuit Alesia hetzelfde deden.
Dit was het beslissende moment. Caesar liet zijn ruiters het versterkingsleger van achteren aanvallen, waardoor ze dachten dat er nog een Romeins leger was gearriveerd. De Galliërs sloegen op de vlucht. De slag was gewonnen en Caesars verovering van Gallië was een feit.

100.000 Galliërs vielen Caesar aan

Het kostte de Galliërs vijf weken om een versterkingsleger te verzamelen en Alesia te bereiken. Volgens Caesar bestond het Gallische leger uit 250.000 man. Maar moderne historici denken dat dat een bewuste overdrijving van zijn kant was. Volgens hen bestond het Gallische leger uit 100.000 man; een grotere veldtocht was logistiek namelijk niet mogelijk. Er was gewoon niet genoeg graan en vee om zoveel soldaten te voeden.
Ook de omvang van Vercingetorix' leger in Alesia is omstreden. Volgens Caesar bestond het uit 80.000 man, maar 50.000 lijkt waarschijnlijker.
In dat geval hadden de Galliërs 150.000 man en Caesar 60.000 man.

Romeinen plaatsten berenvallen

Het Gallische leger kwam op het laatste moment. Vercingetorix had vijf weken op hen gewacht en had bijna geen proviand meer.
De Galliërs hadden geen tijd te verliezen. Het versterkingsleger viel de buitenste wal aan, terwijl het leger vanuit Alesia de binnenste wal aanviel. Om bij de wal te komen, moest het versterkingsleger eerst door een 'mijnenveld' dat bestond uit scherpe stukken ijzer met weerhaken die de Romeinen in het gras hadden gestoken.
Na deze ijzeren pinnen hadden de Romeinen berenvallen gegraven: gaten bedekt met gras en takken, met scherpe takken in de bodem. Daarna kwamen de aanvallers bij de walgracht, of eigenlijk twee walgrachten die gedeeltelijk gevuld waren met het water van twee rivieren. De Galliërs gooiden bossen met takken en hooi in de grachten om eroverheen te komen, terwijl ze vanuit de torens beschoten werden door de Romeinen.

Galliërs liepen een Romeins mijnenveld in

De Galliërs in Alesia konden de Romeinse linies niet doorbreken. Rondom de stad hadden de Romeinen twee grachten gegraven van 2,5 meter diep. Het zand uit de grachten werd gebruikt om een wal te bouwen, met palissades en torens. Voor de walgrachten werden de Galliërs tegengehouden door ijzeren pinnen met weerhaken, daarna door berenvallen en uiteindelijk werden ze gespietst op spitse stokken.
IJzeren pinnen met weerhaken
Pas daarna bereikten de Galliërs de verschansing zelf. Maar Caesar stuurde zijn ruiters het verdedigingswerk uit, waarna ze de Gallische ruiters aanvielen. De ruiters vielen ook de Gallische voetsoldaten bij de verschansing aan, die in paniek wegvluchtten. Ook Vercingetorix' aanval op de binnenste wal werd teruggeslagen.
Maar die nacht vielen de Galliërs opnieuw aan. Dit keer op twee plekken van buitenaf, en opnieuw viel Vercingetorix van binnenuit aan.
In het donker vielen veel aanvallers in de Romeinse berenvallen, en bij de verschansing werden ze ontvangen door een regen van speren vanaf de torens, stenen uit katapulten en grote pijlen uit kruisboogachtige wapens.

Laatste stuiptrekking van de Galliërs

De Galliërs beseften dat hun eerste twee aanvallen slecht gecoördineerd waren. Ze verkenden het terrein en vonden een plek bij de rivier waar het verdedigingswerk nog niet klaar was. Zo'n 6000 Galliërs vielen deze zwakke plek aan, terwijl de rest de verschansingen aanviel om de Romeinen bezig te houden.
Vercingetorix snapte wat zijn kameraden van plan waren en stuurde zijn mannen de helling af om de aanval bij de zwakke plek te ondersteunen.
Caesar stond op een toren en hield alles in de gaten. Vanhier uit stuurde hij versterkingen naar de plekken die het zwaarst werden aangevallen. Hij wist dat het beslissende moment was aangebroken, zoals hij later schreef in zijn boek over de Gallische Oorlog. Als de Galliërs een doorbraak zouden forceren, zou hij verliezen.

OPMERKELIJK: Verdachte liefdesbrief onthulde affaire met halfzus van vijand

Hij koos daarom voor een afleidingsmanoeuvre. De Romeinse legerleider stuurde een paar ruitereenheden de vesting uit, die ongemerkt in een cirkelbeweging om de Galliërs bij het zwakke punt heen reden.
Ook nam hij zelf deel aan de strijd. Toen Caesars mannen hem op het slagveld zagen in zijn opvallende rode cape, deden ze nog beter hun best. Tegelijkertijd vielen de ruiters de Galliërs in de rug aan.
Veel Galliërs dachten dat de ruiters een nieuw Romeins leger waren dat net was aangekomen, en sloegen op de vlucht. De paniek verspreidde zich onder het Gallische leger, dat uiteenviel in kleine eenheden die zich terugtrokken en afdropen naar huis.
Caesar bleef hen echter opjagen en hield daarmee de paniek in stand.

Vercingetorix kreeg de ultieme straf

Het Gallische stamhoofd Vercingetorix zat nu ingesloten in Alesia, zonder voedsel en zonder hoop op nieuwe versterkingen. Hij had geen andere keuze: hij moest zich overgeven.
Caesar liet een podium bouwen, ging op een stoel zitten en verzamelde zijn officieren om zich heen.
Alle opstandelingen uit Alesia moesten naar het podium komen en hun wapens neerleggen voor de voeten van Caesar – zo ook Vercingetorix, die daarna werd afgevoerd naar Rome.
Vercingetorix moest zich uiteindelijk overgeven aan Julius Caesar. Daarna verloren de Galliërs hun zelfstandigheid. Nu was heel Gallië in Romeinse handen.
© Fine Art Images/Heritage Images/Imageselect
Zes jaar later werd het Gallische stamhoofd geëxecuteerd tijdens een grootse triomftocht ter ere van de oorlogsheld en dictator Caesar.
Het jaar na de Slag om Alesia werden de laatste Gallische opstandelingen verslagen. Romeinse kolonisten stroomden naar het nieuwe land, waar ze zich vestigden als handelaren en grondbezitters. Veel Gallische leiders kregen goede posities bij de Romeinse overheid en Gallië werd een Romeinse provincie – en langzaam maar zeker verving het Latijn zelfs het Keltisch dat de Galliërs ooit hadden gesproken.
Door deze verovering kwam de noordgrens van het Romeinse Rijk bij de Rijn te liggen. Ten noorden en oosten van deze grens woonden de Germaanse stammen.

Julius Cæsar werd dictator

Door zijn verovering van Gallië werd Caesar zo populair dat hij de kans greep om alleenheerser van het Romeinse Rijk te worden. Hij stak met zijn legioenen de rivier de Rubicon over en versloeg Pompeius, met wie hij eerder samen had geregeerd. Niet veel later werd hij door de senaat benoemd tot dictator.
Caesar had zijn doel bereikt.
Voorheen was het Romeinse Rijk een republiek, die geregeerd werd door consuls en senatoren. Veel hooggeplaatste Romeinen verzetten zich tegen Caesar.
In 44 v.Chr. werd Caesar vermoord door een groep samenzweerders. Na de moord ontstond er een nieuwe machtsstrijd om het Romeinse Rijk, die ermee eindigde dat Rome een keizerrijk werd onder Caesars geadopteerde zoon Augustus.

Grens van de beschaving doorsneed Duitsland

Meer dan 200 jaar vormde de Rijn de noordgrens van het Romeinse Rijk. De 568 kilometer lange barrière doorsneed Duitsland en hield de barbaren op afstand.
De noordelijke expansie van het Romeinse Rijk kwam abrupt tot stilstand in 9 n.Chr., toen het leger van Publius Quinctilius Varus een grote nederlaag leed in het Teutoburgerwoud in het oosten van Westfalen.
Vanaf dat moment vormde de Rijn de grens – in het Latijn limes – tussen de Romeinse beschaving en de Germaanse barbaren.
Keizer Augustus versterkte de grens kort daarna met eenvoudige constructies van een greppel en een aarden wal met houten palen. Op sommige stukken kwam een stenen muur.
Achter de muur of wal stonden houten of stenen wachttorens. De 900 torens waren zo geplaatst dat de wachters met elkaar konden communiceren en de Romeinse forten in het achterland konden waarschuwen als iemand de grens probeerde over te steken.
De Rijn werd een van de meest stabiele grenzen van de Romeinen. De versterking was echter alleen geschikt om kleine groepjes vijanden buiten te houden. Toen grote aantallen Germanen in 260 de grens overstaken, werd de grens korte tijd opgegeven.
Dit geldt bijvoorbeeld voor Augsburg, dat in 15 v.Chr. door de Romeinen werd gesticht als Augusta Vindelicorum.
Een van de belangrijkste steden was Keulen, rond 16 n.Chr. gebouwd als legioenenkamp en vlootbasis. In 50 verhief keizer Claudius de nederzetting tot kolonie: Colonia Claudia Ara Agrippinensium, genoemd naar zijn tweede vrouw, Agrippina de Jongere, dochter van generaal Germanicus en geboren in het gebied.
In de volgende eeuwen groeide Keulen als kool en werd het de grootste nederzetting in de regio met 20.000 inwoners. De kolonie werd ook de zetel van de Romeinse gouverneur.
Andere Rijnsteden, zoals Mainz (Mogontiacum in het Latijn) en Koblenz (Confluentes), kregen ook veel invloed. Toen barbaren begin 5e eeuw het rijk binnenvielen, bleven de steden centra voor ambachtslieden en handelaars.

Kerken en kloosters langs de rivier

Met de verspreiding van het christendom ontwikkelden de steden langs de Rijn zich tot kerksteden en bisdommen. Vanaf de 7e eeuw werden er kloosters gebouwd. Daar fabriceerden monniken handgeschreven kopieën van de Bijbel, liturgische teksten en andere werken. Samen met de kathedralen maakten de kloosters het gebied tot een centrum van christelijke geleerdheid.
Keulen werd in 795 een aartsbisdom, en in 873 werd de eerste kathedraal ingewijd.

In Keulen alleen al stonden 70 kerken en kloosters. De hoge concentratie van kerkelijke instellingen gaf de Rijn in die tijd de bijnaam Pfaffengasse – papensteeg.
Vanwege hun ligging aan de Rijn trokken de kathedralen veel bezoekers, en daardoor werden ze nog belangrijker. Ze verwierven ook relikwieën, vermeende overblijfselen van heiligen en Bijbelse figuren waaraan in de middeleeuwen genezende krachten werden toegeschreven.

Christelijke superhelden hielpen het geloof vooruit

Vergeet Batman en Superman. Christelijke superhelden doodden draken, konden ondraaglijke pijnen weerstaan en deden 500 squats per dag.

Nederlanden hebben hout nodig

De Rijn bracht niet alleen het christendom tot bloei – de rivier was cruciaal voor de florerende handel in de middeleeuwen. Schepen en schuiten bevoeren de Rijn met allerlei soorten goederen.
Katholiek Europa zat te springen om pekelharing, in de 15e eeuw een van de meest vervoerde producten. Linnen en schapenwol uit Engeland vulden ook het laadruim van de schepen.
Imigranten uit Noord-Italië en Frankrijk haalden vanaf halverwege de 16e eeuw zijde naar Bazel. De nieuwkomers richtten ook spinnerijen, weverijen en ververijen op voor de productie van zijden linten. Die werden een groot exportsucces.
Mannheim: Houtvlotten kwamen bijeen in Mannheim
In Mannheim mondt de rivier de Neckar uit in de Rijn. Hierdoor was de stad het ideale verzamelpunt voor het hout dat in grote vlotten naar de Nederlanden reisde. Omdat de bemanningen proviand nodig hadden, kwam het houtvervoer ook de lokale economie ten goede.
Pfalzgrafenstein: Toleiland schudde kooplieden uit
Vanwege linke stroomversnellingen bij de linkeroever moesten schepen omvaren tussen kasteel Gutenfels op de rechteroever en kasteel Pfalzgrafenstein op een zandbank in de rivier. Dankzij deze ligging kon de burchtheer zo veel tol innen als hij wilde.
Keulen: Haring en wijn maakten Keulen rijk
In de middeleeuwen was Keulen een van de belangrijkste Rijnsteden. Dit kwam vooral door de handel in haring en wijn. Wijn werd via de Rijn verscheept naar onder meer Nederland en Engeland.
Duisburg: Duisburg was knooppunt
Duisburg, gelegen op de plek waar de rivier de Ruhr in de Rijn uitmondt, was het beginpunt van een Hellweg (heerweg). Die leidde landinwaarts en eindigde bij de rivier de Weser. De handelsroute werd een bron van welvaart.
Rotterdam: Haven linkte Rijn met de wereld
Toen de wereldhandel in de 16e eeuw op gang kwam, werden havensteden aan de mondingen van de rivier belangrijk. De kooplieden van Rotterdam verbonden de Rijn met de wereld.

Dat gold eveneens voor wijn, die in grote hoeveelheden naar Engeland werd geëxporteerd. Maar er reisden ook meer verfijnde goederen over de Rijn, zoals de zilverdraden die in zijden stoffen werden geweven.
De draden werden in Keulen gemaakt en via de Rijn naar het zuiden vervoerd, om uiteindelijk in Italië terecht te komen.
Hout was ook een belangrijk product. Voordat er spoorwegen waren, werd hout vervoerd door de boomstammen over de rivieren te laten drijven. In de 16e en 17e eeuw was vooral taxus een populair exportartikel.
Taxus werd zeer gewaardeerd door de Britten, die er kruisbogen mee maakten. Het hout voor de wapens werd in de Alpen gekapt en vervolgens over de Rijn naar de Nederlanden gevaren, vanwaar het naar Engeland werd verscheept.
Vanaf de 17e eeuw was de Nederlandse Republiek zelf ook een grote afnemer van hout. Na de oprichting van de Vereenigde Oost-Indische Compagnie in 1602 explodeerde de vraag. Voor een schip waren 4000 tot 5000 grote eikenbomen nodig.
Verder was er ook hout nodig voor havens en kanalen, en voor de windmolens waar Nederland veel energie uit haalde.
Het hout, waaronder ook dennen- en sparrenstammen, kwam uit bijna alle delen van het stroomgebied van de Rijn. De boomstammen werden samengebonden tot vlotten, die tijdens de reis vaak opnieuw werden gebonden en verlengd.
De vlotten, aan de Duitse kant Holländerflöße genoemd, konden wel 300 meter lang zijn en dienden daarom ook om goederen en soms zelfs passagiers te vervoeren.

Heren en rovers bestalen kooplui

Steden profiteerden van het verkeer op de Rijn, vooral als ze stapelrecht hadden.
Stapelrecht betekende dat alle koopvaardijschepen die door de stad voeren hun goederen moesten lossen en te koop aanbieden in de haven. Sommige steden eisten ook dat de producten een kwaliteitscontrole ondergingen door ambtenaren, die goed betaald kregen voor hun felbegeerde stempel.
Maar de steden waren niet de enigen die een slaatje sloegen uit de bedrijvige handel. Langs de Rijn stond een reeks burchten uit de vroege middeleeuwen. Burchtheren en ridders hadden het zwaar en gingen op zoek naar nieuwe bronnen van inkomsten.
Ze ontdekten dat ze gebruik konden maken van hun versterkte posities om tol te eisen van passerende schepen. Deze ‘roofridders’ maakten vooral het 58 kilometer lange traject tussen Mainz en Koblenz onveilig, waar schippers elke 10 kilometer een ‘tolhuis’ tegenkwamen. Sommige burchtheren spanden zelfs een ketting over de Rijn.
De heren van strategisch gelegen burchten als Pfalzgrafenstein werden slapend rijk.

Eigenlijk was voor het innen van tol toestemming van de keizer nodig, maar de roofridders trokken zich daar niets van aan. En wie wel een vergunning had, rekende vaak een hoger bedrag en stak het verschil in eigen zak.
Daarnaast trok de Rijn ook regelrechte roversbendes aan, die de schepen enterden met musketten en pistolen en de schipper geld aftroggelden om verder te mogen varen.

Handel werd gestroomlijnd

Het stapelrecht van de steden en de illegale tolheffing maakten goederen duurder en belemmerden de handel. Vooral kooplieden die lange afstanden aflegden, moesten vaak de portemonnee trekken.
Begin 19e eeuw was voor iedereen duidelijk dat hebzucht de Rijnhandel verlamde.
Dit veranderde pas toen de grote omwentelingen tijdens de Napoleontische Oorlogen de centrale overheden versterkten ten koste van plaatselijke vorsten en burchtheren. Al snel liep de handel op rolletjes en werd de Rijn een levensader van Europa.
En dat was nog maar het begin. In een kelder van de Universiteit van Edinburgh had ingenieur en uitvinder James Watt een paar jaar eerder de stoommachine ontwikkeld.
Deze baanbrekende technologie zou een revolutie in de wereld teweegbrengen en de Rijn en de mensen die van de rivier leefden, voor altijd veranderen.

De Romeinse verovering van Engeland

Jarenlang dachten onderzoekers dat explosieve economische groei bij de moderne tijd hoort, maar een onderzoek ontkracht dat. Na de bloedige verovering van Brittannië werd de economie alleen maar beter.
Tijdens de Romeinse kolonisatie van Brittannië kreeg de economie een impuls en werden mooie gebouwen, zoals de Romeinse baden in Bath, uit de grond gestampt.

Romeinse soldaten zetten voor het eerst voet aan wal in Groot-Brittannië onder leiding van Julius Caesar in 55 v.Chr., maar de daadwerkelijke verovering van het eiland begon pas 90 jaar later, onder keizer Claudius.
Hij begon een felle invasiecampagne in 43 n.Chr., die 41 jaar duurde en naar schatting 100.000 tot 250.000 Britten het leven heeft gekost.
Maar ondanks de bloedige verovering bracht de invasie ook veel goeds – in ieder geval economisch. Dat blijkt uit een groot onderzoek waarbij onder meer is gekeken naar gebouwen en de kwaliteit van aardewerk.

Alle onderdelen wezen op hetzelfde

Het fascinerende onderzoek werd uitgevoerd door een Brits-Amerikaans team van antropologen en gedragswetenschappers van de Universiteit van Cambridge en de Universiteit van Colorado.
Uit de studie bleek dat vanaf de invasie in 43 n.Chr. totdat de Romeinen het eiland in 410 verlieten, veranderingen in technologie, wetgeving en institutionele structuren leidden tot een aanzienlijke economische groei.
‘Over de periode van ongeveer 350 jaar zien we een tweeënhalfvoudige toename van de productiviteit per inwoner,’ zegt coauteur Rob Wiseman, antropoloog aan de Universiteit van Cambridge, tegen New Scientist.
Wetenschappers hebben lang geloofd dat economische groei in de oudheid vooral te danken was aan bevolkingsgroei en een groter gebruik van hulpbronnen.
Maar dit onderzoek laat zien dat Brittannië een dusdanig intense groei doormaakte dat deze niet alleen verklaard kon worden door bevolkingsgroei.
Om de Romeinse invloed op de oude Britse economie te onderzoeken, bestudeerde het team drie soorten archeologische vondsten: munten, aardewerk en gebouwen. Ze zochten naar tekenen van verandering die direct in verband konden worden gebracht met de komst van de Romeinen of met veranderingen in levensstijl.
De onderzoekers ontdekten dat huizen in de Romeinse tijd groter werden, wat duidt op een toename van de rijkdom onder de bevolking.
Romeinen en rijke Britten bouwden grote en indrukwekkende Romeinse villa’s op het platteland. Deze replica staat in het dorp Wroxeter.

Ze ontdekten ook dat mensen minder goed op hun munten letten, omdat die vaker onder de vloerplanken in huizen terechtkwamen. Dit suggereert dat mensen onvoorzichtiger werden met hun geld omdat de munten minder zeldzaam waren en het niet erg was om er een paar kwijt te raken.
Ook is er veel aardewerk uit die tijd gevonden, en de onderzoekers concludeerden dat de kwaliteit en variëteit sterk verbeterde tijdens de Romeinse periode. Dat is nog een teken dat de mensen rijker werden.
Er zijn talloze Romeinse schatten gevonden in Engeland. Dit is de goudschat die in 1911 in Corbridge werd gevonden.
De duidelijke groei wijst erop dat individuen vaak meer geld hadden.
Onderzoekers denken dat dit verklaard kan worden doordat de Romeinen een aantal essentiële onderdelen van de samenleving verbeterden. Er werden bijvoorbeeld betere wegen en havens aangelegd, evenals meer en betere molens.
De Romeinen leerden de Britten ook hoe ze met beton moesten bouwen en droegen geavanceerde kennis bij over het fokken van dieren, waardoor de landbouwproductie toenam.
De innovatie bleef echter niet beperkt tot de bouw en de landbouw. Ook de wetgeving werd hervormd om het gemakkelijker te maken een bedrijf op te zetten.
Dit alles deden de Romeinen natuurlijk niet uit de goedheid van hun hart. Een groeiende economie in Brittannië was goed voor de rest van het Romeinse Rijk omdat er meer geproduceerd zou worden voor het rijk. De Britten maakten vooral textiel en kleding.
De Muur van Hadrianus was het symbool de noordgrens van Romeins Brittannië en staat nu niet ver van de grens tussen Engeland en Schotland. De Romeinen probeerden verschillende malen het gebied achter de muur te veroveren, maar dat lukte ze nooit lang.

Gaat in tegen eerder onderzoek

De auteurs van de studie gaan in tegen eerder onderzoek waaruit blijkt dat intensieve economische groei uitsluitend wordt geassocieerd met moderne trends, zoals industrialisatie in de 19e eeuw.
Ze schrijven in hun studie gepubliceerd in Science Advances:
‘Wij stellen echter dat institutionele en technologische veranderingen in bepaalde oude samenlevingen resulteerden in vergelijkbare patronen van economische groei die we recenter ook zien. We suggereren geen continuïteit tussen verleden en heden, maar eerder de mogelijkheid van breuken en veranderingen in richting.’
Volgens de onderzoekers vond de grootste groei plaats tussen 150 en 250 n.Chr. Ze schatten dat het jaarlijkse BNP toen met gemiddeld 0,5 procent toenam. Dat is in de moderne tijd niet enorm, maar in een meer statische oude samenleving wel.

27 v.Chr

Octavianus wordt princeps. De Bataven wonen in het rivierengebied, terwijl de Cananefaten zich westelijk van hen hebben gevestigd. In Overijssel bevinden zich de Chamaven, in het noorden de Frisii. Zij worden beschreven door Tacitus in zijn Germania.

12 v.Chr

Drusus sluit een verdrag met de Bataven en de Cananefaten, zodat hun gebied deel uitmaakt van Gallia Belgica. Op het Insula Batavorum (Bataveneiland) wordt een groot legerkamp gebouwd. Later zal hier vlak bij een aantal nederzettingen gesticht worden die bij elkaar Oppidum Batavorum genoemd worden, mogelijk het latere Noviomagus (Nijmegen).

9 v.Chr

De Romeinse veldheer Drusus verslaat, volgens de latere geschiedschrijver Cassius Dio met behulp van de Friezen, de Chauken bij de Eemsmonding. Hij laat de Drususgracht en Drususdam aanleggen en heeft zijn hoofdkwartier op het Kops Plateau ten oosten van het huidige Nijmegen. Drusus overlijdt na een succesvolle veldtocht ergens langs de Lippe ten gevolge van een val van zijn paard.

~0

De Romeinen leggen de belangrijke oost-westverbinding tussen Colonia Claudia Ara Agrippinensium (Keulen) en Gesoriacum (Boulogne sur Mer) aan, de latere Via Belgica. Bij de Romeinse brug over de Maas ontstaat de nederzetting Mosa Trajectum (Maastricht) met onder andere een tempel- en badhuiscomplex. Het is niet duidelijk of veenlijken, zoals het meisje van Yde en het paar van Weerdinge, het gevolg zijn van mensenoffers of van de Germaanse rechtspraak.

4

Princeps Augustus zegt toe dat Tiberius, de oudere broer van Drusus, zijn opvolger is. Deze heeft de veldtochten van zijn broer voortgezet, waardoor het gebied tussen de Rijn en de Elbe nu in handen is van de Romeinen. In 1996 wordt bij Vlaardingen een boemerang gevonden, waarschijnlijk van een Cananefaat.

8

Tiberius verslaat een stam Sugambren en deporteert ze gedeeltelijk naar de noordelijke Rijnoever.

9

De Frisii, Bataven en Cananefaten komen niet in opstand na de Romeinse nederlaag in de Slag bij het Teutoburgerwoud tegen Arminius.

14

Nadat Augustus overlijdt, breken er onlusten uit onder de Romeinse troepen. Germanicus weet deze te bezweren en de twee jaar daarna besteedt hij aan veldtochten tegen Arminius, geholpen door zijn Bataafse cohorten. Keizer Tiberius geeft Germanicus uiteindelijk in 16 opdracht de strijd in Germanië op te geven. De Bataven dienen ook als de lijfwacht, corporis custos van onder andere Tiberius en de latere Nero.

~15

De oprichting van de Nijmeegse godenpijler markeert de pacificatie van Germanië en het begin van de Pax Romana ("Romeinse vrede") in een groot deel van Nederland.

28

Nadat Olennius onredelijke belastingen eist, komen de Friezen in Noord-Nederland in opstand. Tijdens de Slag in het Baduhenna-woud lijden de Romeinen een nederlaag, waarna Olennius zich terugtrekt in het castellum Flevum. De opstand veroorzaakt paniek tot in Noviomagus. Dat weten we omdat iemand zijn geld in allerijl begroef en het nooit weer heeft gevonden.

29

De Tolsumer Akte is de oudste bewaarde geschreven tekst van Nederland.

47

Corbulo brengt de vloot van de Chauken tot zinken. Dezen plunderen onder de Cananefatische oud-legionair Gannascus de kust van Germania Inferior en Gallia Belgica. De Rijn wordt door Claudius als limes vastgesteld, hoewel de Frisii onder Romeins bestuur blijven. De rivier geldt zowel als scheidingslijn tussen de gebieden, als bindend element, doordat deze transport en communicatie vereenvoudigt. Claudius verbiedt verdere veldtochten tegen de Germanen, omdat hij de prioriteit geeft aan de invasie van Britannia. Corbulo laat dan maar het kanaal van Corbulo graven, een verbinding van het huidige Naaldwijk en het huidige Leiden tussen de toenmalige Maas en de toenmalige Rijn (de huidige Oude Rijn).

58

De Friese aanvoerders Malorix en Verritus worden Romeins staatsburger, maar moeten het stuk grond ten zuiden van de Rijn dat zij bezet hebben verlaten.

69

Door het machtsvacuem van het Vierkeizerjaar na de dood van Nero wordt de Bataafse Opstand mogelijk onder leiding van Julius Civilis. Alle Romeinse vestingen en vestigingen in Germania Inferior en Gallia Belgica gaan in vlammen op, inclusief Oppidum Batavorum en Tongeren. Het jaar daarop wordt de opstand neergeslagen. Na de Batavenopstand onder Julius Claudius Civilis verblijft te Noviomagus (Nijmegen) een legioen Romeinen bestaande uit tussen 4200 en 6000 militairen waaronder 300 ruiters.

78

Onder Gnaeus Julius Agricola dienen Bataven in Britannia met eigen bevelhebbers, maar ook in Noricum en Raetia.

80

Het Germaanse gebied van het Romeinse Rijk wordt in 2 deelgebieden georganiseerd (z.g. provinciae): "Germania superior" (Oost-Europa & Nabije Oosten) en "Germania inferior" (De Lage Landen, Frankrijk & Duitsland).

~100

De nederzetting Coriovallum (Heerlen) op het kruispunt van twee Romeinse heirbanen ontwikkelt zich tot een relatief grote stad. De ruIne van het Romeinse badhuis, bewaard in het Thermenmuseum, is het grootste Romeinse monument en het oudste volledig stenen gebouw van Nederland.

121

Hadrianus bezoekt Germania Inferior en verleent marktrechten aan de belangrijkste plaats van de Cananefaten (een deel van het huidige Voorburg), waarna de plaats Forum Hadriani gaat heten. Noviomagus wordt waarschijnlijk een municipium.

~160

Ook Forum Hadriani wordt een municipium.

~167

De Friese ruiters van het Cuneus Frisionum worden ingezet in Britannia. De Chauken trekken plunderend rond, wat de reden is dat uit deze tijd veel muntschatten gevonden worden.

175~225

De Sarcofaag van Simpelveld - eigenlijk een askist - is aan de binnenkant in reliëf gebeeldhouwd, bestaande uit een liggende vrouw met het interieur van haar huis

~200

In 1970 vindt een visser delen van een Nehalennia-altaar in zijn netten, terwijl hij bij Colijnsplaat aan het vissen is. Later vindt hij circa 200 votiefstenen en resten van een Romeins bouwwerk. Bij Domburg waren al in 1647 resten van een Nehalennia-tempel gevonden.

212

Door de Constitutio Antoniniana krijgen alle vrije burgers in de provincies het Romeinse burgerrecht, waardoor keizer Caracalla meer belastingen kan innen.

235

Keizer Severus Alexander wordt vermoord, waarna de crisis van de 3e eeuw volgt waarin de ene soldatenkeizer de andere opvolgt, vaak met geweld. Hierdoor verdwijnt de invloed van het centrale Romeinse gezag in Germania Inferior. De crisis eindigt pas in 284, als Diocletianus aan de macht komt.

240

De Franken worden voor het eerst genoemd als zij zich in het Rijk willen vestigen en de Rijn oversteken, waarna ze plunderend door Gallië trekken. Ze worden echter bij Mainz verslagen, waarna ze zich aan de oostoever vestigen.

~250

Kusterosie zorgt ervoor dat het water komt tot aan het castellum van Oudenburg, waarschijnlijk Portus Epiatici. Ook Brittenburg, de meest westelijke Romeinse fortificatie aan de Oude Rijn, komt onder water te staan. De Romeinen kunnen de strijd tegen het water niet winnen en verlaten het gebied.

258

Door het heersende machtsvacuüm kan onder Postumus het Gallische keizerrijk ontstaan naast het echte Romeinse Rijk. Postumus weet de tot in Spanje doorgedrongen Franken te verslaan en bestrijdt de Frankische zeerovers bij de Nederlandse kust.

~270

Na de dood van Postumus weten de Franken zich toch over de Rijn te vestigen, waarmee een einde komt aan de romanisering.

437

Op zoek naar het Rijngoud

Volgens de legende belandde de goudschat van de familie Nibelung in de 5e eeuw op de bodem van de Rijn. Ondanks vele teleurstellingen dromen schatzoekers er nog steeds van om hem te

Vanuit de open motorboot kijkt Hans Jörg Jacobi naar de rivier die als een staalgrijs lint kronkelt zo ver het oog reikt. Een tv-ploeg filmt de ervaren schatzoeker, die de rivier als zijn broekzak kent.
Met zijn wijsvinger volgt hij de bochten van de rivier op een oude kaart. Zijn vinger stopt waar de rivier een scherpe bocht maakt.
Daar is de rivier bijzonder diep en is het oppervlak donker. Het heet hier dan ook ‘der Schwarze Ort’ – de Zwarte Plaats. Hier ligt het Rijngoud, de schat die Jacobi koste wat kost wil vinden.
Hans Jörg Jacobi is lang niet de enige die op zoek is naar het Rijngoud, ook wel de Nibelungenschat genoemd.
Naar aanleiding van een middeleeuwse legende over de goudschat op de bodem van de Rijn investeren schatzoekers al eeuwenlang tijd en geld in hun zoektocht.

Fascinerend verhaal

Het verhaal achter de mythe leest als een sprookje. Drakendoder prins Siegfried trouwt met de zus van de Bourgondische koning Günther, Kriemhild. De koning en Siegfried krijgen echter ruzie, en de gemene vazal van de koning, Hagen, doodt Siegfried om de koning te beschermen.
Hagen steelt vervolgens het goud van Siegfried, zodat Kriemhild er geen leger mee op de been kan brengen om haar man te wreken. Voor zijn eigen veiligheid gooit Hagen de schat in de Rijn – maar liefst 144 wagenladingen.
De legende wordt beschreven in het *Nibelungenlied,* in de 13e eeuw geschreven door een onbekende dichter, maar pas in 1755 herontdekt.

Toen het *Nibelungenlied* in 1827 in modern Duits verscheen, werd het gedicht – en het verloren goud – een nationale schat. Schilders, dichters en componisten borduurden voort op het thema.
Het beroemdst zijn de vier opera's van Richard Wagner, *Der Ring des Nibelungen,* waarin een ring van Rijngoud de drager oppermachtig maakt.

Gebaseerd op ware gebeurtenissen

Niet alleen kunstenaars hielden zich met het verhaal bezig. Veel Duitsers waren ervan overtuigd dat de legende waar was – en sommigen droomden van het goud.
Het idee dat het goud echt bestaat, is niet extreem vergezocht. Volgens historici is de legende gebaseerd op echte gebeurtenissen.
Wagner leende onder meer de walkuren van de *Völsunga-saga.*

Völsunga-saga is Nibelungenlied van het noorden

De Duitsers zien het *Nibelungenlied* als oer-Duits, maar de Scandinaviërs hebben hun eigen versie van het dramatische verhaal.
De legende van de drakendoder Siegfried, zijn familie en zijn schat komt niet uit Duitsland. De *Völsunga-saga* uit het oude Scandinavië vertelt een soortgelijk verhaal.
Net als het *Nibelungenlied* gaat de saga over een koninklijke familie, in dit geval de Frankische koning Völsung en zijn nakomelingen. En net als in de Duitse versie doodt Siegfried – in de saga Sigurd – een draak en krijgt hij een schat in handen.
In de noordse versie is de schat echter 'slechts' een vervloekte ring.
De *Völsunga-saga* en het *Nibelungenlied* dateren beide uit de 13e eeuw, en de overeenkomsten zijn waarschijnlijk te danken aan het feit dat ze gebaseerd zijn op dezelfde mondelinge traditie.
Volgens experts zijn delen van de *Völsunga-saga* ouder dan het *Nibelungenlied,* terwijl andere stukken juist jonger zijn en typisch Scandinavisch. De *Völsunga-saga* wordt als bijzonder waardevol beschouwd omdat hij delen van de Oudere Edda bevat, een vroege bron van noordse mythen en legenden.
Het verhaal werd nieuw leven ingeblazen toen componist Richard Wagner elementen uit de Scandinavische versie tot het dominante verhaal maakte in de operacyclus *Der Ring des Nibelungen.*
Volgens bronnen woonde er halverwege de 6e eeuw ene Günther in de stad Worms. Hij was de koning van zijn volk, de Oost-Germaanse Bourgondiërs, toen dat de Rijn overstak en het Romeinse Rijk binnenviel.
Dat hadden ze beter niet kunnen doen: de Romeinse generaal Flavius Aëtius doodde Günther in 437 en vaagde zijn rijk weg.
De Nibelungen waren waarschijnlijk ook historische figuren. Bronnen maken gewag van een familie Nibelung die in Worms woonde en die tot de 12e eeuw hoge geestelijke ambten bekleedde.
De bronnen zwijgen echter in alle talen over de locatie van de schat, en het gedicht zelf is evenmin scheutig met informatie. 'Hij (Hagen, *red.*) liet het bij Lôche in de Rijn zakken,' staat in strofe 1137.
Waar Lôche ligt, weten we niet, maar al in de 18e eeuw ontstond het idee dat het waarschijnlijk Lochheim was. Deze plaats werd in de 13e eeuw verlaten, maar lag bij Gersheim op zo'n 20 kilometer van Worms.
Er barstte een uitgebreide zoektocht los. Ook de nazi's deden pogingen. Tussen 1939 en 1943 doorzocht het regime de bovenloop van de Rijn met een enorme baggermachine onder de naam Projekt Rheingold.
Het project leverde slechts 300 gram goud op – genoeg voor nazikopstuk Hermann Göring om een ring te laten maken. Hij had zich waarschijnlijk laten inspireren door Wagners operacyclus.

De echte Wagner

Hij haatte joden, leende geld van iedereen, verleidde vrouwen en nam niet de moeite om naar de begrafenis van zijn vrouw te gaan, maar ondanks zijn vreselijke persoonlijkheid creëerde Richard Wagner baanbrekende muziek en werd hij een wereldster.

Goudzoeker geeft niet op

Göring was niet de laatste die alles op alles zette om het Rijngoud te vinden. In de jaren 1970 begon de voormalige burgemeester van Mainz, Hans Jacobi, samen met zijn zoon, architect Hans Jörg Jacobi, zijn eigen onderzoek op de Zwarte Plaats.
De loop van de Rijn is door de eeuwen heen veranderd, dus de meest waarschijnlijke locatie van het Rijngoud is inmiddels landbouwgrond, hadden ze uitgevogeld. Vader en zoon huurden daarom een bedrijf in om te boren, maar na 10 meter stuitte de boor op een grote rots en moest het werk worden gestaakt.
Een schatzoeker in Rülzheim bij Worms had wel beet. In 2014 vond hij een complete schat, met gouden broches, beeldjes en een zilveren schaal versierd met goud en edelstenen.
De vondst van een goudschat in 2014 leidde tot hernieuwde speculaties over het Rijngoud.

Archeologen hebben de voorwerpen gedateerd op de 5e eeuw – de regeertijd van koning Günther. Of het echt het Rijngoud is, weet niemand, dus de zoektocht gaat door.
Ook Hans Jörg Jacobi geeft niet op. Hij is ervan overtuigd dat de steen op de Zwarte Plaats, waar de boor zich in de jaren 1970 op stukbeet, in werkelijkheid een marmeren plaat is die over de schat is gelegd om hem te beschermen.
De landeigenaar weigert nog meer boringen toe te staan, maar Hans Jörg Jacobi blijft hoopvol. In zijn dikke map bewaart hij de metingen en notities die hij in de loop der jaren heeft gemaakt.
'Ik wil de schat vinden zodat ik kan bewijzen dat het *Nibelungenlied* waar is,' zegt hij.

Merovech (Latijn: Merovechus, of gecontracteerd Meroveus; Oudhoogduits: Mārwīg, waaruit Ndl. Marwijk) was een koning die omstreeks het midden van de 5e eeuw over de Salische Franken zou hebben geregeerd en die als de naamgever wordt beschouwd van de Merovingische dynastie, onder welke het Frankische Rijk tot bloei kwam. De naam is een samenstelling van het Oudfrankische māri 'bericht; roem' (waaruit Ndl. mare, maar 'bericht') en wīg 'strijder'.[1] Geen enkele historische gebeurtenis kan aan hem worden toegeschreven en het is zelfs niet zeker, hoewel waarschijnlijk, dat hij een historisch figuur is geweest.

Leven

De biografische gegevens over Merovech zijn uiterst schaars en beperken zich in essentie tot twee bronnen geschreven ruim na zijn dood. Gregorius van Tours vermeldde hem eind 6e eeuw in zijn relaas over de veldtocht van Chlodio naar Kamerijk en de Somme: Sommigen beweren dat uit deze sibbe koning Merovech is gekomen, wiens zoon Childerik was.[2] Aangaande de verwantschap van Merovech met Chlodio bouwde Gregorius dus enig voorbehoud in en was hij niet specifiek, maar zijn vaderschap van Childerik presenteerde hij wel als vaststaand.[3]
In zijn navertelling van Gregorius interpoleerde de tot fabulering neigende Fredegar rond 660 een verhaal over een mogelijke conceptie van Merovech door een zeemonster: Het wordt gezegd dat, toen Chlodio in de zomer met zijn vrouw aan de kust verbleef, zijn vrouw tegen de middag naar zee ging om te baden en een beest van Neptunus gelijkend op de Quinotaurus haar uitzocht. Terstond werd ze bezwangerd ofwel door het beest ofwel door haar man, en daarna beviel ze van een zoon genaamd Meroveus, naar wie de koningen van de Franken later Merovingen werden genoemd.[4]
Gregorius presenteerde Merovech dus als de vader van Childerik uit het geslacht van Chlodio, en Fredegar maakte hem tot de zoon van Chlodio (of van het zeemonster). Hierop is de traditionele visie van Merovech als de koning tussen Chlodio en Childerik gebaseerd. Volgens een alternatieve hypothese is de juiste volgorde Chlodio-Chlodebaudes-Childerik, terwijl Merovech een voorouder in vrouwelijke lijn zou zijn geweest.[5] Nog anderen zien in Chlodio een verkorte naamvorm van Chlodebaudes en accepteren dus niet dat het om twee verschillende personen ging.[6]
Over de daden van Merovech kan alleen worden gespeculeerd. Als verwant of minstens tijdgenoot van Chlodio vocht hij mogelijk onder hem tegen de Romeinse generaal Aetius. Nadat Chlodio en Aetius een bondgenootschap hadden gesloten, streed Merovech misschien in 451 aan hun zijde tegen de Hunnen tijdens de Slag op de Catalaunische Velden (451). Als Gregorius hem terecht de vader van Childerik heeft genoemd, dan mogen we er vanuit gaan dat Merovech koning is geweest over het gebied van Belgica Secunda. Dat volgt uit de brief die Remigius van Reims in 481/482 aan Clovis richtte naar aanleiding van diens kroning, en waarin hij zei dat Clovis de leiding over de regering van Belgica Secunda had genomen zoals zijn voorouders vanouds hadden gedaan.[7]
Op basis van het aantreden van Childerik in 457/458 wordt aangenomen dat Merovech in dat jaar is overleden.

Legende

Fredegars verhaal over de conceptie door het zeemonster is in de 19e eeuw begrepen als de expressie van een Germaanse mythe. Deze mythe zou dan de these schragen dat het Merovingische koningschap als sacraal was geconcipieerd. Een recentere visie ziet bistea Neptuni (zeebeest) als een leenvertaling van het Oudhoogduitse meer-vee, wat op zijn beurt een paroniem voor Merovech was. Met deze geleerde volksetymologie op de naamgever van de Merovingische dynastie zou Fredegar zijn minachting ervoor tot uiting hebben gebracht.[8]
Andere geleerden zien de volksetymologie eerder als positief bedoeld voor de Merovingen, omdat een beschimping er niet omheen zou hebben gedraaid door het alternatief van een legitieme afstamming open te laten.[9] In elk geval is ook in die optiek van een mythische substantie geen sprake.
De legende vormt een van de mogelijke verklaringen voor de oorsprong van de uitspraak dat iemand van (Europese) adel "blauw bloed" zou hebben, zoals de zeewezens.

Naamgever Merovingen

Wellicht liet Merovech zijn naam aan het koningsgeslacht der Merovingen. Gregorius kon hun dynastie terugvoeren tot hem, maar was niet zeker hoe hij daarna met Chlodio verwant was. Nochtans waren er ook voor hem voorname Franken die het bestanddeel *mēri in hun naam droegen, en van wie niet valt uit te sluiten dat een van hen aan de basis ligt van de naam Merovingen.[10]

~481

Het graf van Childerik I in Doornik wordt in 1653 ontdekt, en geldt als het rijkste Frankische koningsgraf dat ooit is gevonden. Hij vecht enkele malen aan de zijde van de Romeinen, onder meer met Aegidius tegen de Visigoten bij Orleans in 463 en met comes Paulus tegen de Angelsaksen in Angers in 464.

496

Clovis I, koning der Franken, laat zich dopen, waarna de Franken in groten getale overgaan naar het christelijke geloof.

~525

Een Friese koning van wie de naam niet is overgeleverd, verslaat tijdens de Slag aan de Rijn met zijn leger de Deense dan wel Zweedse indringers, die worden aangevoerd door koning Hygelac.

~560

Chlotarius I verovert een deel van Friesland. Volgens de Frankische gewoonte is zijn rijk echter een persoonlijk gebied en wordt als zodanig bij zijn dood onder zijn zonen verdeeld. Vaak ontstaan door de rivaliteit onderlinge oorlogen, wat zorgt voor een machtsvacuum in de randgebieden. Hierdoor kunnen de Friezen meermalen gebieden heroveren.

~600

Dorestad komt tot bloei door de handel tussen de Chamaven van Hamaland, de Friezen en de Franken en met Scandinavië en Engeland.

630

Na een periode van interne strijd in Frankrijk, waardoor de Frankische invloed in Nederland vrijwel verdwijnt, komt Dagobert I met een klein leger naar het noorden. In Utrecht wordt een kerkje gesticht. Na het overlijden van Dagobert volgt weer een periode van neergang van de Frankische macht en vervalt het kerkje.

~633

Sint Amandus, de latere bisschop van Maastricht, wordt daar door de paus tot missiebisschop voor Friesland en de Saksen gewijd. Hij richt diverse kloosters en kerken op, zoals de Sint-Pieterskerk en de Sint-Baafsabdij in Gent en het klooster van Elnone of Elonon, waar hij overlijdt.

~650

De Romeinse keerploeg keert weer terug om langzaam het eergetouw te vervangen, waardoor het land beter bewerkt kan worden en opbrengsten groter worden.

689

De Frankische hofmeier Pepijn II van Herstal wint de Slag bij Dorestad en verovert zo het gebied ten zuiden van de Oude Rijn op de Friezen onder Radbod. Ter bezegeling van de nieuwe verhoudingen trouwt de zoon van Pepijn, Grimoald II, met Theudesinde, de dochter van Radbod.

695

Willibrord wordt door paus Sergius I tot aartsbisschop der Friezen gewijd, met Utrecht als zijn zetel.

714

Pepijn van Herstal overlijdt, waarna een opvolgingsstrijd uitbarst. Radbod maakt hiervan gebruik en weet in 716 Karel Martel te verslaan in de Slag bij Keulen. Radbod overlijdt in 719 en rond 720 weet Karel - de winnaar van de successiestrijd - het Frankische gezag rond Utrecht te herstellen. Willibrord sticht op het door Pepijn van Herstal en zijn echtgenote Plectrudis geschonken landgoed Suestra de abdij van Susteren, waarschijnlijk de oudste abdijstichting in Nederland.

733

Slag bij Poitiers

Strijd markeerde grens Arabische expansie in Europa

Omstreeks het jaar 733 versloeg de Frankische hofmeier Karel een Arabische troepenmacht in een slag die de geschiedenis is in gegaan als de Slag bij Poitiers. Deze strijd heeft een symbolische betekenis gekregen: Karel Martel zou Europa hebben gered van complete islamisering. Maar Karel streed niet voor het behoud van het christendom. Zijn intenties lagen op een ander vlak.

De Slag bij Poitiers is niet zomaar een veldslag. Als Karel Martel niet stoutmoedig met zijn legers de opmarcherende moslims de pas had afgesneden, hadden zij in rap tempo heel Europa geïslamiseerd. Karel heeft bij Poitiers de christenheid van een gewisse ondergang gered. Althans, dat is de gangbare opvatting.

Zoek ‘Slag bij Poitiers’ op internet en de bezweringen dat het toen kantje boord is geweest buitelen over elkaar heen. Maar ook historici mijden de grote woorden niet: ‘Bij Poitiers werd het lot van de wereld uitgespeeld tussen de Franken en de Arabieren’, ‘Bij Poitiers redden de Franken Europa van “de Aziaten en de Afrikanen”’, ‘Geen slag is van groter belang geweest dan die van Poitiers’.

Dat ‘Poitiers’ een prominent plekje heeft veroverd in de eregalerij van de geschiedenis, is vooral te danken aan de achttiende-eeuwse Britse historicus Edward Gibbon. Hij was een begenadigd verteller, en schetste dan ook met verve hoe het met Europa afgelopen zou zijn wanneer de Saracenen Karel Martel niet op hun pad hadden gevonden. Het zou niet lang geduurd hebben of de Arabische vloot was de Theems op gevaren. Dan was in Oxford voortaan de Koran uitgelegd en waren aan het besneden volk aldaar de openbaringen van Mohammed bewezen.

Maar de laatste jaren waait de wind uit een andere hoek. Vooral de Amerikaanse professor en Pulitzerprijswinnaar David Levering Lewis gooit met zijn nieuwste boek Gods Crucible. Islam and the Making of Europa, 570-1215 de knuppel in het hoenderhok. Was Karel Martel maar nooit aan zijn veldslag begonnen, zo stelt hij provocatief. Dan was Europa niet zo lang achterlijk gebleven, maar had het continent meteen aan de slag gekund met astronomie en trigonometrie, had heel Europa kunnen rekenen met Arabische cijfers en gelijk de oude Grieken kunnen lezen. IJverige historici hebben zelfs berekend hoeveel tijd Europa zich had kunnen besparen: 267 jaar, om precies te zijn.

Berbers

Voor Spanje gaat die calculatie niet op, want het Iberisch Schiereiland zag begin achtste eeuw tal van islamitische schepen aanmeren. Sinds jaar en dag zwaaiden de Visigoten er de scepter en normaliter was Hispania een solide koninkrijk met een sterke krijgsmacht. Als iemand toen verteld had dat het hele land binnen vijf jaar door vijandelijke troepen onder de voet zou zijn gelopen, was hij vierkant uitgelachen. Maar in 710 was de stabiliteit in Hispania ver te zoeken en verkeerde het schiereiland in een regelrechte crisis. Builenpest en slechte oogsten teisterden de Visigoten, maar nog ernstiger was dat een omhooggevallen edelman na het overlijden van de koning de troon opeiste. De wettige zonen van de overleden koning pikten de brutaliteit van deze Roderik niet en grepen elke gelegenheid aan om hun rechtmatige plaats in te nemen, met een burgeroorlog tot gevolg.

Zo was de situatie toen de Berberse bevelhebber Tariq ibn Ziyad in 711 voet aan Iberische wal zette. Het is niet verwonderlijk dat Tariq zijn oog liet vallen op Hispania, want vanaf de buitenpost Tanger gloorden aan de overkant van de zeestraat duidelijk de contouren van het Visigotische land. In Tariqs kielzog volgde een troepenmacht van zo’n 7000 man. Het merendeel bestond uit Berbers, daarnaast was er een handjevol Arabieren.

Er gaan geruchten dat de Visigotische oppositie zich bij de islamitische troepen aansloot, of dat ze de moslims zelfs zouden hebben uitgenodigd om Roderik een kopje kleiner te maken. Maar de moslims hadden een eigen doel, en dat was buit vergaren.

Tariq maakte geen haast, en verzamelde op zijn gemak een grotere troepenmacht bij zijn uitvalsbasis, het huidige Algeciras. Het duurde niet lang of het nieuws van de plunderende Berbers kwam Roderik ter ore, net op het moment dat hij in het noorden Baskische rebellen in bedwang probeerde te houden. Halsoverkop trommelde hij soldaten op en marcheerde de invallers tegemoet. Uitgeput van de lange marstochten maakte het Visigotische leger geen kans tegen de moslims. Het treffen liep uit op een enorme nederlaag voor de Visigoten en Roderik kwam om.
"De plundertochten van de moslims gaven hofmeier Karel een excuus om zijn machtsaanspraak in het zuiden te legitimeren."
Mogelijk heeft Roderik zijn ongelukkige lot zelf over zich afgeroepen. Een legende vertelt dat er in Toledo een geheime kamer bestond, die door vele sloten afgesloten was. Iedere nieuwe koning verzegelde de kamer met een nieuw slot. Roderik – zou hij door hebzucht gedreven zijn? – wilde met eigen ogen zien wat er zo geheim was en liet de kamer openbreken. Binnen zag hij op de muren Arabieren afgebeeld. Een inscriptie voorspelde dat op het moment dat de kamer werd geopend, de Arabieren het land zouden veroveren.
De Arabische verovering verliep inderdaad uitzonderlijk snel. Het interessante nieuws over de buit die in al-Andalus voor het oprapen lag, bereikte ook Tariqs meerdere, gouverneur Musa ibn Nusayr. Met een groot leger, vooral bestaand uit Arabieren, maakte hij in het voorjaar van 712 de oversteek. Hij verstevigde de grip op de al veroverde gebieden.
In vijf jaar tijd hadden de moslims het grootste deel van het schiereiland in hun macht, inclusief de Visigotische hoofdstad Toledo. Een in Cordoba geschreven kroniek uit 754 vertelt dat aartsbisschop Sindered van Toledo 'meer als een huurling dan als een herder en in strijd met de voorschriften van de Ouden zijn kudde in de steek liet en zich naar Rome begaf'.

Plunderwoede

De kalief in Damascus volgde de verrichtingen van zijn gouverneurs met argusogen. Bang dat de voortvarende bezetters een al te zelfstandige koers gingen varen, ontbood hij zowel Musa als Tariq in Damascus. Daar zouden ze gestraft worden voor hun eigengereide veroveringsdrift. Maar het vertrek van de beide bevelhebbers betekende in geen geval het einde van het islamitische succes in Spanje. Musa's zoon nam het stokje over en veroverde de rest van Hispania. De machtsovernames gingen vaker niet dan wel met strijd gepaard. Op veel plaatsen sloten de moslims een overeenkomst met de overwonnen Visigoten. Dezen behielden plaatselijk de macht en hun eigendomsrechten, en christenen en Joden konden hun godsdienst blijven belijden.
De moslims in al-Andalus waren een verre van homogene groep. Vooral de eerste jaren van het islamitische gezag waren instabiel. Tussen 716 en 756 waren er maar liefst twintig gouverneurs aan de macht. De onderling verdeelde Arabische elite discrimineerde de Berbers, die op het schiereiland ver in de meerderheid waren. Geregeld kwamen de Berbers in opstand en eisten als gelijke moslims behandeld te worden.

Frankische rijk rond 715 na Christus

Om de verzameling islamitische strijdkrachten tevreden te houden, hadden de militair leiders een constante aanvoer van nieuwe buit nodig. Hiermee betaalden ze hun soldaten voor hun loyaliteit. Ze lieten zich bij hun plunderwoede niet tegenhouden door natuurlijke barrières als de Pyreneeën.
Ten noordoosten van deze bergketen lag de Rhône-vallei, en in het noordwesten het vruchtbare land van Aquitanië, waar hertog Odo (hij is ook bekend als Eudes of Eudo) de scepter zwaaide. Odo was een machtig man met een sterk leger, en in 721 bracht hij de islamitische troepen bij Toulouse een zware slag toe. In de biografie van de toenmalige paus Gregorius II staat geschreven dat hij op één dag eigenhandig 375.000 Saracenen versloeg, maar dat aantal moet niet al te letterlijk opgevat worden.
Odo maakte handig gebruik van de oplopende spanningen tussen de Arabieren en de Berbers. Hij sloot een bondgenootschap met de Berberse opstandelingenleider Munnuza, door hem zijn dochter als bruid te geven. Odo hoopte op die manier de zuidgrens van Aquitanië vrij te houden van brandschattingen, maar het liep helemaal anders.
De rebellie van Munnuza had de toorn gewekt van de islamitische gouverneur Abd al-Rahman al-Ghafiqi. Hij viel Munnuza's vesting in de Pyreneeën aan en versloeg zijn manschappen. Vervolgens richtte de gouverneur zijn pijlen op hertog Odo. Met zijn leger trok hij de Pyreneeën over en hakte de legers van Odo bij de rivier de Garonne in de pan. Rahman plunderde Bordeaux en stootte door naar zijn volgende doel: het rijke Poitiers.
Poitiers was, na Toulouse, de grootste stad van het hertogdom. Het lag op een strategisch punt. Gebouwd op een kruispunt van handelswegen was de stad uitgegroeid tot een belangrijk economisch en religieus centrum. In de late Romeinse tijd was een grote kerk ter ere van Sint-Hilarius gebouwd en de catacomben herbergden waardevolle religieuze schatten.
Het leger van Rahman had weinig interesse in de versterkte stad, maar plunderde vakkundig de heiligdommen. Vanaf Poitiers lag de weg open naar Tours. Ongetwijfeld zou deze stad hetzelfde lot hebben gewacht, als daar niet de Frankische hofmeier Karel zijn troepenmacht voor had geschoven en de beroemde Slag bij Poitiers had geleverd.

De Strijdhamer

Over de veldslag zelf is nauwelijks iets bekend. De vroegste bron is twintig jaar na de slag opgetekend, en christelijke en mozarabische (van christenen onder gezag van de moslims in Andaluz) kronieken spreken elkaar tegen over wat er precies is voorgevallen. De traditionele datering van de slag is zaterdag 25 oktober 732, maar de laatste jaren houden historici het erop dat 733 waarschijnlijker is.
Is het jaartal al onzeker, de locatie waar de slag heeft plaatsgevonden is dat al helemaal. Het moet ergens tussen Poitiers en Tours zijn geweest. En omdat het dichter bij Tours dan bij Poitiers moet zijn gebeurd, proberen historici de naam 'Slag bij Poitiers' om te buigen in 'Slag bij Tours', maar het zal nog wel lang duren voordat deze benaming in het collectieve historische geheugen is ingesleten.
Een mozarabische kroniek die in 754 is opgetekend in Cordoba beschrijft het wapengekletter nog het meest uitgebreid:
'Nadat de beide partijen elkaar bijna zeven dagen lang met uitvallen hebben gekweld, stelden ze zich eindelijk in slagorde op en leverden hevige strijd. De mannen uit het noorden bleven onbeweeglijk als een muur en hielden hun gelederen gesloten als een gletsjer in koude streken, en in een oogwenk vernietigden ze de Arabieren met het zwaard.'
De meeste Arabieren ontkwamen echter, vervolgt de kroniek, want toen de nacht inviel en ze daarom de strijd staakten, kozen ze eieren voor hun geld en bliezen de aftocht. Bij dageraad stonden hun tenten er nog wel, maar de vijand was gevlogen. In de haast hadden ze hun buit niet mee kunnen nemen, dus die werd onder de juichende Franken verdeeld.
Karels leger was uiterst gedisciplineerd en de aanvoerder een briljant krijgsheer. Het was te danken aan Karels 'gletsjertechniek' – waarschijnlijk wordt hiermee bedoeld dat de legers als een falanx stonden opgesteld – dat de opmars van de Saracenen tot een einde kwam. Rahman overleefde de ontmoeting met Karel niet en de overwinning leverde Karel postuum de bijnaam 'de Strijdhamer' op.
"De Slag bij Poitiers markeerde het begin van de Frankische macht in het zuiden van Gallië."
Het was niet toevallig dat Karel met een groot leger zijn opwachting maakte. Hij had goede redenen om met geweld Aquitanië binnen te trekken, en wachtte alleen nog op een aanleiding die zijn machtsvertoon kon legitimeren. Wordt hij in de annalen van de geschiedenis meer dan eens neergezet als de man die bij Poitiers – of beter gezegd: Tours – zijn leven in de waagschaal stelde om het christendom tegen de moslims te redden, zijn ware motieven waren heel wat minder nobel.

Karel was net als zijn vader Pepijn hofmeier, de hoogste functionaris van het Merovingische koningshuis. Hij was geboren uit de onwettige verhouding van Pepijn met een bijvrouw. De bastaard kreeg het voor elkaar de concurrentie op zijn vaders positie uit te schakelen en vervolgens de sterkste man van Gallië te worden. In naam zat er nog wel een Merovingische koning op de troon, maar de werkelijke macht lag in toenemende mate bij Karel.
Een obstakel vormde echter de eigengereide hertog Odo van Aquitanië. In 721 had Karel Odo al laten zien wie de sterkste was en de hertog teruggedwongen tot over de Loire, maar toen de moslims Odo in het nauw dreven greep hij zijn kans. Karel versloeg de islamitische legers glansrijk en maakte sindsdien de dienst uit in Aquitanië, de Provence en Bourgondië. De manier waarop Karel zijn strijders voor hun moed beloonde, was dezelfde als die van de moslims: met buit, verkregen door plunderen. Daarbij sloeg ook Karel de rijk gevulde kerken niet over.

Laffe sukkel

De Slag bij Poitiers markeerde het begin van de Frankische macht in het zuiden van Gallië, waar voorheen Aquitanië en Visigotisch Septimania zelfstandige regio's waren. De plundertochten van de moslims gaven hofmeier Karel een excuus om zijn machtsaanspraak in het zuiden te legitimeren. Latere karolingische geschiedschrijvers grepen zijn succes bij Poitiers (Tours) bovendien aan om Karels weinig glorieuze geboorte te verdoezelen.
Karels zoon Pepijn de Korte zou zichzelf in 751 tot koning van het Frankische Rijk laten benoemen, en net als zijn kleinzoon Karel de Grote deed hij veel moeite om die greep naar het koningschap van zo veel mogelijk legitimiteit te voorzien. Een bastaard als voorvader paste minder goed in dat plaatje. Vandaar dat Karel Martel in de Karolingische propaganda wordt neergezet als heldhaftige en onverschrokken grondlegger van het Karolingische Rijk.
De Merovingiërs kwamen er minder gunstig vanaf. Ze werden afgeschilderd als een stelletje zwakkelingen, hertog Odo voorop. Odo ging de geschiedenis in als een laffe sukkel, die bovendien had geheuld met de moslims. De glansrijke overwinning van diezelfde Odo op een leger moslims, die een belangrijke terugslag betekende voor de moslims, is zo goed als in vergetelheid geraakt.
De overwinning van Karel Martel in 733 maakte niet direct een einde aan de Arabische plundertochten in Frankisch gebied. Ook in de daaropvolgende jaren waren er nog tal van plunderingen en schermutselingen, en pas tussen 751 en 759 konden de Franken Narbonne op de moslims heroveren.
Desondanks is de slag wel van groot belang geweest: de strijd markeerde de grens van de Arabische expansie in Europa. Maar zoals Karels motieven niet godsdienstig waren, zo moet ook in de opmars van de moslims geen planmatige religieuze bekeringstocht gezien worden, aangestuurd volgens een plan van de kaliefen vanuit Damascus. Poitiers was in geen enkel opzicht een 'botsing van beschavingen'.

~481

Het graf van Childerik I in Doornik wordt in 1653 ontdekt, en geldt als het rijkste Frankische koningsgraf dat ooit is gevonden. Hij vecht enkele malen aan de zijde van de Romeinen, onder meer met Aegidius tegen de Visigoten bij Orleans in 463 en met comes Paulus tegen de Angelsaksen in Angers in 464.

496

Clovis I, koning der Franken, laat zich dopen, waarna de Franken in groten getale overgaan naar het christelijke geloof.

~525

Een Friese koning van wie de naam niet is overgeleverd, verslaat tijdens de Slag aan de Rijn met zijn leger de Deense dan wel Zweedse indringers, die worden aangevoerd door koning Hygelac.

~560

Chlotarius I verovert een deel van Friesland. Volgens de Frankische gewoonte is zijn rijk echter een persoonlijk gebied en wordt als zodanig bij zijn dood onder zijn zonen verdeeld. Vaak ontstaan door de rivaliteit onderlinge oorlogen, wat zorgt voor een machtsvacuum in de randgebieden. Hierdoor kunnen de Friezen meermalen gebieden heroveren.

~600

Dorestad komt tot bloei door de handel tussen de Chamaven van Hamaland, de Friezen en de Franken en met Scandinavië en Engeland.

630

Na een periode van interne strijd in Frankrijk, waardoor de Frankische invloed in Nederland vrijwel verdwijnt, komt Dagobert I met een klein leger naar het noorden. In Utrecht wordt een kerkje gesticht. Na het overlijden van Dagobert volgt weer een periode van neergang van de Frankische macht en vervalt het kerkje.

~633

Sint Amandus, de latere bisschop van Maastricht, wordt daar door de paus tot missiebisschop voor Friesland en de Saksen gewijd. Hij richt diverse kloosters en kerken op, zoals de Sint-Pieterskerk en de Sint-Baafsabdij in Gent en het klooster van Elnone of Elonon, waar hij overlijdt.

~650

De Romeinse keerploeg keert weer terug om langzaam het eergetouw te vervangen, waardoor het land beter bewerkt kan worden en opbrengsten groter worden.

689

De Frankische hofmeier Pepijn II van Herstal wint de Slag bij Dorestad en verovert zo het gebied ten zuiden van de Oude Rijn op de Friezen onder Radbod. Ter bezegeling van de nieuwe verhoudingen trouwt de zoon van Pepijn, Grimoald II, met Theudesinde, de dochter van Radbod.

695

Willibrord wordt door paus Sergius I tot aartsbisschop der Friezen gewijd, met Utrecht als zijn zetel.

714

Pepijn van Herstal overlijdt, waarna een opvolgingsstrijd uitbarst. Radbod maakt hiervan gebruik en weet in 716 Karel Martel te verslaan in de Slag bij Keulen. Radbod overlijdt in 719 en rond 720 weet Karel - de winnaar van de successiestrijd - het Frankische gezag rond Utrecht te herstellen. Willibrord sticht op het door Pepijn van Herstal en zijn echtgenote Plectrudis geschonken landgoed Suestra de abdij van Susteren, waarschijnlijk de oudste abdijstichting in Nederland.

733

Slag bij Poitiers

734

Poppo van de Friezen wordt verslagen door Karel Martel in de Slag aan de Boorne.

~750

De Utrechtse Doopgelofte is een van de weinige overgebleven voorbeelden van Oudnederlands.

754

De bisschop van Mainz, Bonifatius, wordt met zijn gevolg gedood in Friesland.

768

Karel de Grote en diens broer Carloman worden koning van het Frankische rijk. Carloman sterft op 5 december 771, waarna Karel koning wordt van het gehele Frankische rijk. Hij weet dit tijdens zijn heerschappij enorm uit te breiden. Alle vrije inwoners moeten een eed van trouw aan hem zweren, waardoor hij meer macht heeft dan zijn voorgangers.

772

De Saksen steken de kerk in Deventer in brand nadat de Franken de Irminsul op de belangrijkste verzamelplaats van de Saksen vernietigen. Daarop onderneemt Karel een strafexpeditie. De Saksenoorlogen duren in het huidige Duitsland tot 804, maar eindigen in de Nederlanden als Widukind zich in 785 laat dopen met Karel de Grote als peter. De Franken kerstenen de Saksen met veel geweld, op het beoefenen van heidense rituelen staat de doodstraf.

~790

Liudger geneest volgens overlevering in Helwerd de blinde Friese dichter Bernlef, die daarna overgaat tot het christendom.

800

Karel de Grote wordt tot keizer gekroond.

Karel de Grote begreep het belang van oude boeken. Hij zorgde ervoor dat kopiisten het voor de cultuuroverdracht noodzakelijke kopieerwerk konden voortzetten op een schaal die voordien ondenkbaar was. Er zijn 1865 codices bekend uit het halve millennium vóór 800 (gemiddeld 373 per eeuw) en dat is nogal wat minder dan de 7000 codices uit de negende eeuw.

Niet alleen het aantal boeken nam toe, de bestaande titels kregen ook een bredere verspreiding. Karel had de koninkrijken van de Franken en de Langobarden verenigd, zodat het eenvoudiger werd manuscripten die voordien uitsluitend in Italië aanwezig waren geweest, te kopiëren en in Gallië te bestuderen, en vice versa. Toen de Saksen waren verslagen, liet Karel in hun land abdijen stichten, waardoor de geschriften een nog verdere verspreiding konden krijgen.

Een belangrijke innovatie was dat de kopiisten zich gingen bedienen van een nieuw lettertype, de Karolingische minuskel. De aanleiding was dat de antieke cursieve handschriften soms moeilijk leesbaar waren, wat de kans op fouten vergrootte. Daaraan zou, zo hoopten de Karolingische geleerden, een einde komen.

Het was zeker urgent. De teksten van de (doorgaans in het Latijn vertaalde) bijbels waren gecorrumpeerd geraakt. Het zegt veel over de ambities van Karel en zijn tijdgenoten dat ze op zoek gingen naar de beste tekst. Daarbij verklaarden ze niet zo maar één tekst normatief, maar verzamelden en vergeleken ze handschriften uit alle windstreken. Verschillende geleerde hovelingen waren bij deze onderneming betrokken, zoals bisschop Theodulphus van Orleans en Karels wetenschappelijk adviseur Alcuinus. Uiteindelijk stelden ze een nieuwe tekst vast, gezuiverd van fouten en vergissingen.

Wat verloren ging

De nieuwe bijbels waren dus geschreven in de nieuwe letter. Deze vernieuwing had behalve positieve echter ook negatieve gevolgen. Oudere handschriften, die nog in de oude letters waren geschreven, werden ontoegankelijker voor degenen die gewend waren aan de heldere nieuwe letters. Wie voortaan een oud boek moest afschrijven, gebruikte als voorbeeld het liefst handschriften in de vertrouwde minuskels. Oudere manuscripten werden dus niet meer gelezen en raakten vergeten.

Helden

Dat er door de invoering van de Karolingische minuskel ook teksten verloren zijn gegaan, laat onverlet dat de kopiisten, of het nu gaat om West-Europa, Byzantium, Armenië, Syrië of Koptisch Egypte, nooit voldoende geprezen kunnen zijn. Ze verrichtten hun werk onder vaak moeilijke omstandigheden. Bibliotheken waren immers geliefde verblijfplaatsen voor muizen en ander ongedierte. Brand kon in een paar uur de resultaten van eeuwen werk tenietdoen. Omdat het maken van grote glazen ruiten nog niet mogelijk was, hadden de schrijfzalen kleine, open ramen; soms werd de lichtval verbeterd door de ramen groter te maken, maar in de winter was het dan vaak te koud.
Het open raam van een schrijfzaal (Tatev-klooster, Armenië)
Aantekeningen uit de marge van de manuscripten maken duidelijk waardoor de monniken zoal werden gekweld:
O, mijn borst.
Ik heb het zo koud.
Mijn hand doet pijn.
De nacht valt: etenstijd.
Dit is een moeilijke bladzijde uit een langdradig boek.
Het perkament is slecht, de inkt is slecht. Ik stop ermee.
Aan de middeleeuwse kopiisten hebben we te danken dat we niet alleen de Vroege Middeleeuwen nog kunnen bestuderen, maar ook de Oudheid. Zonder hun inzet zou heel veel antieke poëzie en proza voor ons verloren zijn, christelijk én heidens.

Wat is gered

De niet-christelijke literatuur profiteerde namelijk mee. Het is veelzeggend dat onder de titels die vóór de Karolingische Renaissance zijn gekopieerd in wat nu Frankrijk heet, zich niet één niet-christelijk werk bevindt. Het gaat alleen om bijbels, liturgische teksten, de geschriften van de kerkvaders Hieronymus en Augustinus, de preken van paus Gregorius de Grote en het wetboek dat bekendstaat als Codex Theodosianus. Uit Italië en het Overrijnse zijn wel enkele teksten van heidense auteurs bekend en op de Britse eilanden is hun aantal nog iets groter, maar over het algemeen kopieerde men voor 800 weinig antieke bellettrie.
Dankzij Karel de Grote veranderde dit. Alle Romeinse poëzie die we over hebben, is bewaard gebleven dankzij de Karolingische klerken. De enige uitzonderingen op deze regel vormen de gedichten van Catullus, Tibullus, Propertius en Silius Italicus, de tragedies van Seneca en een handvol gedeelten van Statius: hiervan zijn alleen kopieën uit de Late Middeleeuwen bekend, die zijn afgeschreven van antieke voorbeelden. Daarnaast geldt voor het proza van de Romeinen dat wat we tegenwoordig nog kunnen lezen, is overgeleverd door de negende-eeuwse kopiisten. De uitzonderingen die deze regel bevestigen zijn Varro, Tacitus en Apuleius.
Toch moet worden benadrukt dat het overleveren van de heidense letteren bijzaak bleef. De geleerden en de kopiisten van de Karolingische Renaissance vonden de religieuze teksten van veel groter belang. Slechts weinig negende-eeuwse auteurs citeren een dichter als Vergilius, die bij de kerkvaders nog heel populair was geweest. Alleen Theodulphus van Orléans stelde bewijsbaar belang in de antieke letteren, want hij citeert een enkele keer de Metamorfosen van Ovidius.
De “Karolingische Renaissance”, zoals historici de culturele ambities van Karel de Grote noemen, had tot doel van de Europeanen een gens sacrata te maken, een “geheiligd volk”. Daar zat een somber mensbeeld achter, namelijk dat de mensen niet in staat waren op eigen kracht het goede te doen. Volgens de kerkvader Augustinus was het daarom een van de belangrijkste taken van de overheid de ingezetenen te behoeden voor de alomtegenwoordige zonde en hen te helpen op het moeizame pad der deugd. Een tweede reden om de heiliging van het Frankische volk ter hand te nemen was dat een aan God gewijd volk mocht hopen op Zijn steun. Steun die hard nodig was. De christelijke volken hadden immers veel terrein verloren aan de Arabieren met hun nieuwe geloof, de islam. Dat kon alleen betekenen dat God ontevreden was over zijn christenen.

Misstanden

Gedurende zijn ruim vijfenveertigjarige regering deed Karel de Grote daarom verscheidene pogingen misstanden te corrigeren. De kopieeractiviteit waarover ik al schreef, was slechts één aspect. In het voorwoord van de Algemene vermaning (789) vergeleek hij zich met de bijbelse koning Josia, die een ethisch reveil onder zijn volk had bewerkstelligd. Vervolgens gaf Karel een overzicht van tweeëntachtig bepalingen die de kerkelijke concilies en synodes hadden uitgevaardigd. Allerlei praktijken werden hiermee buiten de wet gesteld, en daarbij moeten we niet alleen denken aan zaken als bloedwraak maar ook aan het verzinnen van namen voor aartsengelen.
De vraag is uiteraard of er werkelijk sprake was van misstanden. Wat zo werd genoemd, was vaak niets anders dan een afwijkende religieuze traditie. Sommige gebieden in Karels rijk waren gekerstend door Britse missionarissen, die andere gewoonten hadden dan hun pauselijke collega’s. In de praktijk betekende de beoogde uniformering van de kerkelijke gebruiken bijna altijd dat Karel zijn onderdanen de Italiaanse regels oplegde: de eredienst hoorde voortaan plaats te vinden volgens de Romeinse voorschriften en abdijen kregen uniforme reglementen.

Het cultiveren der letteren

Het probleem was dat de regels, als ze al uniform en duidelijk waren, niet altijd werden begrepen. Geleerden als Theodulphus van Orleans en Alcuinus erkenden hun onwetendheid, en concludeerden dat meer mensen beter moesten worden geschoold. Daarom dicteerde Karel de Grote in 795 de circulaire die bekendstaat als de Brief over het cultiveren der letteren. Het is een wonderlijk document, dat ik al eens heb geciteerd.
De bisdommen en abdijen kregen opdracht zorg te dragen voor het onderwijs. Geestelijken waren, zo schreef Karel, niet alleen verplicht hun religieuze taken te vervullen, maar moesten ook onderwijs verzorgen. Studie was een God welgevallige bezigheid. Karel bepaalde daarom dat elke geestelijke moest kunnen lezen en dat de abten en bisschoppen scholen dienden in te richten waar “iedereen die door Gods genade in staat is te leren” leesonderricht moest kunnen ontvangen. Indien mogelijk moesten de geestelijken ook de schrijfkunst onderwijzen. De abdijen mochten geen betaling voor het onderwijs verwachten of aanvaarden. De wijsheid van de studenten moest voldoende beloning zijn.

Karel de Grote op school

Karel de Grote eiste dus dat de Europese abdijen de activiteiten ontplooiden waarmee de Ierse monniken zich al eeuwen bezighielden. Hij voelde zich zelf niet te verheven terug te keren naar de schoolbanken, zoals zijn biograaf Einhard schrijft:

Hij beperkte zich niet tot de kennis van zijn moedertaal, maar legde zich ook toe op de studie van vreemde talen, waaronder het Latijn: dat leerde hij zo grondig dat hij het even goed sprak als zijn moedertaal. Grieks daarentegen kon hij beter verstaan dan spreken. … De vrije kunsten beoefende hij met heel veel ijver. Hij had de hoogste achting voor wie ze doceerden en bedacht hen met hoge onderscheidingen. Grammaticalessen volgde hij bij de oude diaken Petrus van Pisa; voor de overige vakken had hij Alcuinus … als leraar … Bij hem besteedde Karel heel veel tijd en moeite aan de studie van de retoriek, de dialectiek, maar vooral de sterrenkunde. Hij leerde rekenen en ging scherpzinnig en met grote belangstelling de loop der sterren na.
Hij deed ook pogingen om te schrijven en had daarom doorgaans schrijfplankjes en schriftjes bij zich, ook in bed, onder zijn hoofdkussen. Als hij even vrij had, probeerde hij zijn hand te wennen aan het vormen van letters. Maar zijn inspanning kwam op het verkeerde moment en hij had weinig succes. Hij was er te laat mee begonnen. noot
Petrus en Alcuinus waren niet de enige geleerden die naar het Frankische hof kwamen. De Langobard Paulus de Diaken bleef in Aken om daar een editie te verzorgen van het Latijnse woordenboek van Festus. Een andere migrant kwam uit het Arabische Spanje: de al genoemde Theodulphus, waarover ik in mijn vorige blogje al schreef dat die meewerkte aan de nieuwe editie van de Bijbel.
De Karolingische geleerden, die ik in mijn vorige stukje introduceerde, beperkten zich niet tot het toezicht op de monniken. Ze vervaardigden ook nieuwe leermiddelen, stortten zich onbesuisd op de neoplatoonse filosofie en bestudeerden het Latijn.

Leermiddelen

Eerst de leermiddelen van de Karolingische Renaissance. Voor het eerst in ruim twee eeuwen werden die weer vervaardigd. Zo kwamen er bloemlezingen uit het oeuvre van de kerkvaders, waaruit de leerling geacht werd de Latijnse spelling te leren en de juiste wijze om een betoog te ordenen. Als de leerling hiervan kennis had genomen, kon hij zich richten op de argumentatieleer. Daarbij moest hij op vragen antwoorden door passages aan te halen uit erkende autoriteiten als Martianus Capella, Boëthius, Cassiodorus en Isidorus van Sevilla. Alcuinus schreef enkele leerboekjes en verzamelde bovendien vraagstukken om de leerlingen te oefenen in logisch denken, zoals ons raadsel van de wolf, de kool en de geit.

Filosofie

Alcuinus beperkte zich dus niet tot het scholen van de geestelijkheid: hij hield zich ook bezig met het intellectuele debat van zijn tijd en ging daarmee een stap verder dan de monniken uit de zevende en achtste eeuw, die zelden verder waren gekomen dan het overschrijven van teksten.
Zijn belangstelling voor de redenatieleer uitte zich verder in de bestudering van een neoplatoonse bewerking van een uittreksel uit Aristoteles' *Categorieën*. De opgedane inzichten vonden hun toepassing in theologische discussies. Zo bestreed Alcuinus de in Spanje verkondigde opvatting dat Christus door adoptie "Zoon van God" was en debatteerde hij met Byzantijnse godgeleerden over het westerse geloofsartikel dat de Heilige Geest voortkomt uit God de Vader én God de Zoon. Dit is de aanzet tot het beruchte *filioque*-debat.
Een generatie later, begin negende eeuw, publiceerde een zekere Fridugisus van Tours *Het niets en de duisternis*. In de eerste helft van het werkje beargumenteert hij aan de hand van citaten uit het oeuvre van de kerkvaders dat het niets wel degelijk substantie heeft en een lage vorm van het Zijnde is. Vervolgens beredeneert hij dat een schaduw niet de afwezigheid van licht is, maar de aanwezigheid van dat niets.
Een andere geleerde reageerde op Fridugisus' neoplatoonse boek door diens opvattingen te weerleggen met ander neoplatoons materiaal. De discussie heeft voor ons weinig belang maar illustreert dat de westerse geleerden wonnen aan zelfvertrouwen.

Latijn

De Karolingische geleerden hadden ook grote belangstelling voor het Latijn. Die taal was namelijk een van de zaken die de elites van de verschillende volken in Karels rijk kon verbinden. Toen in West-Europa het centrale Romeinse gezag was weggevallen en de schrijfcultuur was verdwenen, waren de al bestaande Latijnse dialecten steeds verder uit elkaar gegroeid. Het rijk van Karel was daardoor linguïstisch allesbehalve een eenheid: binnen zijn grenzen zouden het Frans, het Occitaans, de Italiaanse dialecten en het Neder- en Hoogduits ontstaan.
De Kerk berustte daarin door op de Synode van Tours (813) te besluiten dat voortaan mocht worden gepreekt in de volkstaal. Feitelijk was dat een overbodige maatregel, die vooral bewees dat men naast de heidense teksten ook de christelijke klassieken niet langer kende, aangezien al in de vierde eeuw was besloten dat de mis niet uitsluitend in het Grieks opgedragen hoefde worden, maar dat het ook mocht in wat toen de volkstaal was, het Latijn.
Om ervoor te zorgen dat althans de elite met elkaar kon communiceren, propageerde Karel het gebruik van het Latijn. Wie een rol wilde spelen in het rijksbestuur, moest het Latijn onder de knie hebben, en Alcuinus kwam de aanstaande bestuurders te hulp met een boek over de correcte spelling: *De juiste schrijfwijze*, waarin hij het volgen van Cicero en Vergilius aanbeval. Beheersing van de klassieken was, zoals wel vaker, een weg naar respectabiliteit.
De naam "Karolingische Renaissance" is eigenlijk wat misleidend. Het woord "renaissance" betekent immers zoiets als "wedergeboorte" en het is overdreven te zeggen dat de antieke cultuur herleefde. De kloosterscholen waren een noodoplossing omdat het onmogelijk was het aloude onderricht in de steden een nieuwe impuls te geven. Het stedelijk leven was immers in verval geraakt. Wat in de abdijen mogelijk was aan onderwijs, was bovendien erg beperkt. Feitelijk werden van zeven vrije kunsten er slechts vier beoefend: sterrenkunde en de triviale vakken. Over *arithmetica*, *geometria* en *musica* vernemen we weinig. Het wiskundeonderwijs zou nog eeuwen stiefmoederlijk worden bedeeld.

Johannes Scottus

Desondanks wist Karel de Grote het scholingspeil te verhogen, al bleef het niveau lager dan het was geweest in de tijd van Boëthius en Cassiodorus, de vroege zesde eeuw. Uitzonderingen daargelaten waren de Karolingische geleerden vooral bezig zich het oude Latijnse materiaal opnieuw eigen te maken. Bijna niemand beheerste het Grieks en vertalers stonden daarom in hoog aanzien. Illustratief is de negende-eeuwse filosoof Johannes Scotus. Deze publiceerde enkele oorspronkelijke ideeën, maar daarin waren slechts weinigen geïnteresseerd; dat zijn naam niet werd vergeten, is vooral te danken aan zijn vertaling van enkele Griekse neoplatoonse werken.
Nou ja, vooruit, hij is nog beroemder om zijn conversatie met zijn broodheer, koning Karel de Kale, met wie hij eens zat te dineren toen de koning hem plaagde met de vraag wat het verschil was tussen Schot en een zot, tussen een Scotus en een sottus. "Eén tafel", luidde het gevatte antwoord.

De resultaten

De onmiddellijke resultaten van Karels hervormingen waren dus gering. Het onderwijs werd beter, maar bleef beperkt tot de kloosterscholen. Men bestudeerde het Latijn en probeerde filosofie en theologie, maar het was eigenlijk allemaal wat marginaal.
De betekenis van de Karolingische Renaissance bleek pas op de langere termijn. Zoals gezegd is het de verdienste van talloze anonieme negende-eeuwse kopiisten dat wij nu nog kennis kunnen nemen van de cultuur en geschiedenis van de Oudheid en de Vroege Middeleeuwen. Tot op de huidige dag wordt de tekst van vrijwel alle publicaties van Romeinse auteurs vastgesteld aan de hand van

manuscripten uit de tijd van Karel de Grote en zijn directe opvolgers. Wat toen niet is overgeschreven, is vrijwel allemaal verloren gegaan. Zodoende kunnen wij meestal alleen maar naar de Romeinse Oudheid kijken door de ogen van de Karolingische kopiisten.
Minstens even belangrijk als dat hij de overlevering veiligstelde, is dat Karel de Grote een duidelijke norm heeft gesteld: voor het eerst was het terugkeerideaal geformuleerd, het idee dat de Europeanen moesten terugkeren naar de Romeinse cultuur, althans in haar christelijke fase. (Om deze reden koos Karel de Grote, toen hij in Aken een paleis liet bouwen, ervoor zich te laten inspireren door de residentie van de christelijke keizers in Ravenna, en niet door het paleis op de Romeinse heuvel Palatijn.) De opvatting dat terugkeer naar de Oudheid mogelijk en wenselijk was, zou tot ver in de achttiende eeuw haar aantrekkingskracht behouden. De dialoog met de Oudheid is, in steeds wijzigende vorm, een belangrijke constante van de West-Europese cultuur.

~802

De Ewa quae se ad Amorem habet is de eerste wettekst die het heeft over een waterkering (sclusam, sluis) in het gebied van de Nederlanden.

810

Godfried van Denemarken valt met 200 schepen Friesland aan als vergelding voor de pogingen van Karel de Grote om Denemarken bij zijn rijk te voegen, na daarvoor al de Danevirk versterkt te hebben. De Deense vorst wordt dat jaar vermoord door een van zijn Huskarls. Als verdediging tegen de aanvallen van de Vikingen laat Karel de Grote vlooteenheden plaatsen in Boulogne en Gent en maakt Friesland - wat in deze tijd strekt van Sincfala tot de Wezer - een mark met de verplichting tot permanente paraatheid.

814

De Vikingen

In 814 krijgt de Frankische heerser Lodewijk de Vrome onverwacht bezoek aan zijn hof in Aken: de Viking Harald Klak.
Het bijzondere hiervan is niet dat Lodewijk een Viking ontvangt – de Scandinaviërs en Franken zijn al jaren vijanden – maar dat Harald tot voor kort koning van Denemarken was. Hij heeft de troon moeten afstaan aan zijn rivaal Horik.
Harald vraagt om hulp om zijn rijk terug te krijgen, en Lodewijk zegt hem een leger toe. De afgezette koning hoeft alleen maar te wachten tot het op de been gebracht is.
De keizer helpt de Deen niet uit de goedheid van zijn hart. Als het leger zegeviert, zal Lodewijk een Deense marionet hebben, die een eind zal maken aan de plundertochten van de Vikingen in het Frankische Rijk.
Het volgende jaar is het zo ver, en Harald mag Lodewijks leger leiden. Het begint goed als Harald zijn landgenoten op de Danevirke – een grote aarden verdedigingswal dwars over Jutland – zo ver krijgt hem en zijn leger door de enige poort te laten, mogelijk in ruil voor steekpenningen.
Volgens de Frankische annalen dringt Harald zeven dagmarsen door in Jutland, terwijl Horik zich terugtrekt, waarschijnlijk op het eiland Funen, en de kust laat bewaken door 200 schepen.
Zonder vijand om tegen te vechten plunderen de soldaten het land, waarna ze terugkeren naar het Frankische Rijk. Haralds aanval is mislukt en hij heeft zijn troon niet terug. De bittere strijd tussen Vikingen en Franken gaat door – en de Vikingen hebben hun grootste zege nog in het verschiet.

Karel wil Romeinse Rijk terug

Het conflict ging ver terug. Al toen Lodewijks vader Karel in 768 tot koning was gekroond, hadden de Franken onder meer het huidige Nederland, België, Frankrijk, Zuid-Duitsland en Noord-Italië veroverd.

In het noorden stuitte Karel echter op fel verzet van krijgszuchtige heidenen als de Saksen, Friezen en Denen. De Saksen woonden in wat nu Noord-Duitsland is en de Friezen aan de Noordzeekust van het huidige Zeeland tot Denemarken.

Karels voorgangers, de Merovingen, konden slechts machteloos toekijken hoe de Saksen de Frankische noordgrens overstaken om te roven en plunderen. Maar Karel kon daar niet mee leven. Na enkele succesvolle veroveringstochten in Lombardije en Oost-Europa richtte hij zich vanaf 777 op het noorden. Het Frankische leger was zo sterk dat de Saksische leider Widukind naar Denemarken vluchtte.

Daar zou hij zeker onderdak krijgen, want volgens de Frankische annalen was Widukind getrouwd met een zus van de Deense koning Sigfried, en die maakte zich zorgen.

Voor de Denen diende het land van de Saksen als een buffer tegen het Frankische Rijk, en Siegfried zat niet te wachten op Karel als buurman.

In eerste instantie gaven de Saksen toe aan de Frankische eisen. Ze zwoeren trouw aan Karel, waarop hij zijn leger terugtrok. Maar al snel drongen ze het Frankische Rijk weer binnen om te plunderen.

Om een voorbeeld te stellen keerde Karel in 782 terug met een nog groter leger. In oktober liet hij volgens de Frankische kroniekschrijver Einhard een groot aantal Saksische mannen en jongens ombrengen:

‘Zo’n 4000 werden er uitgeleverd, en ze werden op bevel van de koning allen op één dag onthoofd aan de rivier de Aller op een plaats die Verden heet.’

Daarna ging Karel terug naar Aken, dat hij Nova Roma (nieuw Rome) noemde. Hij wilde dolgraag van zijn rijk het volgende Romeinse Rijk maken, en daar hoorde een indrukwekkende hoofdstad bij. Daarom liet de koning prachtige bouwwerken optrekken in Aken, en hij omringde zich met schriftgeleerden die het christelijke woord moesten verspreiden.

Zijn wrede optreden lokte echter een reactie uit die zelfs de knapste koppen niet hadden zien aankomen.

De kroning van Karel de Grote als Romeins keizer viel niet in goede aarde in Constantinopel, waar keizerin Irene beweerde de ware opvolger van de Romeinse keizers te zijn.

Karel de Grote zag zich als erfgenaam van Rome

Karel kreeg de bijnaam ‘de Grote’ door successen op het slagveld. Hij wilde van de Franken de nieuwe Romeinen maken en voerde in zijn 46 jaar aan de macht maar één jaar géén oorlog.
Paus Leo III kroont de Frankische koning Karel de Grote in Rome tot keizer. Karel ziet zijn grote rijk in West-Europa als natuurlijke opvolger van het West-Romeinse Rijk.

Vikingen in de tegenaanval

Na het bloedbad bij Verden ging Karel ervan uit dat de heidenen uit het noorden hem nooit meer zouden lastigvallen. Ze wisten nu wat er gebeurde als ze zijn eisen niet inwilligden.

Maar hoewel de Saksen een flink pak slaag hadden gehad, waren de Vikingen niet van plan naar de pijpen van Karel te dansen. Toen ze in 793 het klooster van het Engelse eiland Lindisfarne hadden overvallen, schreef de uit Engeland afkomstige monnik Alcuinus, een hoveling van Karel, een brief aan de Engelse koning Æthelred:

‘Besef dat wij en onze voorvaderen al bijna 350 jaar in dit prachtige land (de Britse Eilanden, red.) wonen en dat er nog nooit zo’n verschrikkelijke daad is gepleegd in Brittannië als nu door een heidens volk.’

‘Er is nog nooit zo’n verschrikkelijke daad gepleegd in Brittannië als nu door een heidens volk.’Alcuinus, monnik in dienst van Karel de Grote

De gewelddadige aanval lijkt als een verrassing te zijn gekomen voor Karel. En met zijn militaire overwicht op het land kon hij weinig uitrichten tegen het nieuwe superwapen van de Scandinaviërs: het Vikingschip.

In de jaren na Lindisfarne plunderden de Vikingen meer plaatsen die buiten bereik van Karel lagen, in Engeland, Schotland en Ierland. En met de aanval op het klooster van Saint-Philibert op het eiland Noirmoutier in de monding van de Loire kwam de plaag uit het noorden ook naar het Frankische Rijk. In de kuststreken en langs de rivieren viel veel te halen voor de Vikingen.

Keizer probeert nieuwe strategie

Volgens sommige historici waren de rooftochten van de Vikingen een reactie op de groeiende macht van het Frankische Rijk. De langschepen van de Scandinaviërs waren met hun platte bodem, zeil en riemen uiterst geschikt om kleinschalige aanvallen uit te voeren op het grondgebied van een sterkere vijand.
Maar Karel liet zich niet uit het veld slaan, en toen hij in 800 in Rome door de paus tot keizer gekroond werd, was zijn nieuwe Romeinse Rijk een stukje dichterbij. Zijn rijk strekte zich inmiddels uit van de Noordzee tot de Middellandse Zee, en hij had zelfs banden aangeknoopt met de machtige kalief van Bagdad, die hem een levende olifant schonk.
Blakend van het zelfvertrouwen besloot Karel de Saksen voor eens en voor altijd te onderwerpen. Ondertussen was Widukind terug uit Denemarken, en Karel zette de Saksische leider onder druk om zich aan zijn kant te scharen.

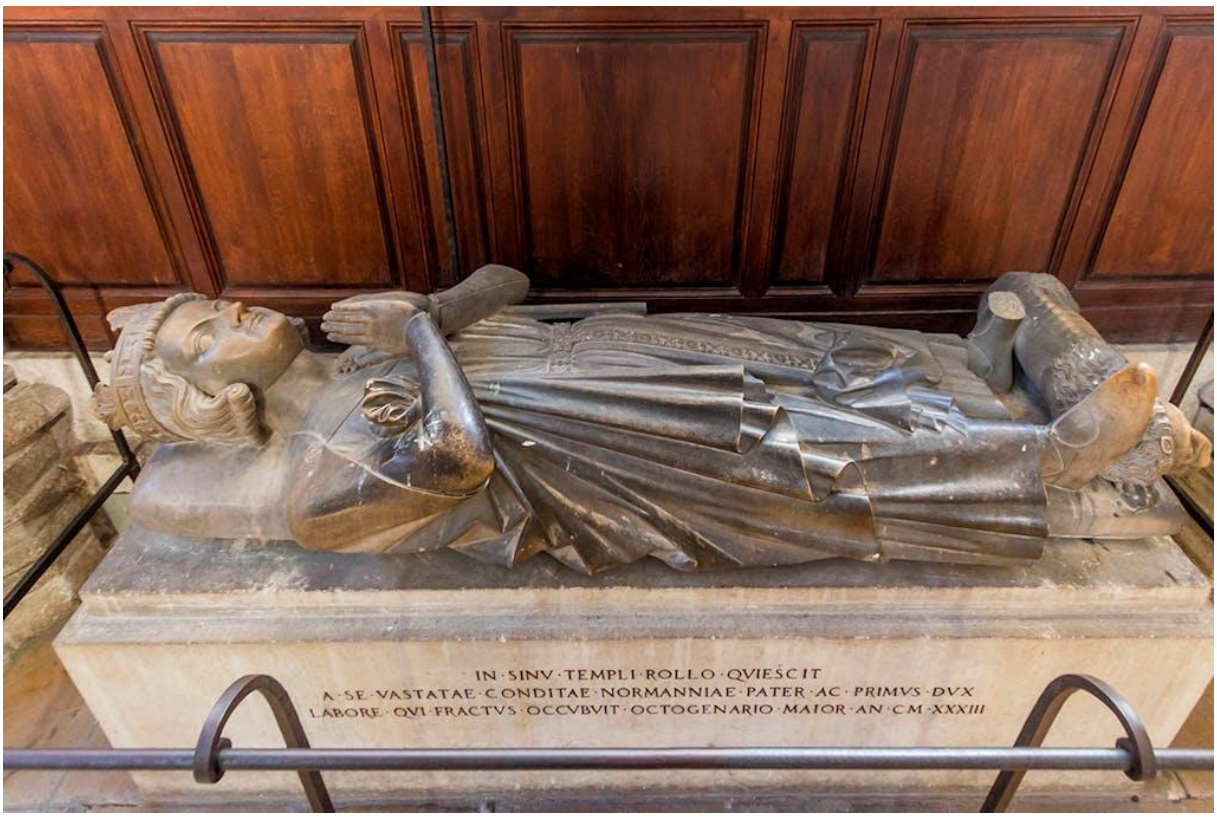

In de kathedraal van Aken staat een buste van Karel de Grote. Die zou zijn schedel bevatten.

Daarop liet Widukind zich dopen en begon hij met steun van Karel een oorlog tegen zijn eigen stamgenoten.
Karels leger en Widukinds kennis van de Saksen bleken een effectieve combinatie. In 804 was al het verzet gebroken en stak Karel de Elbe over met een leger. Volgens de kronieken dwong hij alle Saksen ten noorden van de rivier naar het zuiden te trekken en zich in het Frankische Rijk te vestigen.
Daarna liet hij de Slavische Abodriten het verlaten gebied binnentrekken. Zij moesten de rust bewaren in het grensgebied.

Koning ontvoert kooplui

De overwinning op de Saksen was een triomf voor Karel, maar de Vikingen waren er ook nog. De Deense koning Godfried probeerde de Frankische vorst over te halen hem het gebied ten noorden van de Elbe te geven in ruil voor het staken van de rooftochten. Maar Karel liet zich niet onder druk zetten en de Abodriten mochten blijven.
Godfried was woedend, en in 808 kwam hij in actie. Hij viel de Abodriten aan en dwong kooplieden uit hun havenstad Reric zich te vestigen in Hedeby, het handelscentrum van de Vikingen in Sleeswijk-Holstein.
Karel eiste dat Godfried de kooplieden uitleverde. Toen de Vikingkoning weigerde, bouwde Karel de vesting Esesfeld ten noorden van de Elbe. Godfried reageerde door de verdedigingswal Danevirke uit te bouwen.
Het werd oorlog, en in 810 stuurde Godfried soldaten naar Reric, waar ze de leider van de Abodriten, Thrasko, vermoordden. Daarna voer de Deense koning volgens de kroniekschrijver Einhard met 200 schepen naar het zuiden.
We weten niet precies wat er toen gebeurde, maar vermoedelijk wilde Godfried Aken aanvallen. Toen Karel dat hoorde, bracht hij een groot leger van boeren op de been.

Rollo werd begraven in de kathedraal van Rouen. Na zijn dood nam zijn zoon Willem Langzwaard de macht in Normandië over.

Vikingen vestigden zich in Frankische Rijk

Toen de Vikingen in de 10e eeuw het West-Frankische Rijk aanvielen, gebeurde er iets onverwachts: de vijand schonk hun land. Maar dat was niet ingegeven door gulheid.
Na een opvolgingsconflict werd het Frankische Rijk in 843 in drieën opgesplitst. In het westen lag het rijk van Karel II de Kale, het latere Frankrijk. In 911, onder zijn kleinzoon Karel III de Eenvoudige, kampte het rijk met rooftochten door de Vikinghoofdman Rollo.
Om daar een eind aan te maken bood Karel Rollo het land tussen de stad Rouen en het Kanaal aan. In ruil daarvoor moest de hoofdman de Franken beschermen tegen andere Vikingen. Rollo ging akkoord en werd graaf van het gebied, dat hij al snel uitbreidde. In Normandië – het land van de Noormannen – vestigden zich veel Scandinaviërs.
Het is niet duidelijk wie Rollo precies was. In 1015 noemde de geschiedschrijver Dudo van Saint-Quentin hem een Deen, maar in een aantal Scandinavische saga's wordt hij opgevoerd als een Noor.
Waar Rollo ook vandaan kwam, zijn nakomelingen hielden Normandië stevig in handen, en in 1066 veroverde zijn achterachterachterkleinzoon Willem Engeland. Om die reden werd hij 'de Veroveraar' genoemd.

Oorlog eindigt met moord

Tot een beslissende confrontatie tussen Karel en Godfried kwam het echter nooit. Op weg naar Aken werd Godfried vermoord, waarschijnlijk door zijn eigen mannen, die het te riskant vonden om het tegen het sterke rijk op te nemen. De vloot maakte rechtsomkeert, en in Denemarken werd Hemming, een neef van Godfried, tot koning uitgeroepen.
Hemming was de Franken vriendelijker gezind en sloot in 811 vrede met Karel de Grote. De rivier de Eider zou de grens tussen de Denen en Franken vormen. Maar Hemming stierf al een jaar later, waarna er een onrustige tijd aanbrak in Denemarken. Godfrieds zonen, onder wie Horik, vochten met Harald Klak om de troon.
De Deense machtsstrijd bood Karel de kans het conflict te beëindigen, maar zo ver kwam het nooit.

In 845, na de dood van Karel de Grote, namen de Vikingen Parijs in. Ze verlieten de stad na betaling van 2500 kilo goud en zilver.

De keizer overleed in 814, en zijn zoon Lodewijk de Vrome kwam op de troon. Ook hij wist de Vikingen niet klein te krijgen, en in 843 werd het rijk in drieën verdeeld, waardoor het ernstig verzwakt raakte.
De rooftochten gingen door tot 911, toen de vorst van het West-Frankische rijk Normandië afstond aan de Vikinghoofdman Rollo. In ruil beloofde die zijn landgenoten buiten de deur te houden.
Zo werden twee oude vijanden uiteindelijk bondgenoten, en ironisch genoeg maakte een Normandische nazaat van Rollo, Willem de Veroveraar, een eind aan de Vikingtijd door in 1066 Engeland binnen te vallen.

Toen Vikingkoning Harald Hardråde op 25 september 1066 tijdens de Slag om Stamford Bridge in Noord-Engeland een pijl door zijn nek kreeg, kwam er een einde aan de Vikingtijd.
Zo willen de meeste geschiedenisboeken het: na de dood van de koning speelde het Vikingleger niets meer klaar, en vanaf dat moment vonden er geen Scandinavische veroveringen meer plaats op de Britse Eilanden – of waar dan ook.
Maar de geschiedenis is zelden zo simpel. De Vikingtijd was ook om andere redenen al gedoemd te eindigen, maar her en der ging ze nog lang na 1066 door.

~820

Karel de Grote's biograaf Einhard trekt zich terug van het hof te Aken en wordt lekenabt van het Sint-Servaasklooster te Maastricht. Hij schenkt de kerk belangrijke relieken, de zogenaamde Einhardsboog en waarschijnlijk ook de Sleutel van Sint-Servaas, waardoor de status van de kerk zeer toeneemt.

826

Harald Klak wordt door Lodewijk de Vrome beleend met de Friese gouw Rustringen, tegenwoordig grotendeels deel van de Jadeboezem door stormvloeden.

834

Vikingen plunderen Dorestad en Quentovic tot 837. Dorestad, dat nu een van de belangrijkste en succesvolste handelssteden in Noordwest-Europa is, weet zich steeds te herstellen, maar vervalt uiteindelijk, waarschijnlijk door verzanding van de Kromme Rijn.

838

Bij de stormvloed van 838 raakt een groot deel van Noordwest-Nederland onder water. De Lek breekt door ten koste van de Kromme Rijn.

840

Door de ramp, maar ook door de twisten tussen Lodewijk en zijn zoons neemt de Karolingische macht in de Nederlanden verder af. In een poging de aanvallen van de Vikingen te weren, beleent Lotharius I de Deense broers Rorik en Harald met Friesland.

843

De strijd tussen de drie zonen van Lodewijk wordt besloten met het Verdrag van Verdun, waarbij de deling van het Frankische Rijk wordt vastgelegd en het rijk der Franken in drieën wordt gedeeld. Het grootste deel van de Lage Landen komt bij het Middenrijk van keizer Lotharius. Vlaanderen komt bij het West-Frankische rijk van Karel de Kale. De Schelde wordt grens.

855

Met het Verdrag van PrÃ¼m wordt ook het Middenrijk in drieën gedeeld, waarbij Lotharius II het noordelijke deel krijgt, het koninkrijk Lotharingen. Na het overlijden van de kinderloze Karel van Provence in 863 worden diens bezittingen verdeeld onder zijn twee broers.

870

Na het overlijden van de volgens de wet kinderloze Lotharius II in 869 wordt zijn rijk verdeeld in het Verdrag van Meerssen. Zijn ooms, Karel de Kale en Lodewijk de Duitser, respectievelijk de koningen van West- en Oost-Francia, verdelen de nalatenschap van Lotharius II. In Lotharingen wordt de grens tussen het Franse en Duitse koninkrijk gevormd door de loop van de rivieren de Maas, de Ourthe en de Moezel. Italië en Bourgondië worden bij het Duitse Rijk gevoegd.

878

In Engeland worden de Vikingen onder Guthrum in de Slag bij Edington verslagen door Alfred de Grote. Een deel van de Vikingen steekt over naar Vlaanderen en teistert de kust.

880

De aanvallen van de Vikingen hebben het Frankische gezag ondermijnd - Friesland is bijvoorbeeld in Deense handen - en als Boso van Provence, een edele die niet van Karolingische afkomst is, zich laat uitroepen tot koning van Provence, besluiten de Duitse koning Lodewijk de Jonge en de koningen van Frankrijk Lodewijk III en Karloman van Frankrijk tot het Verdrag van Ribemont, waarmee een einde komt aan de rijksdelingen. Lotharingen komt bij het Oost-Frankische rijk en men probeert het daarin te integreren.

881

Waarschijnlijk na uit Engeland verdreven te zijn, wordt Godfried de Noorman door Lodewijk III van Oost-Francis beleend met Friesland. In hetzelfde jaar wordt Maastricht geplunderd door de Vikingen. Een jaar later vindt de belegering van Asselt plaats, waarna Godfried zich tot het christendom bekeert en hij de gouw Kennemerland in leen krijgt.

885

Godfried wordt opgepakt door Hendrik van Babenberg en om het leven gebracht vanwege zijn aandeel in het complot met Hugo, de broer van Gisela, tegen Karel de Dikke. De Fries Gerolf is bij de terechtstelling betrokken en wordt in 889 beleend met Kennemerland en het gebied rond Tiel. Gerolf wordt wel gezien als de stamvader van het Hollandse huis, al worden tot circa 1100 de bewoners van zijn gebied nog Friezen genoemd.

896

Koning Zwentibold verleent Tiel, Utrecht en Deventer speciale handelsprivileges.

911

Lodewijk het Kind overlijdt. Hij was de laatste Karolinger in Oost-Francia, maar er is geen sprake van dat de Karolingse West-Frankische koning Karel de Eenvoudige de macht overneemt, de rijkseenheid is voorbij. Hoewel Oost-Francia ook uiteen had kunnen vallen in de vier stamhertogdommen Franken, Saksen, Beieren en Zwaben, kiezen de rijksgroten Koenraad, de hertog van Franken, die echter alleen over zijn eigen gebied regerende macht heeft. In Lotharingen kiest men er echter wel voor om zich onder Karel de Eenvoudige te scharen.

922

Karel de Eenvoudige schenkt Dirk I op 15 juni de kerk van Egmond met alle daarbij behorende goederen als dank voor zijn steun bij een opstand van zijn vazallen. Egmond ligt ten noorden van de bezittingen die hij van Gerolf heeft gekregen en sluit daar dus uitstekend op aan. Kort hierna sticht hij er de Abdij van Egmond.

925

De Saksische vorst Hendrik de Vogelaar is koning van Duitsland geworden en trekt al spoedig ten strijde. Na in 922 Karel de Eenvoudige al uit Lotharingen te hebben gedreven, verovert Hendrik de Vogelaar ook Holland, Kennemerland en Texel als onderdeel van Lotharingen. De band van de Nederlanden met het Duitse rijk zal officieel tot 1648 blijven bestaan.

938

De status van het Hollandse huis blijkt gestegen als Dirk II op achtjarige leeftijd wordt verloofd met de net geboren Hildegard, de dochter van Arnulf I van Vlaanderen. Twaalf jaar later treden zij in het huwelijk. Haar zus Liutgard trouwt met Wichman IV, graaf van Hamaland.

939

Giselbert II van Maasgouw sluit zich aan bij de opstand tegen Otto I van Hendrik I van Beieren, de jongere broer van Otto, en Everhard III van Franken, maar wordt op 2 oktober tijdens de slag bij Andernach verslagen. Giselbert verdrinkt terwijl hij vluchtend de Rijn wil oversteken. Otto I is in 936 zijn vader Hendrik de Vogelaar opgevolgd en wil de stamhertogen aan zich onderwerpen. Otto verzoent zich uiteindelijk met Hendrik I en geeft hem Lotharingen.

944

Otto I stelt zijn broer Bruno de Grote aan als hertog van Lotharingen. Deze is ook aartsbisschop van Keulen en kan als geestelijke niet trouwen, waardoor Otto niet hoeft te vrezen dat Bruno een eigen dynastie zal vestigen, zoals in andere delen van zijn rijk. Deze benoeming legde de basis van het Ottoonse stelsel, waardoor de Duitse koning in vergelijking met de koningen van omringende landen - die vaak slechts werkelijke macht bezitten in een klein gebied, terwijl hun vazallen dynastieën stichten - veel invloed kunnen uitoefenen.

~950

De Wachtendonckse Psalmen zijn een vertaling uit het Latijn naar het Oud-Oostnederfrankisch Op kleine schaal beginnen ontginningen in de enorme veengebieden in Holland en rond Utrecht.

962

Otto I wordt in ruil voor bescherming door paus Johannes XII tot keizer van het Heilige Roomse Rijk gekroond. Dit is tekenend voor de aandacht die ook de volgende Duitse keizers zullen hebben voor Italië , waardoor zij hun machtsbasis in het Duitse rijk, en daarmee Nederland, verwaarlozen.

~975

Dirk II en zijn vrouw Hildegard geven het later zo genoemde Evangeliarum van Egmond aan de Abdij van Egmond. Hun tweede zoon Egbert van Trier wordt in 976 kanselier van keizer Otto II en het jaar daarop bisschop van Trier.

996

Keizer Otto III voert de christelijke jaartelling in het Heilige Roomse Rijk in.

1006

Ene Godefridus is net als het jaar hierop als prefectus belast met de kustverdediging. Hoewel hij niet veel kan uitrichten tegen de Vikingen, stoppen de aanvallen uiteindelijk, waarschijnlijk onder andere doordat zij overstappen op het christendom. Een andere oorzaak kan het groeiende potentieel van de bevolking in Europa zijn.

1014

De stormvloed van 1014 zorgt voor grote schade en vele doden. In Zeeland bouwt men vliedbergen om als mottekasteel te fungeren, in Friesland legt men dijken aan.

1018

Dirk III van Holland verpacht grond aan de Friezen die het in cultuur brengen. Bovendien bouwt hij een burcht in Vlaardingen, dat buiten zijn leen ligt. Vanuit die burcht dwingt hij de kooplieden die in hun schepen langsvaren, onderweg van Tiel naar Engeland en vice versa, om tol te betalen. Een leger onder leiding van hertog Godfried I van Lotharingen bestaat uit een vloot met troepen uit Utrecht, Keulen en Luik. In de Slag bij Vlaardingen verslaat graaf Dirk III dit leger van keizer Hendrik II.

1046

Keizer Hendrik III dwingt Dirk IV van Holland afstand te doen van het door hem veroverde gebied. De keizer kan zich echter niet handhaven en moet zich terugtrekken, waarna Dirk de bisdommen Utrecht en Luik begint te plunderen. Bovendien sluit hij een verbond met Godfried met de Baard, de hertog van Opper-Lotharingen en de graven van Vlaanderen en Henegouwen. Hierop volgt het jaar daarop een tweede

strafexpeditie waarbij de keizer Vlaardingen en de grafelijke burcht te Rijnsburg verovert. De burcht wordt geheel verwoest. Tijdens de terugtocht lijdt de keizer echter grote verliezen, waardoor Dirks bondgenoten nu ook openlijk tegen de keizer in opstand komen.

1049

Dirk IV wordt door de bisschoppen van Metz, Luik en Utrecht in de val gelokt en gedood. Hij wordt opgevolgd door zijn broer Floris I.

1064

Nadat Floris in 1061 gedood is, hertrouwt zijn vrouw Geertruida van Saksen in 1063 met Robrecht I van Vlaanderen. Deze wordt hierna de Fries genoemd en treedt op als regent voor de minderjarige Dirk V. Koning Hendrik IV schenkt dit jaar de gebieden van Dirk, namelijk die 'ten westen van het Vlie en rond de oevers van de Rijn' (Westflinge et circa horas Reni) aan bisschop Willem I van Utrecht, op wiens steun hij wel kan rekenen. Dirk mag slechts Maasland behouden. Willem weet met de hulp van hertog Godfried III met de Bult van Neder-Lotharingen met veldslagen in 1071 en 1072 de gebieden ook daadwerkelijk te veroveren. Na de dood van Godfried en Willem in 1076 belegeren Robrecht en zijn stiefzoon Dirk V IJsselmonde en weten de nieuwe bisschop Koenraad gevangen te nemen en te dwingen de gebieden van Dirk V terug te geven.

1086

Proost Humbertus overlijdt te Maastricht. Samen met zijn voorganger Geldulfus behoort hij tot de bouwheren van de huidige Sint-Servaasbasiliek. In de periode na Humbertus behoort de Sint-Servaas als rijkskerk tot de steunpunten van de Rooms-Duitse keizers.

~1100

Een monnik in de abdij van Rochester schrijft een Latijns versje en de vertaling in waarschijnlijk zijn eigen taal; Hebban olla vogala nestas bigunnan hinase hi(c) (e)nda thu uuat unbidan uue nu.

1101

Hendrik de Vette van Northeim wordt door keizer Hendrik IV beleend met de Friese gebieden nadat in 1099 bisschop Koenraad van Utrecht door een Friese koopman is gedood. Voor de graafschappen Stavoren, Westergo en Oostergo deed dit waarschijnlijk te veel denken aan de tijd van de Brunonen. Hoewel hij in Stavoren aanvankelijk vriendelijk ontvangen wordt, vermoedt Hendrik een list en vlucht, waarna hij door Friese schippers gedood wordt. In de periode hierna wordt het gebied betwist door de graven van Holland - Dirk VI trouwt met Sophie, een kleindochter van Hendrik de Vette - en de bisschoppen van Utrecht die echter geen permanente macht uit kunnen oefenen. Geholpen door landschappelijke omstandigheden is er geen sprake van een landsheerlijk gezag. Het gebrek hieraan zorgt voor een voortdurende strijd tussen herenboeren.

1106

Het mislukken van de politiek om Lotharingen in het rijk te integreren, blijkt als Godfried I - graaf van Leuven en vorst van Brabant - van keizer Hendrik V de hertogstitel krijgt die bij Neder-Lotharingen hoort, nadat Godfried van Bouillon is overleden op de Eerste Kruistocht. Zijn macht is echter beperkt tot zijn kerngebieden en de titel is ondertussen niet meer dan een eretitel. Vanaf nu is Brabant een hertogdom.

1113

Bisschop Frederik I van Bremen sluit een verdrag met priester Heinricus en een groep kolonisten. In het verdrag worden zij Hollanders genoemd, als eersten in de geschiedenis. In de periode daarna vestigen zich nog regelmatig Hollanders in Noord-Duitsland om grond te ontginnen.

1134

De Stormvloed van 1134 maakt veel ontginningen ongedaan. Vlaardingen raakt geÃ¯soleerd, maar Brugge wordt via het Zwin juist beter bereikbaar. Vanuit vele richtingen worden initiatieven ontplooid voor dijkenbouw en waterschappen en hoogheemraadschappen opgericht.

~1160

De Sint-Servaaskerk behoort onder de proosten Arnold van Wied, Gerard van Are en Christiaan I van Buch tot de belangrijke rijkskerken in het Heilige Roomse Rijk. Een vijftal proosten van Sint-Servaas zijn kanselier van het Heilige Roomse Rijk. Maastrichtse 'metsen' (beeldhouwers) voorzien de kerk (en vele andere kerken in het prinsbisdom Luik en daarbuiten) van romaans beeldhouwwerk.

1165

Nadat Floris III van Holland in conflict is gekomen met bisschop Godfried van Rhenen doordat de graaf de Oude Rijn laat blokkeren bij Zwammerdam om de wateroverlast in zijn gebied te verminderen, brengt de bisschop de zaak voor keizer Frederik I Barbarossa. De keizer beslist dat de Suadenborchdam moet worden verwijderd. Het is een van de laatste malen dat iets blijkt van een keizerlijk oppergezag in de Nederlanden en Floris trekt zich ook niets aan van de uitspraak.

~1175

Hendrik van Veldeke introduceert met EneÃ¯de de hoofse liefde in de Nederlanden. Na eeuwen in de vergetelheid te zijn geweest, wordt de baksteen herontdekt.

1237

De Mongoolse bezetting van Rusland

Afstammelingen van Djingiz Chan

In 1237 verliet een groot leger Mongoolse ruiters de graslanden op de Kyptsjaksteppe ten noorden van de Zwarte Zee en viel de vorstendommen van het Kievse Rijk binnen. De Russen waren te zwak en onderling te zeer verdeeld om weerstand te kunnen bieden, en drie jaar later waren alle Russische steden, met uitzondering van Novgorod, in handen van de Mongoolse hordes.
De daaropvolgende tweehonderdvijftig jaar werd Rusland, zij het indirect, geregeerd door de Mongoolse chan. De Mongolen lieten Centraal-Rusland ongemoeid. Zij vestigden zich met hun paarden op de vruchtbare steppen van het zuiden en inden belastingen van de Russische steden, die zij in bedwang hielden door van tijd tot tijd gewelddadige invallen te doen.

De nationale schaamte die de Russen voelen over het 'Mongoolse juk' is nauwelijks te overschatten. Met uitzondering van Hongarije was het Kievse Rijk de enige grotere Europese mogendheid die door de Aziatische hordes was veroverd. Vanuit militair-technisch oogpunt waren de Mongoolse ruiters veruit superieur. Zij hebben dat echter zelden hoeven bewijzen, want maar weinig Russische vorsten durfden de proef op de som te nemen.
Pas in 1380, toen de macht van de Mongolen al begon te verzwakken, durfden de Russen hun eerste veldslag tegen hen te ondernemen. En zelfs daarna was er nog een eeuw onderlinge strijd tussen de Mongoolse chans voor nodig – culminerend in het uiteenvallen van het rijk in drie afzonderlijke *chanaten* (te weten het chanaat van de Krim in 1430, het chanaat van Kazan in 1436 en dat van Astrachan in 1466) – voordat de Russische vorsten in staat waren ze te verslaan. Tegen die tijd was de Mongoolse overheersing vooral de vrijwillige samenwerking van de Russische vorsten met de Aziaten gaan betekenen.
Dit verklaart waarom er, in tegenstelling tot wat in de nationale mythe werd voorgesteld, relatief weinig steden door de Mongolen vernietigd werden, waarom de Russische kunst en de Russische kunstnijverheid en zelfs het bouwen van de kerken zich schijnbaar ongestoord bleven ontwikkelden, waarom handel en landbouw gewoon doorgingen en waarom er in de periode van de Mongoolse bezetting geen grote migratie op gang is gekomen vanuit de zuidelijke streken die het dichtst bij de Mongoolse troepen lagen.

'Achterlijke Mongolen'

Volgens de nationale mythe waren de Mongolen gekomen, hadden ze angst gezaaid en geplunderd, en waren ze vervolgens weer vertrokken zonder enig spoor achter te laten. Rusland mocht dan ten prooi zijn gevallen aan het Mongoolse zwaard, de christelijke beschaving met haar kloosters en kerken was gespaard gebleven. Op deze veronderstelling is het christelijke Russische zelfbeeld gebaseerd. De Russen mogen dan op de Aziatische steppe leven, hun blik is gericht op het Westen. 'Van Azië,' schreef Dmitri Lichatsjev, de meest toonaangevende Russische cultuurhistoricus van de twintigste eeuw, 'hebben we bijzonder weinig meegekregen' – en dat is alles wat er in zijn boek Russische cultuur wordt gezegd over de Mongoolse erfenis.
"De Russen mogen dan op de Aziatische steppe leven, hun blik is gericht op het Westen."
Deze nationale mythe is gebaseerd op de veronderstelde achterlijkheid van de Mongolen. Ze voerden een schrikbewind, en in tegenstelling tot de Moren die Spanje veroverden, brachten zij (zoals Poesjkin het in zijn beroemde uitspraak verwoordde) 'noch algebra, noch Aristoteles' mee toen zij naar Rusland kwamen. Zij stortten Rusland in de duistere Middeleeuwen. Karamzin schreef in zijn *Geschiedenis van het Russische rijk* niets over de culturele erfenis van de Mongoolse heerschappij. 'Want hoe,' vroeg hij, 'zou een beschaafd volk iets hebben kunnen leren van dergelijke nomaden?' De grote historicus Sergej Solovjov wijdde in zijn achtentwintigdelige *Geschiedenis van Rusland* welgeteld drie pagina's aan de culturele invloed van de Mongolen. Zelfs Sergej Platonov, in de negentiende eeuw de belangrijkste kenner van de Mongoolse periode, stelde dat de Mongolen de Russische cultuur niet hadden beïnvloed.
In werkelijkheid waren de Mongoolse stammen allesbehalve achterlijk. Als er al sprake was van een verschil in ontwikkeling, dan waren zij het Russische volk dat zij zo lang hebben overheerst aanzienlijk vooruit, met name in militaire technologie en organisatie. De Mongolen hadden een goed ontwikkeld bestuurs- en belastingsysteem, dat de basis vormde van de latere Russische staat, wat ook tot uiting komt in de Tataarse oorsprong van Russische woorden als *djengi* (geld), *tamozja* (accijnzen) en *kazna* (schatkist, staatskas). Archeologische opgravingen in de buurt van de Mongoolse hoofdstad Saraj (aan de Wolga in de buurt van Tsaritsyn, het latere Stalingrad), hebben aangetoond dat de Mongolen in staat waren grote stedelijke nederzettingen op te bouwen met paleizen en scholen, goedverzorgde straten en watervoorzieningen, werkplaatsen en boerderijen. De Mongolen hebben Centraal-Rusland niet ongemoeid gelaten omdat zij niet ontwikkeld genoeg waren om het te veroveren of in bedwang te houden, zoals Solovjov suggereerde, maar omdat de noordelijke bossen geen goede weidegronden of handelsroutes hadden en dus van weinig nut waren voor hun nomadische levenswijze. De belastingen die zij de Russen oplegden, vormden voor de boeren weliswaar een zware last, maar waren onbetekenend in vergelijking met de rijkdommen die de Mongolen verkregen uit hun koloniën langs de zijderoute in de Kaukasus, Perzië, Centraal-Azië en Noord-India.
De Mongoolse bezetting heeft diepe sporen achtergelaten in het Russische leven. Zoals Poesjkin in 1836 aan Tsjaadajev schreef, is Rusland in die periode van het Westen gescheiden. Dit verleden was een bedreiging voor het Europese zelfbeeld van de Russen:
"

Er bestaat geen twijfel over, dat het Schisma ons van de rest van Europa gescheiden heeft, en dat wij aan geen enkele grote gebeurtenis waardoor Europa in beroering gebracht werd deel hebben gehad: maar wij hebben onze eigen missie. Het is Rusland geweest dat met zijn immense uitgestrektheid de Mongoolse verovering heeft geabsorbeerd. De Tataren hebben het niet gewaagd onze westelijke grenzen te overschrijden en ons de rug toe te keren, zij hebben zich in hun woestijnen teruggetrokken, en daarmee was de christelijke beschaving gered. Daarom moesten wij een compleet eigen leven leiden, een leven dat ons, hoewel wij christenen bleven, tegelijkertijd zo buiten de christelijke wereld plaatste (…) De invasie van de Tataren is een triest en groots tafereel. (…) Vindt U de huidige situatie in Rusland niet iets indrukwekkends, is dat niet iets wat de toekomstige historicus zal opvallen? Gelooft U dat hij ons buiten Europa zal plaatsen? (…) Ik [ben] lang niet verrukt over alles wat ik om mij heen zie (…) maar ik zweer U bij mijn eer dat ik voor niets ter wereld van vaderland zou willen veranderen, noch een andere geschiedenis zou willen hebben dan die van onze voorouders, zoals God ons haar gegeven heeft.
Poesjkins bereidheid de Mongoolse erfenis te omarmen was uitzonderlijk, want Azië was tijdens zijn leven een taboe voor de geletterden van Rusland. Misschien kan dit verklaard worden door Poesjkins eigen buitenlandse afstamming, want hij had van moederszijde Afrikaans

bloed. Poesjkin was de kleinzoon van Abram Gannibal, een Abessijn die was aangetroffen bij het paleis van de Ottomaanse sultan in Istanbul en die door de Russische ambassadeur was gekocht als geschenk voor Peter de Grote. Als favoriet aan Peters hof was hij naar Parijs gestuurd om te studeren. Hij bracht het tot generaal-majoor onder tsarina Elizaveta, die hem een landgoed met veertienhonderd lijfeigenen schonk in Michajlovskoje, in de buurt van Pskov. Poesjkin was bijzonder trots op zijn grootvader – hij had diens Afrikaanse lippen en dikke zwarte kroeshaar geërfd. Hij schreef een nooit afgemaakte roman over hem, *De neger van Peter de Grote* (1827), en in het eerste hoofdstuk van Jevgeni Onegin voegde hij een lange voetnoot over zijn afstamming toe aan de regel 'In Afrika, mijn eigen land' (ongetwijfeld opgenomen om de bewuste voetnoot noodzakelijk te maken). Maar Russische 'westerlingen' als Tsjaadajev konden niets indrukwekkends ontdekken aan de Mongoolse erfenis. Wanneer zij een verklaring zochten voor het feit dat hun land een andere weg was ingeslagen dan West-Europa, wezen veel Russen naar het despotisme van de Mongoolse chans. Karamzin hield de Mongolen verantwoordelijk voor het verval van de Russische politiek. De historicus V.O. Kljoetsjevski beschreef de Russische staat als…
'een Aziatische structuur, getooid met een Europese voorgevel'.

Autocratie

Het Aziatische karakter van het Russisch despotisme werd een gemeenplaats onder de negentiende-eeuwse Russische democratische intelligentsia, en werd later ook gebruikt als verklaring voor het sovjetsysteem. Herzen noemde Nicolaas I 'Djingiz Chan met een telegraaf', en daarop voortbordurend werd Stalin later vergeleken met Djingiz Chan met een telefoon. De Russische autocratische traditie had vele wortels, maar de Mongoolse erfenis heeft de meeste invloed gehad op de grondbeginselen van de Russische beleidsvoering. De chans eisten volledige onderwerping van al hun onderdanen, van de boeren net zo goed als van de edelen, en dwongen die zo nodig meedogenloos af. De Moskouse vorsten namen het gedrag van de chans over toen zij hen in de zestiende eeuw verdreven en als tsaren de macht overnamen. Zij rechtvaardigden hun nieuwe keizerlijke status niet alleen met hun byzantijnse religieuze cultuur, maar ook met hun territoriale erfenis van Djingiz Chan. De titel 'tsaar' was gebruikt door de laatste chan, en de Russische woorden voor tsaar en chan zijn lange tijd onderling uitwisselbaar geweest. Djingiz Chan werd zelfs wel Djingiz Tsaar genoemd.
"Er waren op zijn minst twee tsaren die afstamden van de Mongolen."
Toen de Gouden Horde uiteenviel, bleef een groot aantal Mongolen in Rusland en trad in dienst van het Moskouse hof. De afstammelingen van Djingiz Chan namen er een prominente positie in, en een aanzienlijk deel van de Russische aristocratie moet bloed van de grote chan in zijn aderen hebben gehad. Er waren op zijn minst twee tsaren die afstamden van de Mongolen. Een van hen was Simeon Bekboelatovitsj (ook bekend als de heilige Boelat), die het grootste deel van het jaar 1575 tsaar was. Bekboelatovitsj was als kleinzoon van een chan aan het hof terechtgekomen en opgeklommen tot persoonlijk bediende van Ivan IV ('de Verschrikkelijke'). Ivan droeg hem op de landerijen van de bojaren te besturen en trok zich terug op het platteland, waar hij de titel 'vorst van Moskou' aannam. De benoeming was wat Ivan betrof een tijdelijke en tactische manoeuvre om de controle over zijn opstandige bojaren, de *opritsjnina*, te verstevigen. Bekboelatovitsj had alleen in naam de leiding, maar Ivans keuze was duidelijk ingegeven door het grote prestige dat de Gouden Horde nog steeds genoot. Aan het einde van zijn korte 'regeerperiode' beloonde Ivan Bekboelatovitsj met een landgoed van honderdveertigduizend hectare en de titel grootvorst van Tver. Maar onder Boris Godoenov werd Bekboelatovitsj beschuldigd van verraad, werd hem zijn landgoed ontnomen en werd hij gedwongen in te treden in het klooster van de heilige Cyrillus, in de buurt van Belo Ozero.
Ook Boris Godoenov stamde af van een Tataarse chan, die halverwege de veertiende eeuw in dienst was getreden van de Moskouse vorsten.

Migratie en taal

Het waren niet alleen Mongoolse edelen die zich in Rusland vestigden. In het kielzog van de Mongolen kwam ook een enorme migratie op gang van nomadenstammen die als gevolg van de overbevolking in Mongolië gedwongen waren nieuwe weidegronden te zoeken op de steppen. De hele Euraziatische steppe, van de Oekraïne tot in Centraal-Azië, werd overspoeld door binnentrekkende stammen. Veel van de immigranten gingen op in de plaatselijke bevolking en bleven in Rusland achter toen de Gouden Horde werd teruggedreven naar Mongolië. Hun Tataarse namen zijn nog steeds terug te vinden op kaarten van zuidelijk Rusland en het gebied rond de Wolga: Penza, Tsjembar, Ardym, Anybej, Kevda, Ardatov en Alatyr. Sommigen van deze 'kolonisten' waren door het Mongoolse leger als bestuurders aangesteld in het zuidelijke grensgebied tussen de Wolga en de rivier de Boeg. Anderen waren handelaars of ambachtslieden die aan het werk togen in de Russische steden, of arme nomaden die gedwongen waren boer te worden wanneer zij hun kudde hadden verloren. De toestroom van deze Tataarse immigranten was zo groot, en door de eeuwen vond er zo veel vermenging plaats met de inheemse bevolking, dat het bestaan van een boerenstand van zuiver Russische afkomst moet worden beschouwd als niet meer dan een mythe.
Het bestaan van een boerenstand van zuiver Russische afkomst moet worden beschouwd als niet meer dan een mythe.
De Mongoolse invloed heeft diepe sporen nagelaten in de Russische volkscultuur. Veel van de meest elementaire Russische woorden zijn van Tataarse oorsprong – losjad (paard), bazar (markt), ambar (graanschuur, pakhuis), soendoek (hutkoffer, grote kist) en enkele honderden andere woorden. Zoals reeds eerder is opgemerkt, waren Tataarse woorden bijzonder algemeen in de taal van de handel en het bestuur, waar de afstammelingen van de Gouden Horde domineerden. In de vijftiende eeuw was het gebruik van Tataarse woorden aan het Moskouse hof zo in de mode dat grootvorst Vasili zijn hovelingen een 'overmatige liefde voor de Tataren en hun taal' verweet.
De Turkse uitdrukkingen hadden echter ook hun stempel gedrukt op de taal van de straat – wat misschien wel het duidelijkst blijkt uit uitdrukkingen die beginnen met 'davaj': 'davaj poïdjom' ('kom, laten we gaan'), 'davaj posidim' ('kom, laten we gaan zitten') en 'davaj popjom' ('kom, laten we ons bezatten').

Gebruiken

Ook de Russische gebruiken waren zo beïnvloed door de Tataren, hoewel dit makkelijker kan worden vastgesteld bij het hof en andere hoge kringen – waar de Russische gastvrijheid duidelijk beïnvloed was door de chans – dan bij het gewone volk. Niettemin heeft de archeoloog Veselovski de Russische volkstaboes met betrekking tot de drempel (bijvoorbeeld het taboe om erop te stappen of iemand te begroeten aan de andere kant ervan) herleid tot de gebruiken en het bijgeloof van de Gouden Horde. Hij ontdekte ook een Mongoolse oorsprong van het Russische boerengebruik om iemand te eren door hem in de lucht te gooien – een ceremonie waarop de vader van Nabokov werd getrakteerd door een menigte dankbare boeren nadat hij een einde had gemaakt aan een ruzie op het landgoed.
"

Van mijn plaats aan tafel zag ik dan opeens door een van de westelijke ramen een wonderbaarlijk geval van levitatie. Een ogenblik was daar de gestalte van mijn vader te zien, in zijn witte zomerpak gerimpeld door de wind, magnifiek breeduit in de lucht, met zijn ledematen in een merkwaardig achteloze houding en zijn knappe, onverstoorbare trekken naar de hemel gekeerd. Driemaal, op het machtige allez-hop van zijn onzichtbare werpers, vloog hij op die manier omhoog, en de tweede keer ging hij nog hoger dan de eerste en daar was hij dan, op zijn laatste en verhevenste vlucht, waarbij hij als het ware voorgoed op

zijn rug lag tegen het kobaltblauw van de zomermiddag, als een van die paradijsfiguren die zich met zo rijk geplooide gewaden gerieflijk aan het gewelfde plafond van een kerk verheffen, terwijl beneden in sterfelijke handen één voor één de waskaarsen oplichten die een zwerm nietige vlammetjes in de mist van wierook vormen, en de priester galmt over eeuwige rust, en begrafenislelies het gezicht verbergen van degene die daar tussen de zwevende lichtjes in de open kist ligt.
Er zijn ook aanwijzingen die erop duiden dat de sjamanistische rituelen van de Mongolen geïntegreerd raakten in het Russische boerengeloof, zoals Kandinsky en zijn collega-antropologen aan het einde van de negentiende eeuw suggereerden (hoewel zij destijds geen sporen hadden aangetroffen van de islam, die de Gouden Horde in de veertiende eeuw had aangenomen).* Om in trance te raken, gebruikten veel boerensekten technieken die sterk deden denken aan die van de Aziatische sjamanen.
* – De islamitische invloed op de Russische cultuur is lang taboe gebleven, ook nadat het sjamanisme in de mode was gekomen. Zelfs in Sint-Petersburg, een stad die was gebouwd op het principe van religieuze tolerantie, was tot 1909 geen moskee.

De heilige dwaas

Ook de heilige dwaas (joerodivy, een waanzinnige, een dwaas aan wie profetische gaven werden toegeschreven) was waarschijnlijk voortgekomen uit de Aziatische sjamanen, hoewel hij in veel kunstwerken model staat voor ‘de Rus’ bij uitstek. Het is moeilijk uit te maken waar hij vandaan komt. Er bestond geen opleiding voor heilige dwazen, en net als Raspoetin (die op zijn manier ook een soort heilige dwaas was) hadden deze van oorsprong eenvoudige mensen zichzelf de technieken geleerd waarmee zij de toekomst voorspelden en zieken genazen, wat hen in staat stelde een religieus zwerversleven te leiden. In de Russische folklore had de ‘dwaze in Christus’ de status van een heilige – hoewel hij meer leek op een idioot of een waanzinnige dan op een zichzelf wegcijferende martelaar. De heilige dwaas kleedde zich buitenissig. Hij droeg een ijzeren kap of helm op zijn hoofd en ketenen onder zijn hemd. Hij zwierf als arme sloeber over het platteland en leefde van aalmoezen van dorpelingen, die meestal geloofden in zijn bovennatuurlijke gave om de toekomst te voorspellen en zieken te genezen. In de huizen van de landadel werd hem vaak voedsel en onderdak verschaft.
De familie Tolstoj had op Jasnaja Poljana een heilige dwaas in de arm genomen. In zijn half autobiografische, half fictieve Kindertijd vertelt Tolstoj over een gedenkwaardige gebeurtenis waarbij de kinderen zich in een donkere kast hadden verborgen in de kamer van de dwaas Grisja, om wanneer hij naar bed ging een glimp van zijn ketenen te kunnen opvangen.
Schrijvers en beeldend kunstenaars beeldden de heilige dwaas af als een archetype van de eenvoudige Russische gelovige. In Poesjkins en Moesorgski’s Boris Godoenov verschijnt hij als het geweten van de tsaar en als de stem van het lijdende volk. Vorst Mysjkin, de epileptische Christusachtige held uit De idioot, wordt door de rijke koopman Rogozjin een heilige dwaas genoemd; Dostojevski heeft hem duidelijk tot een oprechte christen willen maken, die net als de heilige dwaas naar de marge van de maatschappij wordt gedreven.
Op zijn schilderij In Rusland (1916) heeft Michail Nesterov de heilige dwaas afgebeeld als de officieuze geestelijk leider van het Russische volk. Als een sjamaan voerde de heilige dwaas een wervelende dans uit en slaakte hij vreemde schrille kreten om in religieuze vervoering te raken; voor zijn magische rituelen gebruikte hij een trommel en bellen, en hij droeg zijn ketenen in de overtuiging – die hij eveneens gemeen had met de sjamanen – dat ijzer bovennatuurlijke eigenschappen bezit. En net als bij de sjamaan speelde ook in de rituelen van de heilige dwaas de raaf vaak een rol – een vogel die in de Russische folklore voor magie en ontwrichting stond. Zo zagen in de hele negentiende eeuw de boeren van het gebied rond de Wolga de leiders van de kozakkenrebellen Poegatsjov en Razin in de vorm van gigantische raven in de lucht.

Kleding en keuken

Ook veel elementen van de Russische kleding waren van oorsprong Aziatisch – een feit dat wordt weerspiegeld in de Turkse afleiding van Russische woorden voor kledingstukken als kaftan, zipoen (wollen, kraagloze boerenjas) armjak (lange kaftan van grove wol), sarafan en chalat. Zelfs de kroon van de tsaar (de sjapka Monomacha, muts van Monomachus) – die volgens de legende vanuit Byzantium in Rusland terecht was gekomen – was waarschijnlijk van Tataarse oorsprong.
Ook de Russische keuken was diepgaand door het Oosten beïnvloed. Veel Russische gerechten, zoals plov (pilav), lapsja (noedels) en tvorog (wrongel/kwark), kwamen uit de Kaukasus en Centraal-Azië, en ook eetgewoontes zoals de Russische voorkeur voor paardenvlees en koemisj (gefermenteerde merriemelk) zijn ongetwijfeld overgenomen van de Mongolen. In tegenstelling tot het christelijke Westen en de meeste boeddhistische culturen bestond er in Rusland geen religieus taboe op het eten van paardenvlees. Net als de Mongoolse stammen fokten de Russen zelfs een speciale soort paarden die bestemd was voor consumptie of (rond de Wolga) voor de melk voor koemisj. Dergelijke praktijken waren in West-Europa nagenoeg onbekend – althans tot in de negentiende eeuw, toen Franse sociale hervormers het eten van paardenvlees aandroegen als oplossing voor armoede en ondervoeding. Maar in het Westen werd het eten van paardenvlees nooit helemaal normaal, en werd het fokken van paarden voor het vlees als barbaars beschouwd.

Lenin

Alle grotere stammen van Centraal-Azië – de Kazakken, de Oezbeken, de Kalmukken en Kirgiezen – stamden af van de Mongolen. Na het uiteenvallen van de Gouden Horde in de zestiende eeuw waren zij achtergebleven en bondgenoten of onderdanen van de tsaar geworden. De voorvaderen van de kozakken – islamitisch-Turkse Mongolen – hadden de Gouden Horde in de vijftiende eeuw verlaten.
Naarmate zij door rivaliserende stammen van de vruchtbaarste steppen waren verdreven, waren zij dichter bij de Russen komen te staan. Ook de Oezbeken waren in de vijftiende eeuw uit de Gouden Horde voortgekomen. Zij hadden zich als boeren gevestigd op de vruchtbare vlakte van Fergana, waar zij de rijkdommen erfden van de oude Iraanse oasesteden tussen de rivieren de Oxus en de Jaxartes (de erfenis van Timoer Lenk), van waaruit zij de Oezbeekse staten Boechara, Chiva en Kokand stichtten en handelsbetrekkingen aanknoopten met de tsaar. De Kalmukken waren westelijke Mongolen (Oiraten) die het Mongoolse leger hadden verlaten en op de steppe waren gebleven toen de Gouden Horde uiteen was gevallen (het Turkse woord kalmak – waaraan de Kalmukken hun naam te danken hebben – betekent ‘blijven’). Toen zij door andere stammen naar het westen werden gedreven, vestigden zij zich met hun kuddes in de buurt van Astrachan op de noordelijke kust van de Kaspische Zee en werden zij met de vijftigduizend paarden die zij ieder jaar naar Moskou reden de belangrijkste leveranciers van de Russische cavalerie, totdat de handel in de achttiende eeuw terugviel.
In de eerste decennia van de negentiende eeuw verdreven Russische kolonisten de Kalmukken van de Wolgasteppe. De meeste stamleden trokken oostwaarts, maar anderen vestigden zich in Rusland, waar zij een bestaan opbouwden in de handel of de landbouw en zich bekeerden tot het orthodoxe geloof. Lenin stamde af van een van deze Kalmukken. Zijn grootvader van

vaderszijde, Nikolaj Oeljanov, was de zoon van een Kalmuk uit Astrachan. In Lenins trekken was deze Mongoolse afstamming duidelijk zichtbaar.

1247

Willem II van Holland wordt tot Rooms koning gekozen. Dit is eerder een teken van de problemen van het rijk dan van de kracht van Willem. Otto II van Gelre en Hendrik II van Brabant zien daarvoor van de eer af. Er gaat nog wel een beleg van zes maanden van Aken aan vooraf, voor hij zich in dezelfde stad als Karel de Grote kan laten kronen. In 1256 zou hij zelfs tot keizer gekroond worden, maar voordat de kroning kan plaatsvinden, wordt hij gedood bij Hoogwoud terwijl hij tegen de West-Friezen optrekt.

~1250

Van den vos Reynaerde wordt geschreven door ene Willem. De werken van Hadewijch worden ook rond deze tijd geschreven.

1251

De Ommelandvaarders uit Kampen krijgen van koning Abel van Denemarken speciale privileges. Het belangrijkste doel van de Ommelandvaarders is Schonen, het zuidelijkste puntje van Zweden. Daarnaast verkrijgt Utrecht en later ook andere Nederlandse steden privileges om visserijkolonies te vestigen op Schonen.

1261

De Joodse gemeenschap in Antwerpen wordt voor het eerst vermeld in het 'testament', een voorloper van de hertogelijke oorkonden of constituties, van Hendrik III van Brabant. Zijn wil is dat de Joden die zich schuldig maken aan leen- en woekerpraktijken volledig zouden worden uitgeroeid.

1269

Beatrix van Valkenburg, dochter van Dirk II van Valkenburg, treedt in het huwelijk met Richard van Cornwall en wordt daarmee koningin-gemaal van het Heilige Roomse Rijk.

1281

Jan van Persijn verkoopt dit jaar of twee jaar later Waterland aan graaf Floris V, West-Friesland wordt na een eeuwenlange strijd in 1297 definitief onderworpen.

1283

Op verzoek van Floris V bewerkt en vertaalt Jacob van Maerlant de Speculum maius van Vincent van Beauvais, de eerste en meest omvangrijke encyclopedie van de middeleeuwen, tot de Spiegel Historiael.

1287

De meest dodelijke stormvloed uit de Nederlandse geschiedenis, de Sint-Luciavloed maakt een einde aan de eeuwenlange strijd tussen het graafschap Holland en West-Friesland.

1288

Met de Slag bij Woeringen is de Limburgse Successieoorlog beslist in het voordeel van Jan I van Brabant. In plaats van een machtige personele unie van Gelre en Limburg, die de oostwaartse expansie van Brabant zou verhinderen, heeft Brabant nu de al lang gewilde landweg van de kust naar Keulen.

1296

Floris V wordt door ontevreden edelen vermoord. Hierop volgt een politiek machtsspel waaruit Jan II van Avesnes als winnaar uitkomt, zodat de graafschappen Holland, Zeeland en Henegouwen vanaf 1299 in een personele unie zijn verenigd.

1303

Na de Guldensporenslag tegen de Fransen het jaar daarvoor te hebben gewonnen, trekken de Vlamingen op naar Zeeland, in handen van Jan van Avesnes, bondgenoot van Frankrijk en rivaal van de graven van Vlaanderen na de Vlaams-Henegouwse Successieoorlog. Het jaar daarop veroveren ze zelfs bijna geheel Utrecht en Holland. Onder Witte van Haamstede, een bastaard van Floris V, worden de Vlamingen teruggedreven en na de Slag bij Zierikzee worden de Vlamingen definitief teruggeslagen.

1328

Willem III van Holland weet zich door diplomatie en huwelijkspolitiek in het centrum van de Europese politiek te plaatsen. De man van zijn dochter Margaretha, Lodewijk, wordt gekozen tot keizer van het Heilige Roomse Rijk. Haar zus Filippa huwt met Eduard III van Engeland. Later dat jaar wordt Filips - de broer van Johanna van Valois, de vrouw van Willem - gekroond tot koning van Frankrijk.

1337

De tussen Frankrijk en Engeland bemiddelende Willem III overlijdt en kort daarna breekt de Honderdjarige Oorlog uit.

1345

De strijdlustige Willem IV van Holland komt om tijdens de Slag bij Warns. Hij laat geen kinderen na en de door zijn vader gevoerde politiek zorgt er nu voor dat de koningen van Engeland en Frankrijk en de keizer van Duitsland aanspraak kunnen maken op de opvolging. Als opperleenheer beleent keizer Lodewijk zijn vrouw Margaretha, de oudste zus van Willem IV, met de graafschappen.

1346

Margaretha belast haar dertienjarige zoon Willem V van Holland met het bestuur in Holland en Zeeland. Gezien zijn leeftijd ligt de macht echter nog steeds in handen van Jan van Beaumont. Ondertussen is er nog steeds oorlog met Friesland en Utrecht.

1348

De Zwarte Dood arriveert in Nederland. De pandemie zorgt voor grote sterfte, hoewel minder dan in omliggende gebieden. Nu doet zich ook de enige Jodenpogrom voor die Nederland heeft gekend. Dankzij de joodse reinigingswetten worden joden minder snel ziek. Ook gebruiken de joden geen water uit de openbare putten. Mede daardoor worden ze ervan verdacht het water in de openbare putten te hebben vergiftigd. Als gevolg hiervan worden in het jaar daarop, in 1349, in diverse IJsselsteden alsook in Arnhem, Nijmegen en Utrecht alle daar woonachtige Joden vermoord of verdreven, in sommige gevallen levend verbrand.

1349

Margaretha stelt haar zoon aan als graaf en bedingt een uitkering van 15.000 gulden met een jaargeld van 6000 gulden. Gezien de financiÃ«le situatie wijzen de steden en edelen dit in maart in Geertruidenberg af, waardoor er niet veel overblijft van het gezag van Willem V. In dit begin van de Hoekse en Kabeljauwse twisten overwegen opstandige edelen het jaar daarop een staatsgreep, maar dit wordt verhinderd door de terugkeer van Margaretha.

1350

De edelen geven niet op en sluiten op 23 mei de Kabeljauwse Verbondsakte, waarmee zij aangeven dat Willem V landsheer moet worden zonder de betalingsverplichting aan zijn moeder. Hoewel enkele steden zoals Delft zich direct aansluiten, wordt op 5 september een verbond gesloten door de Hoeken. Jan van Ruusbroec schrijft Chierheit der gheesteliker Brulocht. De mysticus wordt gezien als de beste prozaschrijver van de Middeleeuwen en schrijft in het Middelnederlands.

1351

In februari wordt Willem V van Holland ontvoerd en vanuit Aat naar Delft overgebracht. Het komt dat jaar tot zware gevechten, onder andere in de Slag bij Zwartewaal en de belegering van een aantal Hoekse burchten, maar Willem V had aan het einde van het jaar de heerschappij in handen in Holland en Zeeland. Willem laat donderbussen van Jan Rose plaatsen in de muren van het Binnenhof. De eerste vermelding van de inzet van donderbussen in het noorden was in 1348 in het Sticht. Pieter van Brugge had al eerder een kanon geconstrueerd dat in 1346 bij Doornik werd afgevuurd.

1354

Willem en Margaretha sluiten vrede. Twee jaar later overlijdt Margaretha en erft Willem ook Henegouwen. Hij had de steden veel privileges moeten geven voor hun steun, maar met het traktaat De cura reipublicae et sorte principantis van Filips van Leiden als theoretische grondslag trekt hij een aantal van deze privileges in. In 1358 neemt Albrecht van Beieren de macht van zijn broer over, nadat deze krankzinnig is geworden. De Hoekse en Kabeljauwse twisten laaien weer op.

1356

Na het overlijden van Jan III van Brabant in het jaar daarvoor stellen de Brabantse steden als voorwaarde voor de opvolging door zijn dochter Johanna dat zij de verworven privileges erkent. Dit wordt vastgelegd in de Blijde Inkomst waarin de macht van de vorst beperkt wordt. De opvolging wordt echter betwist, waardoor de Brabantse Successieoorlog uitbreekt.

1378

De Nederlandse gulden komt in omloop.

1382

De Domtoren in Utrecht is na een bouwtijd van eenenzestig jaar voltooid. In zijn traktaat Contra turrim Traiectensem protesteert Geert Grote tegen de bouw van de domtoren, die volgens hem enkel de ijdelheid streelt, en daarnaast in hoofdzaak bewondering van bezoekers trekt. Hij verzamelt een groep volgelingen om zich heen, de moderne devoten. Hieruit ontstaan de Broeders des Gemenen Levens en de Congregatie van Windesheim. De bisschop van Utrecht kan hun rigoureuze opvattingen echter niet waarderen en vaardigt voor diakens een preekverbod uit.

1385

Tijdens het Dubbelhuwelijk van Kamerijk laat Filips de Stoute zijn kinderen Margaretha (10) en Jan (13) trouwen met respectievelijk Willem (20) en Margaretha (22), de kinderen van Albrecht van Beieren, graaf van Holland, Zeeland en Henegouwen.

1392

Aleid van Poelgeest, de minnares van Albrecht van Beieren, wordt tijdens een wandeling bij de Gevangenpoort vermoord door Hoeken. Als wraak laat Albrecht kastelen van edelen die partij hadden gekozen voor de Hoeken veroveren en afbreken. Albrecht vermoedt de hand van zijn zoon Willem die hij laat verbannen. Twee jaar later verzoenen vader en zoon zich.

1396

In een nieuwe fase van de Fries-Hollandse oorlogen landt graaf Albrecht bij Kuinre en verslaat de Friezen bij Schoterzijl. Twee jaar later onderneemt hij een tweede tocht, die resulteert in de Vrede van Bolsward (1401). Geheel Friesland wordt onderworpen aan het grafelijk gezag. Na een opstand in 1399 is echter nog slechts Stavoren in Hollandse handen.

~1400

Het haring kaken vindt ingang in de Nederlanden en die techniek, in combinatie met een nieuw scheepstype, de haringbuis, zorgt ervoor dat vissers langer weg kunnen blijven en verder uit de kust kunnen vissen. De haringvangst gaat een grote economische rol spelen. In het begin van de 15e eeuw worden zogenaamde 'blokboeken' gemaakt. Tekst en afbeeldingen worden in hout uitgesneden, waarna ze handmatig kunnen worden afgedrukt.

1407

Voor het eerst wordt in het noorden gebruikgemaakt van een poldermolen door Floris van Alkemade. Door inklinking van het ontgonnen veen wordt natuurlijke afwatering van polders steeds problematischer.

1413

Stavoren werpt, als laatste, het grafelijke gezag weer af en Friesland is weer volledig onafhankelijk, waarop in Friesland het onderlinge uitvechten van vetes en roverijen (Schieringers en Vetkopers) weer als vanouds begint.

1416

De gebroeders Van Limburg laten bij hun overlijden het onvoltooide getijdenboek Les TrÃ¨s Riches Heures du duc de Berry na, waar zij in opdracht van hertog Jan van Berry aan werkten.

1417

Graaf Willem VI van Holland overlijdt en zijn dochter Jacoba van Beieren wordt niet erkend door de Duitse koning Sigismund, maar vooral ook niet door Dordrecht. Hoewel zij tot gravin wordt gewijd, maakt haar oom, de niet-ingewijde bisschop van Luik, Jan van Beieren, aanspraak op de macht in Holland en kiest partij voor de Kabeljauwen. In 1418 verovert Jan van Beieren Rotterdam, dat sinds het overlijden van Willem VI partij gekozen heeft voor Jacoba en in 1420 Leiden, welks burggraaf Filips van Wassenaar aan de Hoekse kant staat. Jacoba huwt in 1418 haar neef Jan IV van Brabant. Omdat hij zijn financiÃ«le verplichtingen niet kan nakomen, verpandt Jan IV het grondgebied van Jacoba voor 12 jaar aan haar vijand Jan van Beieren. Jacoba laat hierop het huwelijk ongeldig verklaren en vertrekt naar Engeland, waar zij in 1422 in het huwelijk treedt met Humphrey van Gloucester.

1421

De Sint-Elisabethsvloed richt in Zeeland en Holland grote verwoestingen aan, waarbij zeker tweeduizend mensen de dood vinden.

1422

De Vrede van Groningen beslecht tijdelijk de twisten tussen de Schieringers, op dat moment gesteund door de graaf van Holland, Jan van Beieren en de Vetkopers, gesteund door Ocko II tom Brok en de stad Groningen. Jan van Eyck is tot 1425 hofschilder in dienst van Jan van Beieren in Den Haag.

1423

Tot 1448 doet zich het Utrechts Schisma voor, waardoor er twee aartsbisschoppen tegelijk zijn.

1424

Samen met Humphrey van Gloucester gaat Jacoba van Beieren terug naar het graafschap Holland om de strijd op te pakken tegen haar ex-echtgenoot Jan IV, die gesteund wordt door Filips de Goede, hertog van BourgondiÃ«. Als Humphrey haar in 1425 in de steek laat voor een hofdame, geeft Jacoba van Beieren de strijd op. Ze geeft zich over aan Filips van BourgondiÃ« en wordt in Gent gevangengezet.

1428

Jacoba sluit vrede met Filips van BourgondiÃ« middels de Zoen van Delft. Na het overlijden van haar oom Jan van Beieren in 1425 had zij de strijd tegen Filips van BourgondiÃ« weer opgepakt. In dit vredesverdrag wordt bepaald dat Filips van BourgondiÃ« erfgenaam van Jacoba van Beieren wordt en dat Jacoba van Beieren niet meer in het huwelijk mag treden. Jacoba blijft in naam nog gravin van Holland, maar moet feitelijk vrijwel alle macht afstaan.

1430

Filips de Goede richt de Orde van het Gulden Vlies op bij gelegenheid van zijn huwelijk met Isabella van Portugal. De Orde van het Gulden Vlies is de tegenhanger van de Engelse Orde van de Kousenband, die uit 1348 dateert. Met de instelling van deze Orde wil Filips de Goede nog meer aanzien geven aan zijn dynastie. De nieuwe Orde is een select gezelschap waarmee de hertog zijn beste medewerkers en buitenlandse bondgenoten kan eren. De Orde wordt erkend door de paus en geniet pauselijke privileges.

1432

Frank van Borssele en Jacoba van Beieren treden in het geheim in het huwelijk. Jacoba schendt daarmee de Zoen van Delft. Filips de Goede neemt Frank gevangen en eist dat Jacoba voorgoed van haar titels afstand doet, wat zij in 1433 uiteindelijk doet.

1438

De strijd tussen Holland, Brabant en Vlaanderen is tot een einde gekomen nu de gewesten onder de BourgondiÃ«rs verenigd zijn. De toenemende Hollandse scheepvaart leidt echter wel tot wrijvingen met de Hanze. Dit leidt tot de Hollands-Wendische Oorlog. In 1441 zeilt Hendrik II van Borselen - Monsieur De La VÃ¨re - de Elbe en de Wezer op en sleept een aantal Hanzekoggen weg bij Hamburg en Bremen. Hierop wordt de voor Holland en Zeeland gunstige Vrede van Kopenhagen gesloten, die waarbij de gewesten opnieuw vrije doorgang krijgen door de Sont. Hoewel er in dit en het hieropvolgend jaar sprake is van zware crisis en torenhoge graanprijzen, delen de Nederlanden niet in de algemene malaise in Europa en is er eerder sprake van economische expansie.

1454

Na de val van Constantinopel neemt Filips de Goede het kruis aan tijdens het banket van de fazant waar de aanwezigen de beroemde VÅ“u du faisan (Eed bij de fazant) zweren, mogelijk om de nederlaag van zijn vader tijdens de Slag bij Nicopolis van 1396 te wreken.

1455

De Utrechtse kapittels kiezen op 7 april de Hoeksgezinde domproost Gijsbrecht van Brederode tot bisschop. Onder druk van de Filips de Goede benoemt paus Calixtus III diens bastaardzoon David. Filips slaat de weerstand tegen deze benoeming met geweld neer, en in 1456 geeft Gijsbrecht tegen een ruime schadeloosstelling zijn aanspraak op de zetel op. Hij blijft echter een luis in de pels tot David hem, samen met zijn broer Reinoud, in 1470 gevangenneemt.

~1462

Voor de traditie om de uitvinding van de boekdrukkunst toe te schrijven aan Laurens Janszoon Coster ontbreekt ieder bewijs. De enige bron hiervoor is een verhaal van Hadrianus Junius, een eeuw later. Wel zijn er oude incunabelen bewaard gebleven die vermoedelijk in de Nederlanden gedrukt zijn, zoals van het Latijns grammaticaboek Doctrinale puerorum van Alexander de Villa-Dei.

1464

DeStaten-Generaal vergaderen voor de eerste maal om het regentschap te bespreken tijdens de afwezigheid van Filips, maar voor deze op kruistocht kan vertrekken, zakt hij in 1465 weg in seniliteit en zijn zoon Karel neemt vanaf dan de staatszaken waar.

1465

Adolf van Egmond zet zijn vader af als hertog van Gelre en neemt zijn plaats in. In 1471 neemt zijn vader zijn plaats weer in met de hulp van Karel de Stoute, hoewel deze aanvankelijk zoon tegen vader had opgezet.

1473

Karel de Stoute wordt hertog van Gelre nadat Arnold van Egmont overlijdt.

1477

Karel de Stoute sneuvelt in de Slag bij Nancy. Dit veroorzaakt een crisis in het hertogdom. Zijn dochter, Maria van BourgondiÃ«, wordt onmiddellijk geconfronteerd met de ontevredenheid over het oorlogszuchtige en centralistische beleid van haar vader. Door toekenning van het Groot Privilege op 11 februari verkrijgt Maria financiÃ«le en militaire steun van de Staten-Generaal. Ook moet zij, om tegemoet te komen aan het particularisme, aan verscheidene gewesten en steden eigen keuren verlenen. Holland en Zeeland verkrijgen in maart hun eigen Groot Privilege, waarbij Nederlands de bestuurstaal wordt en zuiderlingen worden uitgesloten van belangrijke functies. Bovendien valt Frankrijk haar Franse gewesten aan. Op 19 augustus trouwt Maria met Maximiliaan van Habsburg, waardoor er een einde kwam aan haar korte persoonlijke regeerperiode en de Nederlanden onder het huis Habsburg komen. Nu kan de Franse dreiging het hoofd geboden worden. In september sluit Lodewijk XI van Frankrijk vrede met Maximiliaan.

1479

Den Haag wordt in juli door de Hoekse veldheren Wolfert VI van Borselen en Reynier van Broeckhuysen ingenomen en geplunderd. Wolfert wordt daarom het jaar daarop vervangen als stadhouder van Holland en Zeeland door Joost van Lalaing. Rudolf Agricola keert terug naar Groningen, na gestudeerd te hebben in Erfurt, Keulen, Leuven, Pavia en Ferrara. Ook verbleef hij in Ferrara aan het hof van hertog Ercole d'Este. Hij wordt een van de belangrijkste vroeg-humanistische geleerden van de noordelijke Lage Landen.

1482

Maria overlijdt op 25-jarige leeftijd door een val van haar paard. Haar 4-jarige zoontje Filips de Schone volgt haar op, onder het regentschap van zijn vader Maximiliaan. Deze wil het Groot Privilege echter niet bevestigen en voert bovendien een expansiepolitiek, met oorlogen die veel kosten, en dus veel belastingen meebrengen. De Staten-Generaal van de Zeventien ProvinciÃ«n erkennen het

regentschap uiteindelijk in december, nadat ze Maximiliaan de Vrede van Atrecht met Frankrijk kunnen opdringen. Jan van Schaffelaar, een Kabeljauwse ruiteraanvoerder, komt aan zijn einde als hij van de door Hoeken belegerde toren van Barneveld springt. Door tussenkomst van Maximiliaan kan David van BourgondiÃ«, halfbroer van Karel de Stoute, in 1483 zijn bisschopszetel in Utrecht opnieuw innemen.

1483

Lodewijk XI sterft in augustus en Maximiliaan neemt opnieuw de wapens op. Het graafschap Vlaanderen gaat hiermee niet akkoord. Hun gezant die naar koning Karel VIII van Frankrijk werd gezonden, wordt door Maximiliaan gevangengenomen. Dit leidt tot de eerste tweejarige Vlaamse Opstand tegen Maximiliaan.

1487

Aan het einde van het jaar breekt opnieuw een opstand uit in Vlaanderen. Op 31 januari 1488 komt Maximilaan naar Brugge om de opstand te onderdrukken, maar wordt gevangengenomen. Op 12 mei komen de Staten-Generaal bijeen en wordt een einde gemaakt aan Maximiliaans regentschap over Vlaanderen. Maximiliaan belooft zich hieraan te houden en wordt vrijgelaten. Als borg wordt zijn raadsman Filips van Kleef gevangen gehouden. Eenmaal vrij houdt Maximiliaan zich niet aan de afspraak. Hij voert strafexpedities uit in het Brugse ommeland. Filips van Kleef voelt zich verraden en sluit zich vanwege deze eedbreuk aan bij de opstandelingen en wordt zelfs de leider. De opstand is ditmaal succesrijker. Mede doordat ook buiten Vlaanderen het regentschap in vraag wordt gesteld. Zo leidt ook Frans van Brederode in Holland een opstand, de Jonker Fransenoorlog.

1489

Graaf Jan III van Egmont, Maximiliaans trouwe bondgenoot en stadhouder, weet Rotterdam, dat in Hoekse handen was, tot overgave te dwingen door uithongering.

1490

In de Slag bij Brouwershaven wordt jonker Frans van Brederode zwaargewond gevangengenomen. Hiermee komt definitief een einde aan de Jonker Fransenoorlog en aan de Hoekse en Kabeljauwse Twisten.

1491

Tijdens de Opstand van het Kaas- en Broodvolk richten de inwoners van Kennemerland en West-Friesland zich tegen stadhouder Jan van Egmont vanwege de moeilijke positie van de boerenbevolking en belastingverhoging.

1492

Karel van Gelre komt met Franse steun succesvol in opstand waardoor Gelre weer onafhankelijk wordt van Habsburg.

1494

Filips de Schone wordt meerderjarig en landsheer van de Nederlanden.

1496

Filips de Schone en koning Hendrik VII van Engeland tekenen het Magnus Intercursus waarmee de handelsbetrekkingen tussen de Nederlanden en Engeland hersteld worden.

1498

Koning Maximiliaan schenkt hertog Albrecht van Saksen het leenheerschap van het oorspronkelijke Friesland als onderpand voor een lening van 300.000 gulden. Hiermee gaat de Friese vrijheid definitief verloren en begint voor Friesland een periode van politieke ondergeschiktheid.

1500

Jheronimus Bosch schildert - waarschijnlijk in opdracht van Engelbrecht II van Nassau - de triptiek De Tuin der Lusten, hoewel het ook in de periode 1480-90 geschilderd kan zijn. Op 24 februari wordt de latere Karel V in Gent geboren, zoon van hertog Filips de Schone en Johanna van CastiliÃ«. Albrecht van Saksen wordt door zijn zoon George opgevolgd als heer van Friesland.

1506

De latere keizer Karel V, amper zes jaar oud, wordt bij het plotselinge overlijden van zijn vader, Filips de Schone, vorst van de Nederlandse gewesten onder regentschap van zijn grootvader, Maximiliaan I van Oostenrijk. Het regentschap wordt echter uitgeoefend door diens dochter, Margaretha van Oostenrijk die in 1507 landvoogd wordt.

1511

Erasmus publiceert Lof der zotheid, dat hij opdraagt aan Thomas More.

1512

De Habsburgse bezittingen in de Nederlanden worden samen ingedeeld in de Bourgondische Kreits, een verband van verschillende staatjes binnen het Heilige Roomse Rijk.

1515

De Saksische hertog George doet zijn aanspraken op Groningen en Friesland voor het geringe bedrag van 100.000 gulden over aan Karel V.

1517

Maarten Luther, augustijner monnik, moraaltheoloog en kerkhervormer, maakt zijn 95 stellingen bekend in het Duitse Wittenberg. Grote Pier werkt aanvankelijk samen met Karel van Gelre en is met zijn kaapvaart zeer schadelijk voor de Hollandse Sontvaart, maar als blijkt dat Karel zelf een machtspositie in Friesland probeert te verwerven, is hij zo teleurgesteld, dat hij zich in 1518 uit de strijd terugtrekt.

1520

In CastiliÃ« breekt de Opstand van de comunidades uit tegen de uit de Nederlanden afkomstige jonge vorst keizer Karel V, en men roept zijn moeder Johanna uit tot koningin. Karel bezweert het oproer door te beloven zich voorgoed in Spanje te vestigen.

1521

De Nederlanden raken betrokken bij de Deense Successieoorlogen als Christiaan II van Denemarken steunt komt zoeken bij zijn zwager Karel V. Een jaar later wordt de Sont afgesloten voor Holland, reden waarom Margaretha van Oostenrijk steunt weigert aan Christiaan. De beperkte centrale macht van de Habsburgers blijkt als admiraal Adolf van BourgondiÃ« Margaretha negeert en Christiaan een schip laat uitrusten. Paus Adrianus VI, de enige paus uit de Nederlanden en voormalig mentor van Karel V, wordt benoemd.

1523

De eerste ketters - Jan van Essen en Hendrik Voes, volgelingen van Luther - worden verbrand op de Grote Markt van Brussel. Wijerd Jelckama - Fries rebel, piraat en opstandeling, opvolger Grote Pier wordt onthoofd te Leeuwarden.

1524

Friesland erkent Karel V als landsheer. De Maastrichtse beeldensnijder Jan van Steffeswert levert een Marianum aan de Dom van Aken en bereikt daarmee het toppunt van zijn roem. Ook de Roermondse(?) groep beeldensnijders die bekendstaat als de Meester van Elsloo bereikt een hoog niveau.

1525

In Den Haag sterft Jan de Bakker als eerste protestant op de brandstapel.

1526

Jacob van Liesvelt verzorgt de eerste uitgave van zijn Van Liesveltvertaling op basis van de Lutherse vertaling van het Nieuwe Testament; het Oude Testament baseert nog geheel op de Vulgaat.

1527

Filips II van Spanje

Filips II van Spanje (1527-1598) was voorbestemd om grote dingen te doen. Hij kreeg een gigantische erfenis van zijn vader, Karel V. De voormalige koning had een gigantisch rijk in zijn bezit en droeg de titel van keizer van het Heilige Roomse Rijk.

In 1556 was het aan Filips II om de scepter over het ‘rijk waar de zon nooit onderging’ te zwaaien. Maar de Nederlandse Willem van Oranje (1533-’83) maakte het hem niet makkelijk. Hoe bracht de Spaanse koning het ervan af in de Nederlanden?

Fillips II: eerste bezoek aan de Lage Landen

In oktober 1548 verlaat Filips, toen nog prins, voor het eerst zijn geboorteland Spanje voor een Grand Tour. Zijn vader – die meerdere talen spreekt en veel door zijn rijk reist – vindt het tijd dat zijn zoon zijn toekomstige onderdanen leert kennen. Wat dat betreft lijkt Filips maar weinig op zijn vader. Hij spreekt naast Spaans alleen Portugees, de taal van zijn moeder.

Habsburgse Nederlanden

In 1555 neemt Filips II zijn intrek in de Habsburgse Nederlanden, zoals de Zeventien Provinciën ook wel genoemd worden. Geen slecht gekozen naam, want Filips II is, net als zijn vader, een Habsburger. Hij blijft hier tot 1559 en vindt het dan wel welletjes.

De katholieke Filips II heeft een groot probleem met het geloof in de Nederlanden. Het opkomende protestantisme is hem een doorn in het oog.

Hij vertrekt weer naar Spanje, maar niet zonder plannen om de ketters in het noorden van zijn koninkrijk te bestrijden. Hij maakt zijn halfzus Margaretha van Parma landvoogdes. Aan haar de schone taak om de ketters in Habsburgse Nederlanden te bestrijden. Dat doet ze, maar niet hardhandig genoeg.

Het borrelt al een poosje in het land. De protestanten, onder invloed van Johannes Calvijn en Maarten Luther, protesteren. Het komt tot de beruchte Beeldenstorm. Op verschillende plaatsen in de Lage Landen worden beelden in kerken en kloosters kapotgeslagen. Maar Filips II heeft een antwoord: de hertog van Alva. De nieuwe landvoogd krijgt een leger van 10.000 man mee om de opstand neer te slaan.

Filips II en Willem van Oranje

Als Filips II had verwacht dat de Lage Landen zich gewonnen zouden geven, zat hij er volledig naast. Willem van Oranje werpt zichzelf op als leider van de Nederlandse Opstand. Hij brengt een leger bijeen om een einde te maken aan de Spaanse overheersing. Maar niet iedereen sluit zich aan bij de opstand.

Het resultaat is een opsplitsing van de Zeventien Provinciën. De zuidelijke helft verzoent zich met Filips, de zeven noordelijke gewesten vormen in 1589 een unie die blijft strijden tegen de Spanjaarden. Uit dit samenwerkingsverband zal in 1588 de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden ontstaan.

De frictie tussen Willem van Oranje en Filips II loopt steeds verder op. Uiteindelijk wordt Willem van Oranje door die laatste vogelvrij verklaard, wat betekent dat iedereen hem zonder gevolgen mag ombrengen. De man die de handschoen oppakt is Balthasar Gerards. Hij vermoordt de opstandige leider op 10 juli 1584.

Het Wilhelmus

Filips II overlijdt in 1598, in zijn geliefde Spanje. Zijn zoon Filips III is zijn opvolger. In Nederland zullen we Filips II vooral onthouden als een wrede vorst, die duizenden doden op zijn geweten heeft. Toch bezingen we hem nog iedere sportwedstrijd uit volle borst: ‘Den Koning van Hispanje, heb ik altijd geëerd.’

Volgens het Meertens Instituut bedoelt Willem daarmee dat hij niet in opstand komt tegen de koning zelf, maar tegen het beleid dat hij uitvoert. Hij zou hem ook alleen eren omdat dat van hem als prins verwacht wordt. Niet omdat hij nou zo dol is op Filips II. Dat maakt de strofe over deze niet-geliefde koning al iets minder vreemd.

1528

Troepen van de Gelderse veldheer Maarten van Rossum plunderen en brandschatten Den Haag. Karel V verkrijgt de macht in Utrecht en benoemt Antoon van Lalaing tot stadhouder.

1530 Karel V is een jaar lang in de Nederlanden en wil het bestuur van centraliseren. Daarom worden op 1 oktober 1531 de Collaterale Raden opgericht. Deze bestaan uit de Geheime Raad (ambtenaren), de Raad van State (hoge edelen) en de Raad van FinanciÃ«n. Maria van Hongarije wordt landvoogd der Nederlanden en maakt slechts zelden gebruik van het advies van de hoge edelen. Tijdens de Sint-Felixvloed gaat onder andere de stad Reimerswaal verloren en er zijn 100.000 doden.

1535

Wederdopers trachten vergeefs Amsterdam in te nemen. Het rijk van de Wederdopers in MÃ¼nster onder leiding van Jan van Leiden komt ten val. Een golf van vervolgingen van Doopsgezinden leidt tot terechtstellingen in vele steden. De Batenburgers, een groep extremistische Doopsgezinden onder Jan van Batenburg maken het platteland van de noordelijke Nederlanden en Westfalen onveilig. Zij beweren de goddelijke wraak op de goddelozen te belichamen. De Derde Franse oorlog breekt uit.

1536

Karel van Gelre sluit zich tijdens de Gravenvete aan bij Christiaan III van Denemarken om zo steun te verkrijgen in zijn Gelderse Oorlogen. In mei 1536 bezet Meindert van Ham Appingedam en trekt met zijn troepen naar Groningen en dreigt Holland binnen te vallen. Groningen, dat tot dan toe Gelderse stadhouders had gehad, liet onder de Deense druk de Friese stadhouder Georg Schenck van Toutenburg binnen zijn muren, waarmee deze stad ook in Habsburgse handen was. Meindert wordt verdreven in de Slag bij Heiligerlee.

1543

Met het Traktaat van Venlo gaat het hertogdom Gelre over van Willem V van Kleef Karel V en komt een einde aan de Gelderse oorlogen.

1544

De Vrede van Spiers zorgt ervoor dat de Nederlandse scheepvaart weer vrije toegang tot de Oostzee heeft na de Deense Successieoorlogen. Willem van Nassau erft het prinsdom Orange van zijn neef RenÃ© van Chalon.

1549

Karel V bepaalt in een Pragmatieke Sanctie dat de Habsburgse Nederlanden voortaan ondeelbaar zullen zijn en bij overerving over zal gaan binnen de mannelijke en vrouwelijke lijn van zijn familie.

1550

Karel V vaardigt in de Nederlanden het Bloedplakkaat uit. Hiermee wordt het drukken, schrijven, verspreiden en bezitten van ketterse boeken en afbeeldingen, het bijwonen van ketterse bijeenkomsten, het prediken van een tegendraadse religie en het huisvesten van ketters, met de doodstraf en inbeslagname van alle goederen beantwoord. Een derde van de vervolgden bestaat uit wederdopers, ook wel anabaptisten genoemd. Omdat ze zo sterk aan hun geloof vasthouden, wacht hen de brandstapel.

1555

De Godsdienstvrede van Augsburg beÃ«indigt de 40 jaar van religieuze twisten met protestantse Duitse vorsten met als hoogtepunt de Schmalkaldische Oorlog. De vrede gaat uit van het principe cuius regio, eius religio (van wie het land is, is ook de godsdienst). Dit houdt in dat iedere rijksvorst beslist welke godsdienst in zijn gebied opgelegd wordt. Hoewel de Nederlanden dus katholiek blijven en de vrede niet direct te maken heeft met de Nederlanden, wordt hierdoor wel heel duidelijk dat het mogelijk is af te wijken van het rooms-katholieke geloof. Karel V doet afstand van de regering over de Nederlanden. Zijn zoon Filips wordt Heer der Nederlanden. Karel blijft nog koning van Spanje en Rooms Keizer.

1557

Filips II schort de rentebetalingen op. Dit eerste van een serie Spaanse staatsbankroeten heeft als gevolg dat de Zuid-Duitse bankiers en Antwerpse kleine spaarders geruÃ¯neerd raken.

1559

De Vrede van Cateau-CambrÃ©sis beÃ«indigt de oorlog tussen Frankrijk en Habsburg. Willem van Oranje wordt stadhouder van Holland, Zeeland en Utrecht. Filips II geeft de autoriteit over de Nederlanden over aan zijn halfzuster Margaretha van Parma, maar ook kardinaal Granvelle vergroot geleidelijk zijn macht. Paus Paulus IV beschrijft een nieuwe bisschoppelijke indeling van de Nederlanden in de bul Super universas.

1561

Willem van Oranje en graaf Egmont schrijven hun eerste protestbrief aan Filips II.

1563

Oranje en Egmont vragen om het ontslag van Granvelle. Oranje en Egmont schrijven hun tweede protestbrief aan Filips II.

1564

Elizabeth I van Engeland beveelt een uitvoerverbod voor wol naar Holland. Het is het begin van de Engels-Spaanse handelsoorlog.

1565

Door de Zevenjarige Oorlog tussen Denemarken en Zweden wordt eind april de Sont gesloten. Hoewel deze na twee maanden weer geopend wordt onder druk van Polen - die op dat moment bondgenoot van Denemarken is en de handel op Danzig verstoord ziet - zorgt de mede door speculaties gestegen graanprijs voor een hongersnood. Oranje en Egmont protesteren bij Filips II tegen de Spaanse onverzettelijkheid op religieus gebied. Filips eist echter in zijn brieven uit het bos van Segovia strenge vervolging van de ketters.

1566

Wonderjaar

5 april - 200 lage Nederlandse edelen bieden landvoogdes Margaretha van Parma een petitie aan, het Smeekschrift, een verzoek om verzachting van de geloofsplakkaten en beperking van de Inquisitie. Zij stemt toe, maar Filips II niet. 3 augustus - Verbod op de hagenpreken. 10 augustus - Begin van de Beeldenstorm in Vlaanderen - begonnen door aanhangers van predikers die de rooms-katholieke leer willen zuiveren - en overgenomen door de calvinistische noordelijke gewesten. Het klooster van Sint-Laurentius bij het Vlaamse Steenvoorde wordt door calvinisten bestormd en van binnen geheel vernield. De beeldenstorm zal een maand lang door de Nederlanden razen. De interieurs van veel kerken en kloosters worden daarbij vernield. 20 augustus De furie bereikt Antwerpen. 23 augustus - Tijdens de Vespers in de Oude Kerk van Amsterdam breekt de Beeldenstorm los. 27 december - Vlaamse calvinisten en geuzen uitgemoord te Wattrelos.

1567

13 maart - Slag bij Oosterweel; Beauvoir verslaat het legertje van Jan van Marnix. 22 augustus - Komst van de hertog van Alva met 16.000 soldaten, om de Nederlanden in opdracht van Filips II te straffen voor de Beeldenstorm in 1566 en de opstandigheid in het algemeen. Begin van een schrikbewind. Margaretha van Parma neemt ontslag en vertrekt naar ItaliÃ«; Alva stelt onmiddellijk een rechtbank in, de Bloedraad. 8 september - De gezagsgetrouwe graaf Egmont en graaf Horne worden met een list gevangengenomen. Uittocht van vele calvinistische leiders en edelen; velen sluiten zich aan bij de watergeuzen. Willem van Oranje wordt voor de Bloedraad gedaagd, maar hij weigert. Zijn zoon Filips Willem wordt ontvoerd en via Brussel naar Spanje gebracht.

1568

Heusden wordt door de Staatse hopman Waardenburg ingenomen. 23 april - Veldslag te Dalheim bij Herkenbosch. april - Willem van Oranje zet de aanval in met een bevrijdingsleger van huurlingen, het begin van de Tachtigjarige Oorlog. 23 mei - Slag bij Heiligerlee met Lodewijk van Nassau; Adolf van Nassau sneuvelt. 28 mei - Alva verbant Willem van Oranje. 1 juni - Alva laat achttien Nederlandse edelen in Brussel onthoofden. 5 juni - De gevangen graven Egmont en Horne worden op last van Alva te Brussel onthoofd op beschuldiging van majesteitsschennis. 21 juli - In de Slag bij Jemmingen wordt Lodewijk van Nassau verslagen door Caspar de Robles en Alva. 23 juli - Alva rukt Groningen binnen. Najaar - mislukte veldtocht onder leiding van Willem de Zwijger.

1569

Alva voert de Tiende Penning in. Marnix van St Aldegonde schrijft De Byencorf der H. Roomsche Kercke. De cartograaf en wiskundige Gerardus Mercator tekent zijn wereldkaart in de Mercatorprojectie.

1570

Invoering van de Criminele OrdonnantiÃ«n en de OrdonnantiÃ«n op de Stijl van Procederen in criminele zaken, de eerste geÃ¼niformeerde geschreven strafwetgeving in de Nederlanden. De wet wordt gedeeltelijk buiten werking gesteld bij de Pacificatie van Gent in 1576 en nooit meer hersteld. De derde Allerheiligenvloed teistert de Nederlandse kusten en vernielt vele dijken en andere waterkeringen. Hierbij vallen honderden doden en raken tienduizenden dakloos. Veestapels en wintervoorraden worden verzwolgen. Het is het begin van de ondergang van Bergen op Zoom als welvarende handelsstad. Er treedt een algemene verarming op van de Nederlandse bevolking, waardoor ook Alva's belastinghervormingen mislukken. Zijn resulterende geldnood zorgt voor muitende Spaanse troepen.

1572

Omdat Elizabeth I van Engeland de relatie met Filips II wil verbeteren, moet de geuzenvloot de Engelse havens verlaten. Een van de gevolgen was de verovering van het stadje Den Briel door de watergeuzen onder aanvoering van Lumey en Bloys van Treslong. Het wordt wel gezien als het begin van de opstand in de Nederlanden, maar voor Alva was het verlies van Vlissingen op 6 april schokkender. Negentien katholieke geestelijken afkomstig uit Gorcum worden door geuzen in Brielle gemarteld en vermoord. Deze mensen raken bekend als de martelaren van Gorcum. In juli vindt de Inname van Roermond door de Spanjaarden plaats, waarna plundering van de stad volgt. Na vrijwillige overgave van Naarden worden 490 naar een kerk gelokte burgers in koelen bloede vermoord op bevel van legeraanvoerder Romero. Wie niet is gekomen wordt opgehangen aan de bomen. Slechts zestig inwoners ontspringen de dans. Aan de Eerste Vrije Statenvergadering in Dordrecht nemen twaalf steden deel. Willem van Oranje wordt bevestigd als stadhouder. Tijdens de Bartholomeusnacht in Parijs worden duizenden hugenoten afgeslacht. Hierna hoeven de opstandelingen voorlopig niet meer op Franse steun te rekenen.

1573

Het Spaanse leger onder Alva's zoon Don Frederik herovert bijna alle steden in Overijssel en Gelderland. Het Beleg van Haarlem door de Spanjaarden onder Don Frederik met daarin een heldinnenrol van Kenau Simonsdochter Hasselaer. Haarlem geeft zich uiteindelijk over aan de Spanjaarden. 8 oktober - Het Spaans beleg van Alkmaar wordt afgeslagen ('bij Alkmaar begint de victorie'). Als dank geeft Willem van Oranje de stad het eeuwigdurend recht tot het houden van de Kaaswaag. 11 oktober - De Slag op de Zuiderzee tussen de watergeuzen en een Spaanse vloot, die eindigt in een overwinning voor de watergeuzen. Alva wordt op eigen verzoek vervangen door Requesens en verlaat de Nederlanden.

1574

In de Slag op de Mookerheide leiden de Staatse troepen zware verliezen, waaronder Lodewijk en Hendrik van Nassau, broers van Willem van Oranje. De Spanjaarden geven het beleg van Leiden op, nadat het gebied rond de stad op bevel van Willem van Oranje onder water is gezet, het Leidens ontzet.

1575

De Universiteit Leiden wordt door Willem van Oranje opgericht als dank voor het verzet van de Leidenaren. Door de hoge kosten van de militaire campagnes in de Nederlanden en tegen de Ottomanen wordt Spanje op 1 september voor de tweede keer bankroet verklaard, waardoor er bezuinigd moet worden op de soldij van de troepen.

1576

Requesens overlijdt onverwacht op 1 maart zonder een opvolger te hebben aangewezen. Door de achterstallige soldij en het ontbreken van een leider, beginnen Spaanse troepen te deserteren. Zierikzee en Aalst worden door plunderende troepen leeggeroofd; Mechelen en Brussel worden bedreigd. De Staten van Henegouwen en Brabant roepen begin september tegen de zin van Filips II de Staten-Generaal bijeen en knopen onderhandelingen aan met de opstandige gewesten Holland en Zeeland. In Gent worden eind oktober afspraken gemaakt tussen de opstandige en de koningsgetrouwe gewesten over het verdrijven van de muitende Spaanse troepen. De godsdienstige meningsverschillen hoopt men later op te lossen. Uiteindelijk wijst Filips II Don Juan van Oostenrijk aan als landvoogd. Op 4 november trekken Spaanse troepen moordend en plunderend Antwerpen binnen. Vele Antwerpenaren vinden de dood en duizenden gebouwen gaan in vlammen op tijdens de Spaanse Furie. Na deze zoveelste plundering wordt de Pacificatie van Gent ondertekend en op 8 november 1576 afgekondigd. De zeventien gewesten lijken zich weer verenigd te hebben in hun verzet, hoewel de oostelijke gewesten voorbehoud maken. Op 9 november worden de Spanjaarden verdreven uit Gent.

1577

Don Juan vaardigt het Eeuwig Edict uit. De Spaanse troepen zullen worden teruggeroepen en de Staten zullen zelf het katholicisme handhaven. 6 april - Filips II ondertekent de Unie van Brussel, een vredesverdrag van alle Nederlandse gewesten, na onderhandelingen tussen Willem van Oranje en aartshertog Matthias van Oostenrijk, die door de Zuidelijke Nederlanden als hun landvoogd benoemd was. 24 juli - Don Juan valt de stad Namen aan, waarmee een einde komt aan de Unie van Brussel. Na deze aanval erkennen de gewesten niet langer Don Juan als hun landvoogd en vragen ze Matthias van Oostenrijk zijn plaats in te nemen. Hierna wordt door de Staten-Generaal tot de voor de protestanten tolerantere tweede Unie van Brussel besloten. 28/29 oktober - In Gent wordt de Calvinistische Republiek uitgeroepen door opstandige ambachtsgilden. Gent krijgt van Willem van Oranje alle privileges terug die men in 1540 na de Gentse Opstand had moeten inleveren. In de korte periode tot Parma in 1584 Gent weet te veroveren, groeit Gent uit tot een belangrijk intellectueel centrum, onder andere door het internationaal befaamde Theologisch Athenaeum.

1578

Alexander Farnese wordt landvoogd van de Nederlanden. Hij weet Brugge, Brussel, Gent, Oudenaarde en Antwerpen te veroveren. Ook Antwerpen wordt een calvinistische republiek en groeit uit tot een internationaal trefpunt van protestanten. Om de gewesten Holland en Utrecht beter te beschermen tegen plunderingen van buitenaf wordt Graaf van Rennenberg naar Overijssel gestuurd, waarbij hij het Beleg van Kampen en Beleg van Deventer opzet en beide steden tot overgave dwingt.

1579

6 januari - Verklaring van de Unie van Atrecht door de Waalse gewesten waarin zij hun trouw aan de Spaanse koning en het rooms-katholicisme bevestigen. 23 januari - Verklaring van de Nadere Unie, de Unie van Utrecht op initiatief van Gent door decalvinistische gewesten onder leiding van Jan van Nassau. 12 maart - 1 juli: Beleg van Maastricht. De hertog van Parma neemt Maastricht in en geeft de stad over aan een driedaagse plundering. Keizer Rudolf II van het Heilige Roomse Rijk bemiddelt tussen Spanje en de opstandelingen in de Nederlanden.

1580

3 maart - De graaf van Rennenberg loopt over naar de Spanjaarden (het verraad van Rennenberg). 15 juni - Willem van Oranje wordt door kardinaal Granvelle op last van de Spaanse Filips II in de ban gedaan en er wordt een geldprijs op zijn hoofd gezet. De prins antwoordt met de Apologie ofte verantwoordinghe van den Prince van Orangien aan de Staten-Generaal. 19 september - Aangezien de Staten-Generaal ontevreden zijn over Filips II, bieden zij, met uitzondering van Holland en Zeeland, in het Verdrag van Plessis-lÃ¨s-Tours de soevereiniteit over de Nederlanden aan de hertog van Anjou aan. Met deze jongere broer van Hendrik III van Frankrijk hoopt men op steun van de Fransen tegen de Spaanse koning. Filips II eist de Portugese troon op. Dit stuit op Portugese weerstand en het komt tot de Slag bij AlcÃ¢ntara. Dit leidt de aandacht af van de Opstand. Doordat Portugal vanaf nu in een personele unie is verenigd met Spanje is de aanvoer van specerijen via Lissabon problematisch.

1581

De hertog van Anjou wordt aangesteld als vorst over de Nederlanden. Aangezien hij aangesteld wordt als soeverein vorst eist hij wel dat de Nederlanden zich onafhankelijk verklaren van Filips II. Dit gebeurt op 26 juli met het Plakkaat van Verlatinghe ('het volk is er niet voor een vorst, maar een vorst voor het volk'). Daarin wordt Filips II vervallen van de troon van de Nederlanden verklaard. 29 november - Parma dwingt na een langdurig beleg Doornik tot overgave, de enige Waalse stad die trouw was gebleven aan de Staten-Generaal

1583

De hertog van Anjou ontketent de Franse furie in Antwerpen. De stedelingen slaan zijn aanval af en zijn positie in de Nederlanden is verloren.

1584

10 juli - Willem van Oranje wordt in de hal van de Prinsenhof in Delft door Balthasar Gerards vermoord.

1585

De hertog van Parma verovert in de voorgaande jaren alle steden in de zuidelijke Nederlanden; de noordelijke Nederlanden ondernemen geen actie. In augustus boekt Parma zijn grootste succes met de Val van Antwerpen, de grootste en rijkste stad van de Nederlanden. Hij forceert hiermee een definitieve scheiding van de noordelijke en zuidelijke Nederlanden. Na de val verlaten 60.000 van de 100.000 inwoners, waaronder vele bankiers, de stad. Maurits wordt stadhouder van Holland en Zeeland. Na de moord op Willem van Oranje zoeken de Staten Generaal steun bij de koningin van Engeland. Zij weigert een Nederlandse koningstitel, maar zegt haar protectie toe aan de Nederlanden. Als reactie op de Spaanse opmars stuurt Elizabeth I de graaf van Leicester in het geheim met 5000 man de Noordzee over. Spanje stelt het eerste embargo in tegen de Nederlanden dat zal duren tot 1589.

1586

Johan van Oldenbarnevelt wordt landsadvocaat van de Staten van Holland.

1587

De komst van de graaf van Leicester is geen succes. De graaf blijkt geen goede militaire leider te zijn en verschillende steden gaan voor de opstandelingen verloren. Ook probeert hij in Utrecht een landsbestuur op basis van een sterke centrale macht op te bouwen, maar dit wordt door de gewesten, die gewend zijn aan hun autonomie, niet geaccepteerd. De graaf van Leicester wordt gedwongen de Nederlanden te verlaten.

1588

Men zoekt niet verder naar een landsheer en met de Justificatie of Deductie van FranÃ§ois Vrancken, de pensionaris van Gouda, wordt bepaald dat de soevereiniteit bij de Staten-Generaal ligt. Daarmee zijn zonder formeel besluit de Verenigde ProvinciÃ«n geboren. Het is geen nieuw fenomeen dat een land bestuurd wordt zonder vorst: ook de Italiaanse stadstaten hadden een republikeinse staatsvorm. De Spaanse Armada wordt verslagen door een Engelse vloot onder admiraal Francis Drake, terwijl Hollandse watergeuzen de hertog van Parma verhinderden zich vanuit Vlaanderen bij de Armada aan te sluiten. Na de nodige tegenslagen volgt een periode waarin de situatie voor de Republiek sterk verbetert, door Fruin de Tien jaren genoemd. De Nederlandse Opstand ontwikkelt zich van vrijwel hopeloos in 1588 tot vrijwel gewonnen in 1598. Deels is deze ontwikkeling toe te schrijven aan internationale factoren zoals de hernieuwde oorlog tussen Frankrijk en Spanje, deels echter ook aan de politieke bekwaamheid van Johan van Oldenbarnevelt en de militaire bekwaamheid van Maurits van Nassau. De personele unie van Portugal met Spanje maakt de Portugees-Nederlandse oorlog mogelijk, waarbij de Republiek haar koloniÃ«n uitbreidt.

1590

4 maart - De verovering van Breda door Maurits van Nassau met behulp van het turfschip van Breda, tijdens welke een contingent soldaten de stad door de waterpoort wordt binnengesmokkeld, die omstreeks middernacht snel het kasteel innemen en een brug bezetten.

1591

Filips II laat de hertog van Parma tegen de protestantse Hendrik IV van Frankrijk optrekken, waardoor de Nederlanden ontzien worden. Maurits begint aan zijn eerste veldtocht, waarbij hij vele successen boekt, mede doordat de hertog van Parma met zijn hoofdleger naar Frankrijk is getrokken. Maurits verovert de steden Zutphen (30 mei), Deventer (10 juni), Delfzijl (2 juli), Hulst (24 september) en Nijmegen (21 oktober).

1592

Jan Huygen van Linschoten keert na jaren van reizen voor Portugal terug in Nederland en zijn publicaties van de "geheime" zeevaartroutes naar Oost-IndiÃ« openen voor Nederland de deur van de Gouden Eeuw. Cornelis de Houtman wordt door de Compagnie van Verre naar Lissabon gestuurd om nieuwe handelsmogelijkheden voor peper te onderzoeken. Cornelis Cornelisz. van Uitgeest verkrijgt het octrooi voor de paltrokmolen. Dit type houtzaagmolen is van groot belang voor de bouw van de schepen van de VOC en de WIC. De uitvinding draagt in belangrijke mate bij aan de economische opbloei van de Republiek. De mechanisatie van het houtzagen levert namelijk aanzienlijke besparingen op personeelskosten op. Aanvankelijk stuit dit dan ook op bezwaren bij het Amsterdamse houtzagersgilde. Dat probleem bestaat niet in de Zaanstreek, waar de gilden geen politieke invloed hebben. Dit gebied groeit uit tot het grootste scheepsbouwcentrum ter wereld.

1593

Carolus Clusius plant in de Hortus botanicus Leiden de eerste tulp. De classicus Josephus Justus Scaliger volgt in Leiden Justus Lipsius op, die teleurgesteld is teruggekeerd naar Leuven.

1594

Als militair adviseur van prins Maurits schrijft Simon Stevin De Stercktenbouwing, waarin hij militaire versterkingen opnieuw ontwerpt om aangepast te zijn aan de projectielbanen van de nieuwe vuurwapens in plaats van de oude kruisboog. Op basis van een vage passage in Naturalis Historia van Plinius meent men dat er ook een Noordoostelijke Doorvaart bestaat. Op 3 juni zeilen twee vaartuigen van Texel uit, met Jan Huygen van Linschoten, zeevaarder en reisbeschrijver, ter verkenning van de noordelijke zeeweg naar China en IndiÃ«. 22 juli - Groningen wordt veroverd en sluit zich aan bij de Republiek, bekend als de Reductie van Groningen.

1595

2 april - De eerste expeditie van de Compagnie van Verre onder leiding van Frederik de Houtman en De Keyzer vertrekt met de Duyfken naar Oost-IndiÃ«. Ze komen een jaar later aan in Bantam, op 26 juni.

1596

Johan van Oldenbarnevelt sluit de Triple Alliantie met Engeland en Frankrijk tegen Spanje. Het is de eerste officiÃ«le internationale erkenning van de onafhankelijkheid van de Verenigde ProvinciÃ«n. Willem Barentsz en Jacob van Heemskerk vertrekken om de Noordoostelijke Doorvaart te vinden en ontdekken Spitsbergen. Ze komen daarna vast te zitten bij Nova Zembla in het ijs. Van aangespoeld drijfhout wordt een huis gebouwd, dat bekend wordt als Het Behouden Huys, waarin vervolgens de winter wordt doorgebracht. De volgende lente wordt een extra sloep gebouwd, zodat de zestien opvarenden naar de bewoonde wereld kunnen terugkeren. Barentsz sterft echter een week na het vertrek.

1597

De expeditie onder De Houtman naar Oost-IndiÃ« keert in Amsterdam terug. Hoewel de tocht commercieel geen succes is, en bovendien van de 240 bemanningsleden er 153 tijdens de reis overlijden, blijkt dat men Portugal niet nodig heeft voor specerijen en worden al gauw een groot aantal expedities vanuit Nederland naar IndiÃ« gestuurd. In een tijdsbestek van 7 jaar worden 12 verschillende compagnieÃ«n opgericht. Het beheer van het zeewezen wordt in een Instructie voor de Admiraliteiten door de Staten-Generaal vastgelegd. Vanaf nu ligt de maritieme verdediging van de Republiek in handen van vijf Colleges ter admiraliteit: De Admiraliteit van Zeeland (Middelburg), de Friese Admiraliteit (Harlingen, voor 1645 Dokkum), de Admiraliteit van het Noorderkwartier (Hoorn en Enkhuizen), de Admiraliteit van Amsterdam en de Admiraliteit van de Maze (Rotterdam).

1598

Isabella van Spanje, de dochter van Filips II, huwt Albrecht van Oostenrijk, waarbij Filips de gehele Nederlanden als bruidsschat schenkt. Spanje en Frankrijk sluiten de Vrede van Vervins. Vrijwel direct na zijn troonsbestijging breekt Filips III met de praktijk dat de opstandelingen in de Noordelijke Nederlanden handel drijven met de Spanjaarden om de oorlog te betalen. Hij stelt opnieuw een embargo in, laat alle in Spaanse en Portugese havens aanwezige Nederlandse schepen met hun lading in beslag nemen en de bemanning gevangennemen. Deze politiek brengt echter minstens evenveel schade toe aan de Spaanse economie als aan de Hollandse. Het embargo is van kracht tot 1608, maar de Nederlandse scheepvaart heeft zich ondertussen gestort op het Verre Oosten, zodat hier grote winsten gehaald kunnen worden.

1600

In 1595 is de verovering van de oostelijke Nederlanden voltooid en nu trekt de normaal gesproken voorzichtige Maurits tegen zijn zin diep vijandelijk gebied in. Op aandringen van Van Oldenbarnevelt poogt hij een einde te maken aan de voor de Nederlandse koopvaardij schadelijke Duinkerker Kapers. Het komt tot de Slag bij Nieuwpoort die Maurits uiteindelijk weet te winnen. Met het risico op versterkingen waardoor hij zijn hele leger zou kunnen verspelen zet hij de belegering van Nieuwpoort niet door en trekt zich terug naar de Republiek. Het is het begin van de verwijdering tussen Maurits en Van Oldenbarnevelt. Volgens de lijsten van de Sonttol vaart zo'n 50% van alle schepen die de Sont passeren onder Nederlandse vlag.

1602

Om aan de onderlinge concurrentie van de compagnieÃ«n die op de Oost varen een einde te maken, laten de Staten-Generaal deze op initiatief van Johan van Oldenbarnevelt opgaan in Ã©Ã©n compagnie, de Vereenigde Oostindische Compagnie. Het dagelijkse bestuur wordt gevormd door 17 machtige kooplieden, ook wel de Heeren Zeventien genaamd. De Genuees Ambrogio Spinola komt met 9000 man aan in de Nederlanden. Spinola stamt uit een rijk bankiersgeslacht en financiert zijn campagnes zelf. Het Beleg van Grave in 1602 is een belegering van de door Spanje overheerste stad Grave tijdens de Tachtigjarige Oorlog door het Staatse leger onder leiding van Maurits van Oranje. Na een belegering van bijna twee maanden geeft de stad zich over op 20 september 1602. De VOC krijgt een handelsmonopolie op AziÃ«

1604

Oostende valt na het driejarig Beleg van Oostende, het laatste Staatse steunpunt aan de Vlaamse kust. Aan beide zijden vielen ongeveer 75.000 doden. Spanje en Engeland sluiten het Verdrag van Londen, waarmee een einde komt aan de Spaans-Engelse Oorlog en daarmee de steun aan de Opstand.

1605

Jan Adriaanszoon Leeghwater (1575-1650) krijgt octrooi op een door hem ontworpen duikersklok, waarmee door middel van aanvoer van lucht onder overdruk, gewerkt kan worden onder water.

1606

AustraliÃ« wordt ontdekt door de Nederlandse ontdekkingsreiziger Willem Janszoon met zijn schip het Duyfken. De opmars van Spinola wordt belemmerd door een beurskrach in Genua.

1607

Een Staatse vloot vernietigt de gehele Spaanse vloot tijdens de Slag bij Gibraltar.

1608

Er worden vredesonderhandelingen begonnen tussen Spanje en de Republiek. In de Nederlanden bestaan twee kampen. Het grote twistpunt is het effect van vrede op de handel. De handel op AziÃ« en Amerika heeft een aantal kooplieden enorme winsten opgeleverd en ze zijn bang deze handel op te moeten geven als voorwaarde voor vrede met Spanje. Spanje is bereid de Republiek te erkennen als de VOC ontbonden wordt, er geen gelijksoortige compagnie voor Amerika wordt opgericht en de Nederlanden erkennen dat Spanje en Portugal het alleenrecht hebben op het beheer van Oost- en West-IndiÃ«. Daarnaast moet de blokkade van de Schelde opgeheven worden, wat het einde van de Nederlandse textielnijverheid zou kunnen betekenen. Calvinistische kooplieden, zoals Reinier Pauw, combineerden deze argumenten met religieuze argumenten.

1609

Door de tegenstellingen is vrede niet mogelijk. Maurits ziet het liefst een voortzetting van de oorlog, terwijl Oldenbarnevelt voorstander is van vrede. Een bestand is het hoogst haalbare en op 9 april gaat de Treves, het Twaalfjarig Bestand in. Met de oprichting van de Amsterdamsche Wisselbank, bedoeld om alle kassiers en wisselaars door Ã©Ã©n kassiers- en wisselkantoor te vervangen, wordt een poging gedaan om aan de chaotisch toestand in het muntwezen een einde te maken. De Amsterdamsche Wisselbank heeft veel meer dan een lokale betekenis. In haar bloeitijd geniet de Amsterdamse Wisselbank een wereldreputatie. De bank is een girobank; tegenover het gestorte bedrag brengt zij geen bankpapier in omloop, maar staat een giraal tegoed, het bankgeld. Henry Hudson maakt een reis in dienst van de VOC met de Halve Maen en een grotendeels Nederlandse bemanning. Aanvankelijk op zoek naar de Noordoostelijke Doorvaart, steekt hij de Atlantische Oceaan over en landt ten westen van Nova Scotia en volgt de kust zuidwaarts tot voorbij Chesapeake Bay. Hij verkent Chesapeake Bay en Delaware Bay vluchtig, en bereikt de rivier die spoedig naar hem genoemd zou worden, de Hudson. Hij vaart deze rivier 200 kilometer op, tot nabij de huidige stad Albany. Hoewel duidelijk wordt dat dit niet een doorgang naar de Grote Oceaan kan zijn, heeft Hudson wel een vruchtbaar land gevonden. In dit gebied vestigen de Nederlanders in de volgende jaren hun kolonie Nieuw-Nederland.

1610

Door het bestand komen godsdienstige tegenstellingen aan het licht. De volgelingen van de geestelijke Jacobus Arminius, de remonstranten of rekkelijken, wijken af op het punt van de predestinatie, de vrije wil en de erfzonde van het kerkelijk-calvinistische belijden zoals dat is vastgelegd in de Nederlandse Geloofsbelijdenis en de Heidelberger Catechismus. Deze opvattingen worden vastgelegd in de vijf artikelen van de remonstranten. Zij richten zich tot de Staten van Holland om steun te krijgen tegen hun uitsluiting van de publieke kerk. Daarmee is het een politieke kwestie geworden.

1611

De volgelingen van Gomarus, de contraremonstranten of preciezen, reageren met een contraremonstrantie. In zeven punten zetten zij hun standpunten uiteen en roepen op tot een nationale synode. De opening van de door Hendrick de Keyser ontworpen Koopmansbeurs aan de Vijgendam vindt plaats. De groeiende goederen- en aandelenhandel maakt dat er behoefte ontstaat aan een specifiek voor dit doel gemaakt gebouw.

1612

Sultan Ahmed I verleent de Nederlanders het recht om onder eigen jurisdictie handel te drijven in het Osmaanse Rijk. In Amsterdam wordt een aanvang gemaakt met de 'grote uitleg'. Begonnen wordt met het graven van de drie hoofdgrachten Herengracht, Keizersgracht en Prinsengracht.

1616

29 januari - De Nederlandse ontdekkingsreizigers Willem Cornelisz Schouten en Jacob Le Maire ronden voor het eerst Vuurland. Zij noemen deze kaap naar de stad Hoorn, de geboorteplaats van Schouten. 25 oktober - Dirck Hartog landt aan de westkust van AustraliÃ«, bij Shark Bay, op een eiland dat hij Eendrachtsland noemt, het tegenwoordige Dirk Hartogeiland.

1617

Het conflict tussen de rekkelijken en preciezen, later de Bestandstwisten genoemd, is al lang niet meer slechts een geloofskwestie. De Staten van Holland geven de voorkeur aan een open libertijnse kerk en willen een publieke kerk waarin plaats is voor beide gezindten en

die door de overheid gestuurd wordt. De contraremonstranten willen niets weten van wereldlijke inmenging. Oldenbarnevelt en Maurits ontkomen er niet meer aan zich hieraan te onttrekken nu de Republiek bijna in een burgeroorlog verwikkeld raakt. Hoewel Oldenbarnevelt een arminiaan is, ziet hij de gewesten als soeverein en als hoeders van de publieke kerk. De Staten van Holland nemen de Scherpe Resolutie aan; deze resolutie geeft de steden in Holland de mogelijkheid om eigenhandig waardgelders aan te nemen om onlusten te voorkomen. Maurits ziet de gewesten echter als onderdeel van de Unie en daarmee ook de kerk. De waardgelders zijn een aantasting van zijn gezag als aanvoerder van het Staatse leger. De Staten-Generaal reageren op de Hollandse Scherpe Resolutie met de oproep tot een nationale synode.

1618

Prins Maurits pleegt een staatsgreep. Hij ontslaat de waardgelders en laat op 29 augustus Johan van Oldenbarnevelt en zijn medestanders Hugo de Groot, Rombout Hogerbeets en Gilles van Leedenberch arresteren op verdenking van hoogverraad.13 november - De eerste bijeenkomst van de Synode van Dordrecht. Het voornaamste doel van de synode is een uitspraak in het geschil tussen de remonstranten en contra-remonstranten. De Dertigjarige Oorlog breekt uit die grote verwoestingen aanricht. Hoewel de Republiek hier niet rechtstreeks bij betrokken is, heeft dit wel een enorm effect op de Europese economie, waarbij vooral de Pools-Zweedse Oorlogen schadelijk zijn voor de handel van de Republiek. De strijd tussen Spanje en Frankrijk tijdens de Dertigjarige Oorlog zorgt ervoor dat Spanje zich niet kan concentreren op de oorlog in de Nederlanden. De Courante uyt Italien, Duytslandt, &c. is de eerste krant die in de Nederlandse taal verschijnt. De Opregte Haarlemsche Courant is het oudste nieuwsblad dat thans nog verschijnt, het eerste nummer ziet het licht in 1656.

1619

8 mei - Slotzitting van de Synode van Dordrecht. De synode stelt de contra-remonstranten in het gelijk. De argumenten tegen de remonstranten worden weergegeven in 5 punten, de Dordtse Leerregels, die een officieel onderdeel vormen van de drie belijdenisgeschriften van de Nederlandse hervormde en gereformeerde kerken in Nederland. Tevens wordt besloten de Bijbel in het Nederlands te vertalen. Deze Statenvertaling is in 1637 klaar. Ook wordt de Dordtse Kerkorde aangenomen, die nog steeds de basis vormt van het kerkrecht in veel gereformeerde kerken. 12 mei - Van Oldenbarnevelt, Hogerbeets en De Groot worden veroordeeld wegens hoogverraad. Een dag later wordt Oldenbarnevelt in Den Haag op last van de Staten-Generaal onthoofd. Zijn misdaad was een poging het Nederlandse staatsbestel te hervormen. Zelf vindt hij dat hij onschuldig is en dient daarom geen gratieverzoek in, omdat dat een impliciete schuldbekentenis zou inhouden. Hugo de Groot wordt gevangengezet en overgebracht naar slot Loevestein, waar hij begint te schrijven aan een inleiding tot het Hollandse recht en zijn De veritate religionis Christianae. Jan Pieterszoon Coen volgt Laurens Reael op als Gouverneur-Generaal van Nederlands-IndiÃ« en sticht Batavia. Nederlandse vluchteingen richten in Antwerpen de Remonstrantse Broederschap op.

1621

Het Twaalfjarig Bestand loopt af zonder dat de behoefte gevoeld wordt deze te verlengen, zodat de vijandelijkheden tussen de Republiek en Spanje hervat worden. Met het aflopen van het bestand hoeft men zich ook niets meer aan te trekken van de beperkende bepaling daarin over de handel op de West. De West-Indische Compagnie wordt opgericht door de Staten-Generaal. Jan Pieterszoon Coen overrompelt met een gewelddadige expeditie de Banda eilanden, die tegen het verbod van de VOC in, toch nootmuskaat zijn blijven verkopen aan Portugezen en Britten. Deze eilanden vormen in deze tijd de enige plek ter wereld waar deze gezochte specerij voorkomt. Wie Banda bezit, heeft het monopolie. Coen arriveert met 2000 man, en de bevolking van de eilanden wordt uitgemoord en vervangen.

1622

Hugo de Groot die een jaar eerder per boekenkist uit Loevestein ontsnapte, publiceert clandestien zijn Apologie voor de rechtmatige regering van Holland. Daarin stelt hij dat ieder gewest in de Unie een soevereine staat is. De Staten-Generaal verbieden Grotius' geruchtmakende boek.

1625

Het overlijden van Maurits maakt de weg vrij voor nationale verzoening. Hij wordt opgevolgd door zijn halfbroer Frederik Hendrik. Zijn militaire talent bezorgt hem de naam 'stedendwinger'. Met zijn echtgenote Amalia van Solms voert hij een bijna vorstelijke bewind en geeft Den Haag steeds meer het karakter van hofstad. Vondel geeft de Palamedes uit. Dit dichterlijk drama over een gerechtelijke moord, met Agamemnon in de rol van Maurits, gaat zelfs de Amsterdamse raad te ver en hij wordt beboet.

1626

Postume uitgave, een jaar na het overlijden van Adriaen Valerius, van de bundel Geuzenliederen Nederlandsche Gedenck-Clanck. Het bevat onder andere het Wilhelmus; een ouder geuzenlied, waarvan de oorsprong teruggaat tot het begin van de opstand. In 1932 zal dit het nationale volkslied van Nederland worden en daarmee het oudste officiÃ«le en officieuze volkslied zijn van een lidstaat van de Verenigde Naties. Peter Minuit "koopt" het eiland Manhattan voor 24 dollar van de Manhattoes-indianen. Hiermee legaliseert hij de nederzetting Nieuw-Amsterdam (het latere New York) die het voorgaande jaar aan de monding van de Hudson River gesticht werd.

1627

Beleg van Groenlo, door prins Frederik Hendrik van Oranje. Groenlo (regionale naam Grol) was door de Spanjaarden bezet. Het beleg duurde van 20 juli tot en met 19 augustus, waarna de veste zich overgaf.

1628

De vloot van de West-Indische Compagnie onder Piet Hein boekt een spectaculaire overwinning in de Slag in de Baai van Matanzas, voor de kust van het eiland Cuba. Hein en zijn mannen onderscheppen de Zilvervloot! Dit laat 11 miljoen gulden in handen vallen van de Republiek. De buit vertegenwoordigt zo'n driekwart jaar oorlogsuitgaven en is niet alleen een financiÃ«le, maar vooral ook een morele overwinning voor de Republiek. RenÃ© Descartes vestigt zich definitief in de Republiek. De reformatie roert zich heftig onder leiding van Gisbertus Voetius.

1629

Frederik Hendrik voert het Beleg van 's-Hertogenbosch uit. Als afleiding vallen de troepen van de keizer Gelderland binnen. Zij nemen Amersfoort en herstellen er de katholieke diensten. De Unietroepen nemen echter Wesel in waardoor 's keizers troepen afgesneden worden van alle versterkingen. Zij trekken zich terug naar de IJssel. Op 14 september geeft 's-Hertogenbosch zich gewonnen. Dit is in deze streken de zwaarste klap voor Spanje sinds de ondergang van de Armada in 1588.

1630

Met de financiele middelen van de zilvervloot wordt besloten om de Portugese bezittingen in BraziliÃ« te veroveren. De noordkust hiervan bood namelijk een goede uitvalsbasis voor aanvallen op de Spaanse zilvervloten. Een expeditieleger onder Hendrick Lonck weet een groot gedeelte van BraziliÃ« te veroveren op de Portugezen, maar ondanks de snelle en gemakkelijke overwinningen op de noordkust slaagde men er toch niet in om de hele Portugese kolonie te veroveren. Zo blijven de Portugezen een bedreiging. Door het bezit van vele plantages in Nederlands-BraziliÃ« worden de Nederlanders verleid het systeem van slavernij en slavenhandel in 1635 volledig over te nemen. In 1623 had men dit systeem nog afgewezen als zijnde 'onethisch'.

1632

Frederik Hendrik probeert de katholieke graaf Hendrik van den Bergh ertoe aan te zetten de adel in het zuiden in opstand te brengen tegen wat in een manifesto van de Staten-Generaal van de Republiek het zware en ondraaglijke juk van de Spanjaarden genoemd wordt. Brussel is bijzonder bezorgd. Vanuit Luik roept van den Bergh openlijk tot opstand op, maar de ontevreden adel in het zuiden is toch niet bereid om met het ketterse noorden in zee te gaan. Zij vestigen hun hoop meer op kardinaal Richelieu. Venlo, Roermond en Sittard vallen in handen van Frederik Hendrik. Hij begint het Beleg van Maastricht. De stad geeft zich uiteindelijk gewonnen, maar bedingt het recht katholiek te blijven. De Infanta stuurt vanuit Brussel Rubens naar Maastricht om aan Frederik Hendrik een bestand voor te stellen. De prins heeft daar weinig belangstelling voor. De zuidelijke Staten-Generaal komen - voor het laatst onder Spaans gezag - bijeen. Zij dwingen de Infanta - tegen de wil van Filips IV - met het noorden te onderhandelen. Spanje moet nu eerst zijn gezag in het zuiden zien te herstellen.

1633

De onderhandelingen tussen de Republiek en de Spaanse Nederlanden staan op instorten. Frederik Hendrik stelt voor de besprekingen te beÃ«indigen. Er ontstaat grote onenigheid tussen de Hollandse steden. Uiteindelijk willen Holland en Overijssel doorgaan, maar zij worden overstemd door de andere vijf gewesten. De onderhandelingen worden afgebroken.

1634

In augustus verovert de West-Indische Compagnie CuraÃ§ao. Met dit eiland heeft de WIC een uitvalsbasis voor handel en kaapvaart. CuraÃ§ao ligt gunstig ten opzichte van de Spaanse koloniÃ«n op het vasteland en heeft ook had het de beste haven tot dan toe bekend in de CaraÃ¯ben. Daarnaast zoekt de WIC naar een goede bron van zout. CuraÃ§ao wordt het Nederlandse verzamelpunt voor de slavenhandel.

1635

In een verdrag met Frankrijk neemt de Republiek zich voor de Spaanse Nederlanden de kans te geven zelf in opstand te komen. In dat geval mogen zij een confederatie worden. Zo niet dan zullen de Republiek en Frankrijk het gebied verdelen. WalloniÃ« wordt dan deel van Frankrijk, evenals een deel van West-Vlaanderen. De rest zou bij de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden komen. De Spaanse Nederlanden voeren nu een tweefrontenoorlog.

1637

De 'tulpenmanie' komt tot een hoogtepunt. Op een veiling in Alkmaar wordt een dagomzet gemaakt van 90.000 gulden. Per bol wordt zelfs 1000 gulden betaald; meer dan de prijs van een gemiddeld woonhuis in die tijden. Daarna stort de markt in. De prijzen dalen, bollen worden gedumpt, waarna de prijzen nog harder kelderen. Orders worden afgezegd, wat leidt tot rechtszaken en faillissementen. De zwaarst getroffenen moeten vluchten en elders een nieuw leven beginnen.

1638

De Slag bij Kallo is een gevolg van een poging van het Staatse leger om Antwerpen te omsingelen. Willem van Nassau onderneemt een poging de schans bij verrassing te nemen. Ferdinand van Oostenrijk weet met een in haast verzameld leger het sterkere Staatse leger op de vlucht te jagen. Het ideaal om de Nederlanden te verenigen is verlaten.

1639

Omdat de weg over land door de oorlog met Frankrijk is afgesloten, zijn de Spanjaarden gedwongen om troepenversterkingen over zee naar de Nederlanden te vervoeren. Deze 'tweede Armada' wordt echter in het Kanaal door de Nederlandse admiraal Maarten Harpertszoon Tromp opgewacht en ingesloten. De Slag bij Duins kost de Spanjaarden 43 schepen en zesduizend manschappen. De bouw van de eerste Portugese synagoge in Amsterdam.

1640

Portugal roept de onafhankelijkheid uit.

1641

Al kort na 1600 bereikten Nederlanders Japan. De Japanners verdrijven nu echter alle Europeanen uit angst voor de invloed van het christendom. Zij besluiten zich van de buitenwereld af te zonderen (Sakoku) en onderhouden alleen nog contacten met een kleine Nederlandse kolonie op Dejima, hoewel ze ook nog handel drijven met China en Korea. De stad Malakka capituleert voor de Nederlanders.

De Medemblikse kapitein Kaartekoe heeft dan nog maar 650 soldaten over. De rest is dood, maar de zege levert de VOC een handelspost op waar eeuwenlang schatten zullen worden verdiend.

1642

Rembrandt voltooit De Nachtwacht. Abel Tasman omzeilt het continent AustraliÃ« zonder daar zelf weet van te hebben. Wel ontdekt hij TasmaniÃ«, Nieuw-Zeeland en Tonga.

1646

In Munster arriveert een delegatie van acht Statenleden uit de Nederlanden onder leiding van Adriaan Pauw, om met de Spanjaarden te onderhandelen over vrede. 18 juni 1648 (Bartholomeus van der Helst, 1648)

1648

Met de Vrede van Munster komt een einde aan de Tachtigjarige Oorlog. De tekst van het Twaalfjarig Bestand wordt als uitgangspunt genomen, maar de Republiek wordt nu door Spanje als soevereine staat erkend. Ook wordt de vrije vaart op IndiÃ« gegund en wordt geen voordeel bedongen voor de katholieken.

1649

De Tweede Engelse Burgeroorlog eindigt met de onthoofding van Karel I. Zijn schoonzoon Willem II, sinds twee jaar stadhouder, wil de regering van Cromwell omverwerpen en vindt ook dat de Republiek trouw moet zijn aan Frankrijk, dat in de Spaans-Franse Oorlog verwikkeld is.

1650

De Staten van Holland geven de voorkeur aan vrede boven een nieuwe dure oorlog en besluiten met 11 tegen 8 stemmen tot afdanking van troepen, zeer tegen de zin van stadhouder Willem II. De Staten-Generaal noemen de resolutie van Holland illegaal, waardoor in de Republiek een politieke crisis ontstaat. De Staten-Generaal stellen dat de defensie een taak is van de Unie en niet van de aangesloten gewesten. In juli probeert Willem dit eens en voor altijd te beslechten en samen met zijn neef Willem Frederik, de stadhouder van Friesland, bereidt hij een staatsgreep voor die tot doel heeft de macht van het gewest Holland te breken. Een aantal politieke tegenstanders wordt aangehouden, zoals admiraal Witte de With. Een zestal statenleden wordt opgesloten op Slot Loevestein, zoals Jacob de Witt. Willem Frederik trekt met zijn leger naar Amsterdam, maar een deel van de troepen verdwaalt en de in de tussentijd gewaarschuwde stad sluit de poorten. Desondanks is de dreiging voldoende om de stad te laten toegeven. In oktober krijgt Willem II koorts. Het blijkt pokken te zijn en op 6 november sterft hij op 24-jarige leeftijd. Zijn zoon Willem wordt pas acht dagen daarna geboren en Holland ziet geen noodzaak de vacante positie te vervullen, waarmee het Eerste Stadhouderloze Tijdperk begint. Deze periode krijgt dan ook later als bijnaam de Ware Vrijheid. Het tijdperk is niet geheel stadhouderloos, aangezien Willem Frederik nog steeds stadhouder van Friesland is en nu ook van Groningen en Drenthe.

1651

Met het einde van de Engelse Burgeroorlog kan Engeland onder Cromwell zich richten op koloniale expansie. In maart stelt Cromwell een unie tussen het Engelse Gemenebest en de Republiek voor, wat de Republiek afslaat. In augustus keurt het Engelse parlement de Akte van Navigatie goed. Dit besluit moet het handelstij keren. Sinds de Vrede van MÃ¼nster hebben de Hollanders namelijk een groot deel van de handel op Spanje en het Middellandse Zeegebied overgenomen. Engelse kapers beginnen Hollandse schepen lastig te vallen, en tussen oktober 1651 en juli 1652 worden er meer dan honderd buitgemaakt.

1652

Jan van Riebeeck, officier in dienst van de VOC, sticht een verversingsstation op de Kaap de Goede Hoop. Hoewel na de dood van Willem II is begonnen met een programma om de oorlogsvloot te versterken met een nieuwbouw van 35 schepen, acht men dit niet voldoende om de verwaarloosde vloot op sterkte te krijgen. Op 3 maart wordt de beslissing genomen om 150 koopvaarders aan te kopen en als oorlogsschip uit te rusten tegen de Engelse dreiging. In mei is de Nederlandse luitenant-admiraal Maarten Tromp wat traag om een Engelse vloot in het Kanaal te groeten door zijn vlag naar beneden te halen. De Engelsen staan erop in de Engelse wateren als eerste gegroet te worden. Als antwoord vuurt de Engelse generaal-ter-zee Robert Blake drie waarschuwingsschoten met scherp, waarvan het derde de Brederode treft. Het is het begin van de Slag bij Dover. Op 10 juli verklaart het Engelse Parlement de oorlog. Latere gevechten in deze Eerste Engelse Oorlog worden over het hele Kanaal en zuidelijke Noordzee uitgevochten: de Slag bij Plymouth wordt in augustus gewonnen door vicecommandeur Michiel de Ruyter, de Slag bij de Hoofden bij de Theems wordt verloren door viceadmiraal Witte de With en de Slag bij de Singels in december wordt gewonnen door Tromp. Het is de aanleiding voor een publieke vernedering van Blake in het Engelse parlement. De admiraal had gedacht dat de oorlog voorbij was en daarom het grootste gedeelte van de Engelse vloot naar de Middellandse Zee gestuurd.

1653

In maart weet commandeur Jan van Galen de Engelse Middellandse Zeevloot te verslaan in de Slag bij Livorno. Door het Nederlandse bondgenootschap met de Denen kan geen enkel Engels schip de Oostzee in, zodat de Engelsen een tekort hebben aan timmerhout en teer. De oorlog is echter kostbaar voor de Republiek, terwijl de kansen keren voor de Engelsen. In maart winnen zij de Driedaagse Zeeslag, terwijl Zeeslag bij Nieuwpoort van de 12e tot de 13e juni voor de Republiek catastrofaal uitpakt met een blokkade van de Nederlandse kust. Tromp sneuvelt in de Slag bij Ter Heijde, waardoor de Nederlandse publieke opinie zich tegen de oorlog keert. Ondanks de successen zijn echter ook de Engelsen aan het eind van hun Latijn. Vanaf de zomer zijn er geen vijandelijkheden meer. Johan de Witt wordt raadpensionaris van Holland. Deze benoeming kan alleen geschieden met de nadrukkelijke instemming van Amsterdam, dat onder leiding staat van burgemeester Cornelis de Graeff, van wie De Witt een aangetrouwde neef is. De voorbeeldige samenwerking tussen de twee politici is een grote factor in het succes van De Witts politiek en de herleving van de economie na de Eerste Engels-Nederlandse Oorlog.

1654

De Republiek is door de oorlogsinspanningen niet in staat Nederlands-BraziliÃ« te behouden en wordt verdreven door de Portugezen. Op 22 april keuren de Staten-Generaal het vredesverdrag met Cromwells Gemenebest goed. In het geheim is echter bedongen is dat de Oranjes geen stadhouder meer mogen worden. Op 4 mei wordt deze Akte van Seclusie (Uitsluiting), waarin de vierjarige Willem dus van het stadhouderschap wordt uitgesloten, door de Staten van Holland aangenomen. Vooral in Friesland is er grote verontwaardiging. De andere gewesten - behalve Zeeland - zijn zeer verdeeld. Hoewel de buitenlandse inmenging in de opvolging vernederend is, komt het De Witt niet slecht uit.

1655

De Witt en Willem Frederik komen tot een vergelijk: Willem Frederik mag opperbevelhebber van het leger worden, maar hij moet ophouden zich luitenant-stadhouder van Overijssel te noemen. Daarmee erkent hij in feite de Akte van Seclusie. Christiaan Huygens ontdekt Titan, de grootste maan van de planeet Saturnus. In Amsterdam wordt na zeven jaar bouwen het stadhuis op de Dam in gebruik genomen.

1656

De Republiek stuurt een vloot naar Danzig onder Obdam, om te verhinderen dat de stad in Zweedse handen valt. Rembrandt wordt failliet verklaard. Zijn kunstverzameling, atelierspullen en huis worden aan de schuldeisers verkocht. Spinoza wordt uit de sefardische gemeente verbannen.

1657

Er heerst al sinds 1653 een burgeroorlogachtige toestand in Overijssel. Hasselt en Steenwijk willen ook een stem in de Staten en rebelleren met steun van Deventer tegen Zwolle. Hasselt wordt drie dagen gebombardeerd en Deventer stuurt versterkingen. Een commissie van de Staten-Generaal wordt gevormd op aandringen van Holland. De Witt en De Graeff maken een eind aan de Overijsselse troebelen. De klok wordt teruggedraaid. Hasselt en Steenwijk krijgen geen gelijk. De Republiek verklaart de oorlog aan Portugal omdat dat land geen schadevergoeding voor het verlies van BraziliÃ« wil betalen. De vloot onder Obdam blokkeert de haven van Lissabon. De VOC voltooit de verovering van Portugees Ceylon.

1658

De Zweeds-Nederlandse Oorlog is een interventie in de Vierde Noordse Oorlog tussen Zweden en Denemarken, waarbij de Republiek de Denen steunt. Tijdens de Slag in de Sont weten de Nederlanders de Zweden te verslaan en Kopenhagen te ontzetten.

1659

De Engelsen sturen een vloot om de Zweden te steunen. Een tweede Nederlandse vloot onder Michiel de Ruyter wordt erachteraan gestuurd om de Denen te versterken. De politiek van De Witt om de vloot uit te breiden blijkt succesvol als men de Sont open weet te houden.

1660

In Engeland is door een opstand van generaal Monck het bewind van Cromwell omvergeworpen en is Karel II aan de macht gekomen. Om hem gunstig te stemmen wordt de Akte van Seclusie ingetrokken.

1661

De weduwe van Willem II, Maria Stuart, overlijdt. De regenten in de Republiek gaan er niet mee akkoord dat het voogdijschap over haar zoon Willem toegewezen wordt aan haar broer Karel II van Engeland. Uiteindelijk neemt Amalia van Solms in september de voogdijschap van haar kleinzoon op zich. Karel II kondigt opnieuw, nu in zijn eigen naam, de Akte van Navigatie af. Hij benoemt Sir George Downing, bekend om zijn anti-Hollandse houding, tot ambassadeur. Degenen in de Republiek die gehoopt hadden op betere betrekkingen met Engeland scharen zich nu weer achter de Johan de Witt. De Engelsen proberen te verhinderen dat Portugal vrede sluit met de Republiek, maar de Staten-Generaal neemt de Vrede van Den Haag toch aan, met Zeeland en Gelderland tegen. Er komt eindelijk een overeenkomst tussen de Republiek en Spanje over de landen van Overmaas, de streek rond Maastricht. Door het Partagetraktaat wordt de streek gedeeld. De eerste minister van Frankrijk, kardinaal De Mazarin, sterft, waarna Lodewijk XIV persoonlijk de macht op zich neemt. Met de opstand, la Fronde, achter de rug, weet Lodewijk Frankrijk tot absolute monarchie te vormen. Lodewijks minister Colbert slaagt erin de economische slagkracht van Frankrijk aanzienlijk te verbeteren ten opzichte van de twee belangrijkste concurrenten, Groot-BrittanniÃ« en de Nederlanden. Frankrijk is nu een van de machtigste staten van Europa en voert een expansionistische politiek.

1662

De Nederlanders in Fort Zeelandia geven zich over aan Koxinga, waarmee een einde komt aan bijna veertig jaar Nederlandse handelsmacht op Formosa (Taiwan). De welvaart in de Hollandse republiek bereikt een hoogtepunt. Amsterdam is uitgegroeid tot de belangrijkste handelsstad in de wereld en heeft meer dan 100.000 inwoners.

1664

Buiten Europa is er voortdurende strijd met de Engelsen. Zij veroveren CuraÃ§ao, Nieuw-Amsterdam en de factorijen op de West-Afrikaanse kust, wat aanleiding is voor de Nederlanders om Michiel de Ruyter naar deze gebieden te sturen, die de laatste prompt herovert. De Engelsen maken zo'n 200 Nederlandse koopvaarders buit. De Engelse Scheepvaartwetten zijn nog steeds een doorn in het oog van de Nederlanders.

1665

In maart breekt de Tweede Engelse Oorlog uit. Afgezien van MÃ¼nster en Portugal sympathiseren de meeste Europese machten met de Republiek, maar ze houden zich erbuiten. De Slag bij Lowestoft op 13 juni is een Engelse overwinning, waarna de Engelsen een jaar lang de zee beheersen. Maar ze weten deze situatie niet uit te buiten, omdat de Ruyter verschillende retourvloten veilig thuisbrengt, en ook omdat Lodewijk XIV zich aan de kant van de Republiek schaart, die haar vloot met een ambitieus nieuwbouwprogramma versterkt. Op 10 december wordt het Nederlandse Korps Mariniers opgericht. Anthoni van Leeuwenhoek slijpt zijn eigen lenzen en bouwt een microscoop. Daarmee ontdekt hij microscopisch kleine diertjes. Bernhard von Galen, bisschop van Munster, belegert Groningen.

1666

Na de Nederlandse overwinning in de Vierdaagse Zeeslag (11-14 juni) lijkt het er even op dat Engeland al verslagen is, maar tot ieders verrassing kan het toch opnieuw een vloot uitrusten die sterk genoeg is om op 4 augustus in de Tweedaagse Zeeslag bij North Foreland de Nederlandse vloot aan de rand van de afgrond te brengen. De Republiek begint geldgebrek te krijgen, wat nog verergerd wordt door een Engelse raid die een handelsvloot op het Vlie verwoest.

1667

De kosten van het herstel van de Engelse vloot in juli hebben ook Karels financiÃ«n totaal uitgeput; hij beÃ«indigt liever de oorlog dan nog meer macht af te staan aan het parlement. Hij laat dus de dure linieschepen van zijn vloot opleggen, en begint vredesonderhandelingen. De Republiek, die voldoende reserves heeft om haar vloot voor een derde maal gevechtsklaar te maken, acht het echter beter om de oorlog met een duidelijke overwinning af te sluiten en vernedert de Britten met de Tocht naar Chatham. Met de Vrede van Breda wordt de oorlog uiteindelijk afgesloten. De vrede wordt als gunstig voor de Republiek gezien. De Engelse Scheepvaartwetten worden versoepeld, terwijl Nieuw-Amsterdam voorlopig in Engelse handen blijft en het meer renderende Suriname Nederlands bezit zal zijn: de status quo blijft bij deze gebieden dus gehandhaafd, hoewel er nog geen definitieve beslissing over wordt genomen. Lodewijk XIV verscherpt de tarieven tegen de Nederlandse handel en valt de Spaanse Nederlanden binnen. In het Verdrag van Bongaja erkent de sultan van Tidore het handelsmonopolie van de Verenigde Oostindische Compagnie. Willem wordt in 1666 tot Kind van Staat verklaard, zodat de overheid pro-Engelse elementen uit zijn omgeving kan verwijderen. Het Eeuwig Edict wordt daarna aangenomen in de Raad van Leiden. Daarin wordt het stadhouderschap voor altijd afgeschaft, en wordt gesteld dat de soevereiniteit niet bij de Unie, de prins of zelfs maar bij de Staten van het gewest ligt, maar bij de individuele steden.

1668

Nederland gaat met Zweden en Engeland de Triple Alliantie tegen Frankrijk aan, met als doel een einde te maken aan het conflict in de Spaanse Nederlanden tussen het verzwakte Spanje en de sterke Zonnekoning. De Alliantie sommeert Spanje om of Luxemburg of de Vrijgraafschap (Franche-ComtÃ©) af te staan, plus alle al veroverde gebieden (Douai, St. Omer, Rijsel en Kamerijk). Frankrijk moet daarmee genoegen nemen en de Devolutieoorlog staken.

1670

Het geheime Verdrag van Dover tussen Karel II van Engeland en Lodewijk XIV van Frankrijk wordt afgesloten. Karel belooft hierbij zichzelf en Engeland te bekeren tot het katholicisme en de Triple Alliance te verlaten. Engeland wordt dan bondgenoot van Frankrijk in zijn oorlog met de Republiek.

1672

In maart verklaart Engeland de Republiek de oorlog; de Derde Engelse Oorlog. In april verklaren ook Frankrijk, en de bisdommen Munster en Keulen de Republiek de oorlog; het begin van de Hollandse Oorlog. De binnengevallen legers verslaan het zwakke leger van de Republiek en rukken op van de IJssel tot in Utrecht. Door deze tegenslagen breekt paniek uit in de niet bezette delen van de Republiek. Veel bestuurders die aan de kant van de tot dat moment leidende partij van de staatsgezinden staan, worden gedwongen hun posities af te staan aan prinsgezinden. Dit jaar vormt zo ook het eind van het Eerste Stadhouderloze Tijdperk. Raadspensionaris van Holland Johan de Witt, de belangrijkste staatsman van dat moment, wordt samen met zijn broer Cornelis de Witt, lid van de Staten-Generaal, in Den Haag door een woedende menigte gelyncht. Dit gebeurde bij de Gevangenpoort, waar Cornelis zojuist gevangen is gezet wegens een vermeende beraming van een moordaanslag op Willem III. Die wordt met steun van de Oranjepartij tot stadhouder benoemd. In Utrecht beginnen onderhandelingen over vrede. Frankrijk zal de gebieden ten zuiden van de Waal krijgen, Engeland Walcheren en enkele steden aan de kust, en Keulen en MÃ¼nster wat gebied in het oosten. Karel en Lodewijk zien Willem III als prins regeren over het overblijfsel van de Republiek. Ook moet er veel geld worden betaald en dient de katholieken volledige godsdienstvrijheid te worden gegeven, anders zal Frankrijk Utrecht en heel Gelderland houden. Deze eisen zijn zo hoog dat ze afgewezen worden en de Republiek sterken in haar verzet. Tijdens de onderhandelingen is Willem III erin geslaagd zich terug te trekken achter de Waterlinie. Dit enorme gebied is onder water gezet waardoor de Franse opmars vastloopt. De Nederlandse vloot heeft ondertussen de verenigde Engels-Franse vloot verslagen in de Slag bij Solebay, waarmee een invasie van de kust voorkomen is. De bisschop van MÃ¼nster Bernard von Galen ziet zich op 28 augustus gedwongen om het beleg van Groningen op te breken.

1673

Op het diplomatieke front slaagt de Republiek erin om het Heilige Roomse Rijk, Lotharingen en Spanje aan haar zijde te krijgen, de Quadruple Alliantie, vanaf juli 1673 aangevuld met Brandenburg. Bonn wordt veroverd, waarmee de Fransen hun aanvoerpunt verliezen. Om een andere verbindingslijn op te bouwen, slaan de Fransen het Beleg van Maastricht, dat zij ook veroveren. De Eerste en Tweede Slag bij het Schooneveld en de Slag bij Kijkduin worden gewonnen door Michiel de Ruyter, waarna Engeland zich terugtrekt uit de strijd.

1674

Met Engeland wordt de Tweede Vrede van Westminster gesloten. Ook met Keulen en MÃ¼nster wordt de oorlog beÃ«indigd. De Franse koning vecht door. Gelderland, Overijssel en Utrecht herkrijgen hun zitting in de Staten-Generaal, ondanks hun ontrouw en ondanks tegenstand van Holland, maar moeten daarvoor trouw zweren aan Willem III en voldoen aan een aantal regeringsreglementen. Hierdoor krijgt Willem III een beslissende invloed op die gewesten en daarmee meer macht dan zijn voorgangers. De Staten Generaal verklaren het stadhouderschap erfelijk voor de nakomelingen van Willem III. Antoni van Leeuwenhoek (Jan Verkolje)

1677

Spinoza overlijdt, waarna zijn levenswerk Ethica ordine geometrico demonstrata door vrienden wordt uitgegeven. Het leidt tot heftige debatten en na enkele maanden wordt een verbod op publicatie uitgevaardigd door de Staten van Holland, wat de verspreiding van zijn geschriften echter niet stopt.

1678

Met de Vrede van Nijmegen komt een einde aan de oorlog met Frankrijk, tegen de zin van Willem III, die de rest van zijn leven tegen het Franse streven naar hegemonie strijdt.

1679

Antoni van Leeuwenhoek ontdekt met zijn zelfgemaakte microscoop de zaadcel. In 1680 wordt hij lid van de Royal Society.

1680

Lodewijk XIV verklaart de Republiek de oorlog.

1685

Als Karel II van Engeland overlijdt, wordt hij opgevolgd door Jacobus II, de schoonvader van Willem III. Als katholiek wordt hij gewantrouwd, maar aangezien hij geen mannelijke erfgenamen heeft, is zijn protestantse dochter Maria troonopvolgster, zodat het probleem overkomelijk lijkt. In zijn twist met Louis Paen blijkt Menno van Coehoorn het laatste woord te hebben als hij zijn boek Nieuwe vestingbouw op een natte of lage horisont uitbrengt. In dit boek worden drie methodes van vestingbouw omschreven die speciaal zijn ontworpen voor het Nederlandse landschap en die de modernste manieren van oorlog voeren zouden kunnen weerstaan.

1686

Keizer Leopold I sluit op advies de Liga van Augsburg met Karel II van Spanje, Karel XI van Zweden, Maximiliaan II van Beieren en diverse andere rijksstenden tegen Frankrijk.

1688

Met het Edict van Fontainebleau (1685) herroept Lodewijk XIV van Frankrijk het Edict van Nantes en verklaart het protestantisme onwettig. Daarop vluchten 400.000 hugenoten naar protestantse landen als Engeland, Brandenburg, Zwitserland en zelfs Zuid-Afrika. Naar de Republiek vluchten zo'n 70.000 hugenoten. Daarmee schaadt Lodewijk zijn eigen land, aangezien een aanzienlijk deel goed is opgeleid en zich nu tegen Frankrijk richt. Daarnaast zien de protestantse buurlanden nu duidelijk de gevolgen van een eventuele Franse overheersing, zodat de vastberadenheid daartegen alleen maar toeneemt. Op 10 juni schenkt de tweede vrouw van Jacobus II, Maria d'Este, het leven aan haar vijfde kind, ditmaal een zoon, Jacobus. De algemene ontevredenheid neemt met de geboorte van deze katholieke erfgenaam nog meer toe. Het vooruitzicht van een katholieke dynastie is zeer bedreigend voor de protestanten, die niet gelukkig zijn met een katholiek als hoofd van de Kerk van Engeland. Dit leidt tot een samenzwering, de Glorious Revolution, met het doel James te vervangen door zijn dochter Maria, overtuigd protestante. Op 5 november landt Maria's echtgenoot Willem III in Engeland bij Torquay met een groot Nederlands leger. De armada van Willem is, met 53 oorlogsschepen en een kleine 400 transportschepen, zo'n vier keer groter dan de Spaanse Armada van 1588. Willem geeft het bevel het Engelse leger te ontbinden en daar wordt goeddeels gehoor aan gegeven. Jacobus heeft daardoor al snel in Engeland zelf niet veel steun meer. Op 11 december vlucht hij, om vanuit die delen van zijn rijk waar hij nog wel steun heeft - het katholieke Ierland - de strijd voort te zetten. Lodewijk XIV valt in september de Palts binnen en bezet het prinsbisdom Luik. Het is het begin van de Negenjarige Oorlog.

1689

William & Mary aanvaarden de Bill of Rights en laten hiermee officieel hun koningschap beginnen. Met Willem als stadhouder van de Republiek en koning van Engeland vormen deze landen met de Liga van Augsburg de Grote Alliantie tegen Frankrijk. Ondanks deze bundeling van krachten heeft men moeite Frankrijk te bedwingen.

1690

Op 12 juli vindt de Slag aan de Boyne plaats. Tegenover elkaar staan de legers van de koning-stadhouder Willem III en zijn schoonvader, de verdreven koning Jacobus II van Engeland. De overwinning van Willem III maakt een einde aan de aspiraties van Jacobus om zijn troon te heroveren. De zege van Willem wordt in Noord-Ierland jaarlijks herdacht op 12 juli. Op die dag vinden dan marsen plaats waarbij de leden van de Oranjeorde de overwinning van de protestantse King Billy op de katholieke Jacobus vieren.

1691

De afgezette predikant van Amsterdam, Balthasar Bekker, schrijft het boek De Betoverde Weereld, waarin hij zich afzet tegen het wijdverbreide geloof in heksen en duivels. In de Republiek ontstaat een heftig dispuut tussen mede- en tegenstanders. Uiteindelijk leidt het boek tot uitbanning van de heksenvervolging, al zal dit meer gelden voor andere landen in Europa, want in de Republiek komt dit al lange tijd niet meer voor.

1693

Willem III verliest de Eerste Slag bij Neerwinden, de bloedigste van deze eeuw.

1695

Christiaan Huygens overlijdt. De wis-, natuur-, sterrenkundige en uitvinder was een van de eerste statistici en geldt als de uitvinder van het slingeruurwerk. Hij formuleerde onder andere botsingswetten in de mechanica, ontdekte de ringen van Saturnus en de maan Titan bij deze planeet en kwam als eerste met de golftheorie voor het verschijnsel licht.

1696

Tijdens het aansprekersoproer wordt door de schutterij op de bevolking van Amsterdam geschoten. Het huis van de burgemeester Jacob Boreel wordt vernield.

1697

De Grote Ambassade van Peter de Grote arriveert in Zaandam. De Russische tsaar volgt een stage in de scheepsbouw en logeert bij burgemeester en scheepsbouwkundige Nicolaes Witsen, met wie hij al lange tijd correspondentie voert. Met de ondertekening van de Vrede van Rijswijk, bewerkstelligd door Bentinck, komt een einde aan de Negenjarige Oorlog. Lodewijk XIV van Frankrijk erkent Willem III als koning van Engeland en moet alle veroveringen op Spanje ongedaan maken. De Republiek krijgt het recht om in zogenaamde barriÃ¨resteden in de Spaanse Nederlanden militairen te legeren. Frankrijk mag Straatsburg houden, maar moet de zelfstandigheid van het hertogdom Lotharingen respecteren. Frankrijk blijft de grootste mogendheid van Europa en een rivaal voor de Duitse keizer Leopold bij diens aanspraken op de Spaanse troon, waarmee de volgende oorlog zich alweer aftekent. De Republiek heeft haar taak als grootmacht volbracht door te vechten voor een Europees evenwicht, maar de oorlog kost meer dan deze opbrengt voor de stagnerende economie.

1700

1 januari - Nederland gaat over op de gregoriaanse kalender. Na de dood van de kinderloze en lichamelijk en geestelijk gehandicapte Karel II van Spanje ontstaat er onzekerheid over de Spaanse opvolging. Het testament van Karel II wijst Filips van Anjou als opvolger aan, maar onder de voorwaarde dat de Spaanse en Franse kronen nooit verenigd zouden worden. Het lijkt erop dat de andere mogendheden daar genoegen mee nemen.

1701

Lodewijk XIV eist toch een vereniging van de Franse en Spaanse kronen en er begint oppositie te komen van de keizer die op zijn beurt de erfenis van Spanje voor het huis Habsburg opeist. Dit leidt tot de Spaanse Successieoorlog.

De Spaanse Successieoorlog (1701–1713

Met de dood van koning Karel II van Spanje stierf de Spaanse tak van het Habsburgse huis uit. Er ontstond een internationaal conflict over de troonopvolging tussen Filips V – een kleinzoon van de Franse Zonnekoning Lodewijk XIV uit het huis van Bourbon – en de Habsburgse troonpretendent aartshertog Karel van Oostenrijk.

Karel II van Spanje was het vijfde en laatste kind uit het tweede huwelijk van zijn vader Fillips IV met diens nichtje Maria Anna van Oostenrijk, dochter van keizer Ferdinand III van het Heilige Roomse Rijk. De echtverbintenis van Filips IV met prinses Maria Anna was het sluitstuk van een lange reeks van huwelijken tussen bloedverwanten binnen het Habsburgse koningshuis en daaraan gerelateerde families met als gevolg dat de kans op het voorkomen van genetische aandoeningen bij Karel II ongeveer net zo groot was als bij een ouder-kind- of broer-zusterhuwelijk. Aan Karel II mankeerde van alles. Waarschijnlijk leed hij aan het syndroom van Klinefelter. Hij was mismaakt en ziekelijk, had een lage intelligentie, was mentaal instabiel en niet in staat om nakomelingschap te verwekken. Zijn afwijkingen werden in zijn tijd geweten aan het werk van de duivel, vandaar zijn bijnaam El Hechizado (De Behekste). Ook al omdat Karel II pas vier jaar oud was toen zijn vader overleed en hij de troon erfde, trad zijn moeder Maria Anna op als regentes. Gedurende zijn hele leven zou Karel II slechts in naam koning zijn en het bewind over het rijk door anderen worden uitgevoerd. Met de dood van Karel II in 1700 stierf de Spaanse tak van het Habsburgse huis uit.

Geheime afspraken

Lang voordat Karel II overleed, had de Franse vorst Lodewijk XIV, de Zonnekoning, zijn zinnen gezet op het verwerven van de Spaanse troon. Lodewijk XIV meende rechten te kunnen doen gelden op deze troon vanwege zijn huwelijk met Maria Theresa, een dochter van Karels vader Filips IV. Als formeel argument hanteerde de Zonnekoning het feit dat bij zijn huwelijk met de Spaanse prinses was bepaald dat zij alleen dan afstand zou doen van haar rechten op de Spaanse troon wanneer een exorbitante bruidsschat was betaald, een bedrag dat Spanje eenvoudigweg niet kon opbrengen. De Spanjaarden namen deze bepaling niet al te serieus en Filips IV sloot bij testament zijn zuster en haar nakomelingen uit van troonopvolging. Behalve de Fransen konden ook de Oostenrijkse Habsburgers een claim leggen op de erfenis van Karel II, want keizer Leopold I van het Heilige Roomse Rijk en kleinzoon van Filips III, was getrouwd met Margaretha van Spanje, een dochter van Filips IV. Al direct nadat gebleken was dat Karel II lichamelijk en geestelijk niet in orde was en de kans op nakomelingschap gering, hadden de Fransen en de Oostenrijkers in het geheim besloten om bij de dood van een kinderloze Karel II het Spaanse imperium op te delen. De Oostenrijkers zouden in bezit komen van de Spaanse gebieden op het Iberisch schiereiland, de Nederlanden en de Spaanse koloniën, terwijl

de Italiaanse delen van het Spaanse rijk en de Baskische provincies aan Frankrijk zouden toevallen. In 1696 bepaalde Karel II echter in zijn testament dat Jozef Ferdinand van Beieren – kleinzoon van keizer Leopold I en Margaretha van Spanje – het Spaanse rijk onverdeeld zou erven. Dit besluit, dat overigens geheel in lijn was met het testament van Filips IV, is ongetwijfeld genomen onder druk van Karels moeder en regentes Marianne van Oostenrijk en zijn tweede vrouw Maria Anna van Beieren.

Het testament van Karel II

Het Spaanse hof, in onwetendheid van alle geheime afspraken tussen de Europese mogendheden, kwam in verlegenheid toen in februari 1699 de beoogde troonsopvolger op zesjarige leeftijd overleed. Er ontspon zich een hevig debat over de opvolging. Uiteindelijk bepaalde Karel II in een vlak voor zijn overlijden opgemaakt nieuw testament, dat al zijn bezittingen zouden overgaan in handen van Filips van Bourbon, de hertog van Anjou en kleinzoon van de Zonnekoning. Op het eerste gezicht een vreemde ommezwaai, want Spanje verkeerde al anderhalve eeuw in oorlog met Frankrijk en veel Spanjaarden moesten niets hebben van de Fransen die in de voorafgaande jaren veelvuldig aanvallen hadden gedaan op Spaanse bodem. Het was vooral kardinaal Portocarrero die ervoor pleitte de bakens te verzetten, waarbij hij zich realiseerde dat de integriteit van het Spaanse imperium het best in handen zou kunnen worden gelegd van iemand die bescherming genoot van de op dat moment in Europa machtigste vorst, Lodewijk XIV. Wellicht speelde ook een rol dat in Spanje onder intellectuelen en elite de idee begon te groeien dat de in hun ogen decadente Habsburgers verantwoordelijk waren voor de neergang van het rijk door het voeren van hun kostbare oorlogen. Spanje zou in hun ogen beter af zou zijn zonder het Habsburgse streven naar vestiging van een universele katholieke monarchie en de hardnekkige bestrijding van ketterij.
Hoe dan ook, een openlijke herbevestiging van de eerder opgemaakte plannen om het Spaanse Rijk op te delen, waarbij nu ook Engeland en de Republiek der Nederlanden betrokken waren, wekte de woede van het Spaanse hof, dat koste wat kost het rijk intact wilde laten. Karel II werd met succes onder druk gezet om de Franse kroonpretendent tot opvolger te benoemen. Het was niet de enige belangrijke bepaling in zijn testament, want Karel II koos voor de hertog van Anjou met uitdrukkelijke uitsluiting van de eenwording van de Spaanse monarchie en de Franse kroon. Ook wees Karel II op het belang van een verbinding tussen de Bourbons en de Habsburgers terwille van de vrede en eenheid in Europa en van het christendom. Hij drong er in zijn wilsbeschikking op aan dat dit zou gebeuren via een huwelijk van Filips van Bourbon met de Oostenrijkse aartshertogin. Een vrome wens waaraan echter niet zou worden voldaan.

Filips V op de Spaanse troon

Toen na Karels overlijden op 1 november 1700, Filips van Bourbon de Spaanse erfenis kreeg aangeboden, kwam Lodewijk XIV in een lastige positie, want door het aanbod van de Spaanse troon te aanvaarden moest hij zijn eerder gemaakte overeenkomst met de Oostenrijkers, Engelsen en Nederlanders verbreken. Na overleg met zijn adviseurs besloot de Zonnekoning namens zijn kleinzoon de Spaanse troon te accepteren. Op 16 november 1700 werd Filips van Bourbon in Versailles met veel vertoon voorgesteld als Filips V, koning van Spanje. In Londen en Den Haag zag men dit met lede ogen aan, want controle door Frankrijk over de Spaanse monarchie betekende een grotere greep van de Zonnekoning op de maritieme handelsroutes, maar de legitimiteit van het testament van Karel II werd door Engeland en de Republiek der Nederlanden niet bestreden. Alleen keizer Leopold I van het Heilige Roomse Rijk weigerde Karels wilsbeschikking te aanvaarden. Het Weense hof schaarde zich onomwonden achter hun eigen pretendent voor de Spaanse troon: aartshertog Karel van Oostenrijk, zoon van de keizer.
Net als zijn roemrijke voorganger Karel V werd Filips V tot koning van Spanje uitgeroepen op de jeugdige leeftijd van zeventien jaar en net als Karel sprak Filips nog geen woord Spaans en had hij geen notie van wat er zich op het Iberisch schiereiland afspeelde. Toch werd zijn intocht in Madrid op 14 april 1701 een ware triomf en zwoeren alle vertegenwoordigers uit Castilië en Aragón trouw aan de nieuwe koning. Natuurlijk was het ook Lodewijk XIV die een bruid koos voor zijn kleinzoon: Marie Louise, dochter van de hertog van Savoye. Op 11 september 1701 werd hun huwelijk ingezegend. Het was een huwelijk met de handschoen dat tegelijkertijd in Versailles en Turijn werd gesloten. Pas in november ontmoetten zij elkaar in Barcelona, waarbij Filips tot over zijn oren verliefd raakte op zijn dertien jaar jonge bruid. De koning vertrok vervolgens naar Italië om de Spaanse bezittingen te bezoeken. Tijdens zijn bezoek aan het hertogdom Milaan, in 1702, in gevecht met de keizerlijke troepen, maakte Filips V voor het eerst kennis met oorlogvoering en legde daarvoor een groot enthousiasme aan de dag. Zijn dappere houding en het feit dat hij later zijn troepen zelf aanvoerde werd gewaardeerd en leverde hem de bijnaam *El Animoso* (de moedige) op. Begin 1703 keerde hij terug naar Madrid.

De Spaanse Successieoorlog breekt uit

De Zonnekoning nam door aanvaarding van het testament van Karel II het risico van een nieuw conflict met Engeland en de Republiek der Nederlanden en stelde in feite het moeizaam overeengekomen vredesakkoord van Rijswijk in de waagschaal dat hij in 1697 sloot aan het eind van de Negenjarige Oorlog. Maar kennelijk woog het belang van controle over de Atlantische handel voor hem het zwaarst. Een van de eerste besluiten van Filips V was het gunnen van het monopolie van de slavenhandel op de Spaanse koloniën – de *Asiento de Negros* – aan een Franse onderneming. Dit en een interventie van de Fransen in de Spaanse Nederlanden gericht tegen de daar aanwezige Hollandse troepen, leidde in 1701 tot de Grote Alliantie van Den Haag, een overeenkomst tussen Oostenrijk, Engeland en de Republiek der Nederlanden. In deze overeenkomst werden de rechten van aartshertog Karel van Oostenrijk op de Spaanse troon erkend, waarop de Spaanse Successieoorlog uitbrak. De naam Spaanse Successieoorlog suggereert dat het de strijdende partijen ging om de vraag wie de rechtmatige opvolger was van Karel II, maar in feite was het een voortzetting van de aloude machtsstrijd tussen de grote mogendheden om de hegemonie in Europa en om de controle over de zeer winstgevende handel met Amerika.
De eerste schermutselingen vonden al direct in 1701 plaats toen aartshertogelijke troepen onder aanvoering van Eugenius van Savoye – een gevierd en bekwaam veldheer – het hertogdom Milaan binnenvielen dat onderdeel uitmaakte van de Spaanse kroon en waarvan grote delen al enige tijd door Franse troepen waren bezet. Het was een aanval zonder voorafgaande oorlogsverklaring. Die werd pas afgegeven door de Alliantie aan Lodewijk XIV in mei 1702. Later in dat jaar trachtte een Engels-Hollandse vloot onder bevel van admiraal George Rooke voet aan wal te krijgen in Cádiz, een aanval die mislukte. Een tweede treffen vond plaats in Galicië. Een grote vloot uit de Indiën, met een kostbare lading zilver en handelswaar, waarnaar in Madrid en Parijs reikhalzend werd uitgezien, was onder begeleiding van Spaanse en Franse oorlogsbodems op weg naar Spanje. Niet naar een Andalusische haven, maar, om de vijand te misleiden, naar de Galicische havenplaats Vigo. Enkele weken later arriveerde daar de vloot van admiraal Rooke. Het militaire overwicht van de Engels-Hollandse strijdmacht was groot. Veel Franse en Spaanse schepen verdwenen in de golven en er werd een aantal schepen met handelswaar buitgemaakt. De strijd speelde zich vooral af nabij de Punta de Rande, een rotspunt in de baai van Vigo, waarnaar de legende is vernoemd die verhaalt over de geheimzinnige verdwijning van het grootste deel van de handelswaar en het zilver. Veel van deze

rijkdommen zouden op de bodem van de zeearm terecht zijn gekomen of door onbekenden meegenomen. De waarheid is dat het grootste deel van de scheepslading en vooral het zilver al in karren was geladen voordat admiraal Rooke arriveerde en onderweg was via de Spaanse hoogvlakte naar Segovia. Nooit eerder in de Spaanse historie ontving een koning zoveel zilver als toen. De legende van Rande hield lang stand en lokte tal van duikers naar Vigo. Zo laat Jules Verne in zijn beroemde boek Twintigduizend mijlen onder zee kapitein Nemo op zoek gaan naar de schatten van Rande.

De Successieoorlog als internationaal conflict en als burgeroorlog

Toen Filips V na zijn huwelijk Spanje verliet om in Italië zijn bezittingen te verdedigen, liet hij het land achter in rust en benoemde zijn vrouw tot regentes. Alle rijksdelen hadden trouw hadden gezworen aan Filips V en koning Peter II van Portugal had een alliantie gesloten met de Bourbons. De koningin waande zich veilig vanwege het afslaan van de aanvallers in Cádiz en de komst van het zilver uit de Indiën. In de zomer van 1703 veranderde de situatie echter, want de Portugese vorst verbrak de overeenkomst met Spanje. Hij besloot tot deze ommezwaai nadat de Oostenrijkers en Engelsen hem bij een zege van hun Alliantie grote delen van Galicië, Extremadura en Spaans-Amerika hadden toegezegd. Daarmee verwierven de vijanden van Filips V een enorm bruggenhoofd en konden zij via de zee aangevoerde troepen gemakkelijk inzetten in de strijd tegen Spanje. Intussen boekten de troepen van de Franse koning elders in Europa geen successen, voor keizer Leopold aanleiding om zijn zoon Karel uit te roepen tot koning Karel III van Spanje.
Vanaf dat moment werd Filips V op eigen bodem belaagd door de troepen van de Oostenrijkers, Engelsen en Nederlanders die vanuit de Middellandse Zee Catalonië belaagden en in het westen vanuit Portugal het Spaanse rijk trachtten binnen te dringen. Het lukte Filips deze aanvallen af te slaan, maar de verovering van Gibraltar in 1704 door de Britten betekende een zeer gevoelige slag voor de kleinzoon van de Zonnekoning. Admiraal Rooke nam bezit van de strategisch zo belangrijke rotspunt tussen de Spaanse Middellandse en Atlantische zeekusten in naam van zijn vorstin Anna van Engeland en niet namens Leopold van Oostenrijk, waarmee hij Engeland een basis verschafte die tot op de dag van vandaag in Britse handen is gebleven. Ook in Duitsland leden de Bourbons een nederlaag in de slag bij Blenheim (Beieren), waarmee de geallieerden de opmars van de Fransen naar Wenen voorkwamen en de weg vrijmaakten voor verovering van de Spaanse bezittingen in de Nederlanden en in Noord-Italië. De geallieerden stonden onder commando van John Churchill, hertog van Marlborough – een voorvader van Winston Churchill – en prins Eugenius van Savoye.
Vanaf 1705 ontwikkelde de Successieoorlog zich als een intern conflict in Spanje tussen aanhangers van Filips V en Karel III. Hoewel Filips V met enthousiasme was binnengehaald als koning van Spanje , waren er velen die niets moesten hebben van de Fransen – met name in Catalonië – en liever gezien hadden dat de Habsburgse traditie was voortgezet. Onder druk van de alliantie die Karel III steunde staken deze antipathieën de kop op. Eind 1705 landden Habsburgse troepen aan de Catalaanse kust. Barcelona gaf zich over en Karel III werd met gejuich ontvangen en erkend als de legitieme opvolger van Karel II. Daarop volgden Valencia, Aragón en Mallorca. Het was niet zozeer de liefde voor Karel III die de bevolking dreef tot het afzweren van Filips V, maar eerder hun verwachting dat onder de Habsburger de kansen op wijziging van de sociale verhoudingen – die met name in Valencia nog feodaal waren – groter waren dan onder Filips V. De tweedeling tussen aanhangers van beide troonpretendenten liep overigens noch langs scherpe geografische, noch langs duidelijke sociale grenzen.
Vanaf begin 1706 nam de druk op Spanje vanuit Portugal toe en het was duidelijk dat de aanhang van Karel III uit was op verovering van de hoofdstad Madrid. In een burgeroorlog is dat nu eenmaal prioriteit nummer één, zoals dat ook het geval was in de Spaanse Burgeroorlog in de twintigste eeuw. De troepen van Karel III – die op dat moment in Barcelona verbleef – veroverden de stad in de zomer van 1706, maar konden haar niet behouden. Weliswaar kreeg Karel III adhesiebetuigingen van enkele Spaanse edelen en van koningin-weduwe Maria Anne van Neuberg (de tweede vrouw van Karel II), maar vanwege het enorme verzet van de bevolking die trouw bleef aan Filips V zat er voor het leger van de Habsburger weinig anders op dan de stad te verlaten. Zelfs deden geruchten de ronde dat prostituees die wisten dat zij besmet waren met een venerische ziekte, zich opzettelijk onder de geallieerde soldaten begaven. Terwijl Karel III als hoofdkwartier koos voor Zaragoza, heroverde Filips V eind 1706 de hoofdstad zonder noemenswaardige tegenstand.
In 1707 keerden de kansen voor Filips V en versloeg hij het geallieerde leger in de belangrijkste slag tijdens de Successieoorlog op het schiereiland, die van Almansa, op de hoogvlakte van Albacete. Opmerkelijk in dit treffen was het grote aantal Engelsen, Portugezen en Fransen die streden om de Spaanse troon. Castilianen, Aragonezen, Napolitanen en Nederlanders waren in de minderheid. In beide legers speelden Engelse edelen een leidende rol en aan geallieerde zijde bevond zich een Franse bevelhebber. Een teken dat het hier niet ging om militairen die hun natie verdedigden, maar om een oorlog tussen twee koningen over hun vermeende bezit. De overwinning van Filips V stelde hem in de gelegenheid om grote delen van de rijken van Aragón en Valencia te heroveren. Dit was voor Filips V het moment om deze rijken al hun eeuwenoude fueros (privileges) af te nemen.

De Zonnekoning in het nauw

In tegenstelling tot de successen van Filips V leden de Bourbonse troepen elders in Europa nederlaag op nederlaag. Tussen 1706 en 1709 gingen de Spaanse bezittingen in Italië (Milaan en Napels), Sardinië en de Spaanse Nederlanden voor altijd verloren voor de Spaanse kroon. In 1708 werd Spanje Oran en Menorca ontnomen. De Zonnekoning had zijn hand overspeeld en zijn volk tot aan de rand van de afgrond gebracht vanwege de enorme kosten van de oorlog. Tot overmaat van ramp verliet paus Clemens XI het kamp van de Fransen en schaarde zich begin 1709 achter de Oostenrijkse troonpretendent Karel III. Filips V verbrak daarop alle banden met Rome en wees de nuntius (diplomatiek vertegenwoordiger van de Heilige Stoel) uit. Lodewijk XIV trok een deel van zijn troepen terug uit Spanje en begon vredesonderhandelingen te voeren met de geallieerden die de eindzege voelden naderen. Filips V was hier woedend over en reageerde direct. Hij liet de Spaanse Cortes trouw zweren aan zijn tweejarige zoontje Lodewijk als erfopvolger, waarmee hij aangaf de dynastieke continuïteit voort te willen zetten. Hierdoor gesterkt deed Lodewijk XIV een ultiem verzoek om steun aan zijn onderdanen en aan de Franse clerus. Vervolgens voltrok zich voor de Fransen een mirakel. In de veldslag van Malplaquet (nabij de Frans-Belgische grens) in september 1709, waaraan 180.000 militairen deelnamen, hield Frankrijk stand. De geallieerden, wederom onder aanvoering van de hertog van Marlborough, eisten de zege op, maar het was gezien de enorme verliezen aan beide zijden een pyrrusoverwinning die een impasse teweegbracht tussen de oorlogvoerende partijen.
Op het Iberisch schiereiland leek het slecht af te lopen voor Filips V. Vanwege het terugtrekken van de Franse troepen konden de Oostenrijkers opnieuw Catalonië binnendringen en Aragón veroveren. De weg naar Madrid lag open en in 1710 trokken de troepen van Karel III voor de tweede keer Madrid binnen. Maar weer waren het de Madrilenen die Karel duidelijk wisten te maken dat de Habsburger er niets te zoeken had. Al na enkele maanden verliet Karel III de hoofdstad waarmee hij in feite zijn aanspraken op de Spaanse troon opgaf. Daarop brachten de troepen van Filips V die van de geallieerden diverse nederlagen toe. Zaragoza en Gerona vielen in handen van Filips V die zich kon opmaken voor het definitieve beleg van Barcelona, het hart van het verzet tegen de Bourbons. Het zou tot september 1714 duren voordat Barcelona zich overgaf.

De vrede van Utrecht

Het jaar 1711 bracht een ommekeer teweeg in West-Europa. Weliswaar was Frankrijk aan het eind van zijn latijn, maar het zou voor de geallieerden uiterst kostbaar zijn om de Zonnekoning definitief te verslaan. Ook was het voor de Alliantie een vrijwel onmogelijke opgave

om Filips V op de knieën te krijgen. Hoewel de Oostenrijkers op dat moment nog voet aan wal hadden in Catalonië, waren ook zij, net als de andere Europese mogendheden, de oorlog beu. Op 17 april 1711 overleed Jozef I, keizer van het Heilige Roomse Rijk en omdat hij geen nakomelingen had ging het keizerschap over naar zijn broer, aartshertog Karel, tevens voor de Alliantie koning Karel III van Spanje. Voor de Britten en Hollanders was de dynastieke band tussen Frankrijk en Spanje altijd onaanvaardbaar geweest, maar evenmin achtten zij het een aantrekkelijke gedachte dat er een dergelijke verbintenis zou ontstaan tussen Wenen en Madrid. De Britten openden vredesbesprekingen met Frankrijk die resulteerden in de vrede van Utrecht in 1714.
Intussen ging de strijd door, met name in Catalonië, waar, zoals aangegeven, Filips V Barcelona tot overgave dwong in het jaar dat de vrede van Utrecht getekend werd. De Spaanse Successieoorlog eindigde met de ondertekening van een serie verdragen tussen de Europese mogendheden met uitzondering van Oostenrijk en betekende een staakt-het-vuren tussen de belangrijkste Europese landen. Hoewel aan de Habsburgers alle Spaanse gebieden buiten het Iberisch schiereiland (Napels, Milaan, Sardinië, Luxemburg en de Nederlanden) werden gegund, zou het nog tot 1725 duren voordat Wenen en Madrid de vrede tekenden. Wel kwam het keizerrijk tot een overeenkomst in 1714 met Frankrijk: het verdrag van Radstadt. Met de vrede van Utrecht waren de politieke verhoudingen op het continent grondig veranderd en was er sprake van een belangrijk historisch moment omdat Spanje ophield te bestaan als grote mogendheid. Vanaf het begin van de zestiende eeuw was Spanje heer en meester geweest, een positie die met de vredes van Westfalen in 1648 en van de Pyreneeën in 1659 begon af te brokkelen en nu in 1714 definitief verloren ging. Het had voor Spanje één voordeel, want het kon zich vanaf dat moment, bevrijd van de loden last van de verdediging van extraterritoriale bezittingen, geheel concentreren op de opbouw van het eigen rijk.
Engeland kwam als overwinnaar uit de Successieoorlog te voorschijn. Het had Gibraltar en Menorca stevig in handen en de Britse marine domineerde de zee. Bovendien dwongen de Engelsen Spanje tot verlenen van belangrijke handelsrechten op Spaans-Amerika, waaronder die van de lucratieve slavenhandel. De Britten slaagden erin de doctrine van het continentale evenwicht te realiseren. Door een machtsevenwicht te bewerkstelligen tussen Frankrijk en Oostenrijk kon een nieuwe oorlog voorkomen worden, wat Engeland de gelegenheid bood ongestoord zijn handelsbelangen te beschermen en uit te bouwen.
De Spaanse Successieoorlog was een langdurig en gecompliceerd conflict dat Spanje weliswaar grote verliezen bracht, maar waaruit Filips V te voorschijn kwam als een waardig verdediger van zijn rechten op de troon. Dit succes wordt wel geweten aan het verschil in motivatie tussen de troonpretendenten gedurende de laatste fase van de strijd. Filips V streed voor het bezit van Spanje en zijn koloniën en wanneer hij verloren zou hebben, was voor hem alles verloren. De aartshertog van Oostenrijk zou bij een overwinning over een fabelachtig rijk hebben beschikt, maar bij verlies behield hij altijd nog de keizerskroon over het Heilige Roomse Rijk. Belangrijker lijkt echter dat Filips V kon rekenen op de steun van de meerderheid van de Spaanse inwoners die zijn inzet waardeerden en hem als legeraanvoerder wel vergeleken met zijn illustere voorganger Karel V.

1702

Willem III overlijdt. De Staten van Holland en Zeeland hebben stadhouderschap erfelijk verklaard voor de nakomelingen van Willem III, en aangezien deze geen nageslacht heeft, wordt besloten af te zien van benoeming van een opvolger, wat het begin is van het Tweede Stadhouderloze Tijdperk, hoewel in Friesland en Groningen Johan Willem Friso stadhouder is. Deze erft de titel Prins van Oranje. Echter, direct na het openvallen van het testament maken ook de Fransman Frans Lodewijk van Conti en Frederik I van Pruisen aanspraak op de titel. In mei voegt de Republiek zich bij de Grote Alliantie tegen Frankrijk in de Spaanse Successieoorlog. In de Gelderse Plooierijen proberen de gilden en de regentenfamilies die onder Willem III van de macht waren uitgesloten meer politieke invloed te krijgen. Zij worden Nieuwe Plooi genoemd, de zittende regenten Oude Plooi. Dit leidt in de periode 1702-1708 niet alleen tot grote ongeregeldheden in de steden Arnhem, Nijmegen en Zutphen, maar ook in kleinere steden.

1703

De plooierijen beperken zich niet alleen tot Gelre, ook Utrecht en Overijssel worden getroffen door deze oproeren, echter niet zo hevig als in Gelre.

1705

Nicolaus Cruquius begint in Delft driemaal daags weermetingen uit te voeren: temperatuur, luchtdruk, vochtigheid en neerslag.

1708

Engeland weigert een voor de Republiek gunstige vrede.

1709

Herman Boerhaave wordt hoogleraar in Leiden. De arts, anatoom, botanicus, scheikundige, humanist en onderzoeker bekleedt een tijdlang drie van de vijf leerstoelen van de medische faculteit. Hij staat bekend als begenadigd docent en is een van de bekendste mannen van Europa, wiens faam zelfs tot in China doorgedringt.

1710

Op grond van de hopeloze verarming van de kolonie geeft de VOC Mauritius op, ditmaal voorgoed. Gouverneur van der Velde geeft opdracht het eiland te ontruimen.

1711

Keizer Jozef I, aartshertog van Oostenrijk, overlijdt. Hij wordt opgevolgd door zijn broer Karel VI. Om te voorkomen dat hij tevens koning van Spanje wordt en dan een te groot en te machtig rijk krijgt starten de Engelsen onderhandelingen.

1713

Op 11 april wordt de Vrede van Utrecht getekend. Met de Vrede van Utrecht komt er een einde aan de Spaanse Successieoorlog. Hoewel de onderhandelingen een jaar lang in de Nederlanden plaatsvinden, komt de Republiek er nauwelijks aan te pas. In de woorden van de Franse onderhandelaar Melchior de Polignac; Nous traiterons sur vous, chez vous, sans vous, We onderhandelen over u, bij u, zonder u. Duidelijk is dat de Republiek vanaf nu als een tweederangsgrootmacht wordt beschouwd. Hoewel aan de kant van de overwinnaars, verliest de Republiek zijn overwicht op zee en de Zuidelijke Nederlanden komen aan de Habsburger Karel VI als erfgenaam van de Spaanse Habsburgers. Wel mogen Staatse garnizoenen worden gelegerd in acht steden van de Oostenrijkse Nederlanden als bescherming tegen de Fransen. Ook bekrachtigt de Vrede van Utrecht de soevereiniteit van Frankrijk over het prinsdom Oranje en wijst wapen en titel van Oranje toe aan Pruisen. De enige territoriale winst bestaat uit de inlijving van Venlo. Vanaf 1672 is de Republiek veertig jaar bijna onafgebroken in oorlog geweest met Frankrijk. De schuldenlast van Holland, dat het grootste deel van de last draagt, is dusdanig hoog dat 70 procent van het inkomen opgaat aan de betaling van rente.

1715

De voorwaarden voor de legering van Staatse garnizoenen in de Oostenrijkse Nederlanden worden geregeld in het BarriÃ¨retraktaat, getekend op 15 november. De Oostenrijkse Nederlanden worden militair gezien in zekere zin een condominium tussen de keizer en de Republiek.

1716

De moeizame bestuursvorm van de Republiek met de grote macht van de gewesten en steden maakt dat noodzakelijke hervormingen niet tot stand komen. Simon van Slingelandt pleit gedurende de 1 jaar durende Tweede Grote Vergadering voor een sterker centraal gezag onder de Raad van State. Vooral door gebrek aan steun uit Holland blijft dit zonder resultaat en houdt men vast aan de gewestelijke autonomie.

1720

Met het Verdrag van Den Haag komt een einde aan de Oorlog van de Quadruple Alliantie. Een hausse breekt aan als in Engeland een einde komt aan de South Sea Bubble en in Frankrijk aan de Mississippi Company van John Law. Ook de beurs in Rotterdam krijgt klappen vanwege een scherpe koersval, maar het is minder ernstig dan in Londen en Parijs, waar veel actionisten door windhandel aanzienlijke verliezen lijden. In Amsterdam wordt het Engelse koffiehuis in de Kalverstraat bestormd. De burgemeesters verbieden de makelaars nog langer te handelen in waardeloze aandelen, de bubbel- en windnegotie.

1722

Een expeditie onder leiding van Jacob Roggeveen ontdekt Paaseiland.

1723

In de katholieke gemeenschap in Nederland vindt onder invloed van het jansenisme een schisma plaats. Men vindt dat de paus en de jezuÃ¯eten ten onrechte de Nederlandse katholieken tegen de Republiek proberen op te stoken en men stelt een eigen aartsbisschop van aartsbisdom Utrecht aan. Dit is het begin van de Oudkatholieke Kerk.

1726

De Republiek treedt toe tot het Verbond van Herrenhausen op voorwaarde dat de Oostendse Compagnie wordt ontbonden. De voorloper van de Staatsloterij, de Generaliteitsloterij, wordt opgericht.

1727

Simon van Slingelandt wordt raadspensionaris van Holland. Hij wordt tegenwoordig gezien als de enige persoon die in het Tweede Stadhouderloze Tijdperk boven de middelmaat uitsteeg.

1730

Een plakkaat van de Staten van Holland stelt de doodstraf op homoseksualiteit, terwijl de Utrechtse homoseksuelenaffaire speelt.

1731

De paalworm komt oorspronkelijk voor in Oost-AziÃ«, maar wordt met houten schepen meegebracht naar Europa. In Nederland worden de houten dijkbeschoeiingen ernstig aangetast. Om overstromingsrampen te voorkomen, moet men de houten dijkbeschoeiingen door zware stenen gaan vervangen. De paalworm vormt ook een ernstige bedreiging voor houten schepen. Deze worden wel met teer geÃ¯mpregneerd of met koperen platen bedekt om de romp tegen de paalworm te beschermen.

1733

Holland besluit in januari, tot ergernis van Gelderland en Overijssel, eenzijdig het leger tot 10.000 man terug te brengen. Holland komt daarna terug op zijn besluit vanwege de gespannen situatie in Europa. Simon van Slingelandt weet de Republiek uit de Poolse Successieoorlog te houden. De Middelburgsche Commercie Compagnie legt zich toe op slaventransporten.

1735

De Zweedse plantkundige Carolus Linnaeus promoveert in Harderwijk en publiceert in Leiden zijn Systema naturae.

1740

De Oostenrijkse Successieoorlog breekt uit. Keizerin Maria Theresia verdedigt met steun van Engeland en Nederland haar rechten op de troon. Het is de laatste keer dat de Republiek een zelfstandige rol speelt in de strijd om de macht in Europa.

De Oostenrijkse Successieoorlog (1740-1748)

1744

Er breekt een runderpestepidemie uit die tot 1756 zal duren, een herhaling van 1713-1719. Men ziet hierin de slaande hand van God. In combinatie met de economische teruggang richt men zich steeds meer tegen de decadente regenten

1745

Frankrijk begint een veroveringsoorlog in de Oostenrijkse Nederlanden, waarbij de Fransen succesvol strijden tegen de aanwezige Nederlandse, Britse en Oostenrijkse troepen. De vestingwerken van de barriÃ¨resteden zijn jarenlang sterk verwaarloosd door het geldgebrek van de Republiek en houden geen stand.

1747

De Republiek kiest de kant van Oostenrijk, waarop Franse troepen de zuidelijke Nederlanden binnenvallen. In enkele weken veroveren de troepen van Lodewijk XV de belangrijkste plaatsen in Zeeuws-Vlaanderen en nemen de onneembaar geachte Staats-Brabantse vesting Bergen op Zoom. De stad wordt zwaar geplunderd. Men ziet een herhaling van het rampjaar en er vinden Orangistische oproeren plaats. In paniek wordt Willem IV van Oranje-Nassau, stadhouder van Friesland, op 2 mei benoemd tot stadhouder van alle gewesten van de Republiek. Dat had nog veel voeten in de aarde, want over zijn bevoegdheden kan Willem het niet snel eens worden met de Staten-Generaal. Zij leggen hem een instructie voor die overeenkomt met de Unie van Utrecht. Willem wil alleen de eed afleggen op de instructie van zijn voorganger Willem III van Oranje-Nassau. Op 11 mei doet de prins zijn intrede in Amsterdam. Ter begroeting zijn niet alleen de burgemeesters, maar ook alle predikanten aanwezig. Wie geen oranje draagt loopt de kans in de gracht gegooid te worden. Willem IV is de eerste die stadhouder is van alle gewesten. Ook is het ambt nu erfelijk in mannelijke en vrouwelijke lijn, zodat de Republiek de facto een monarchie is geworden, terwijl Willem IV meer macht heeft gekregen dan zelfs Willem III had.

1748

Op de Botermarkt in Amsterdam breekt het Pachtersoproer uit na rellen in Friesland en Groningen. Dit richt zich tegen de gehate belastingpachters. De Doelisten treden in overleg met stadhouder Willem IV. Terwijl de bestuurders voorheen aan konden op de trouw van de schutterij, zijn de schuttersdoelen nu een plek waar de manschappen spreken over herstel van de oude privileges van de gilden en deelname aan het bestuur. Men hoopt op steun van Willem IV tegen de regenten, maar deze laat alles bij het oude zodra hij aan de macht is gekomen. Met de Tweede Vrede van Aken komt een eind aan de Oostenrijkse Successieoorlog.

1751

Willem IV overlijdt, wat dan nog door maar weinig mensen wordt betreurd; hij blijkt niet de hervormingen te hebben kunnen brengen waarop men hoopte. Voor politieke vernieuwing zoekt men hierna geen aansluiting meer bij het Orangisme.

1756

De Zevenjarige Oorlog stelt de republiek voor een dilemma. Het Europese strijdtoneel heeft een verschuiving laten zien nu Frankrijk en Oostenrijk een bondgenootschap vormen tegenover Engeland en de opkomende macht Pruisen. Men kiest neutraal te blijven, maar de handel lijdt wel onder deze oorlog.

1759

Lodewijk Ernst van Brunswijk neemt de voogdij over Willem V op zich als diens moeder Anna van Hannover overlijdt. Hij mag zich niet in politieke zaken mengen, maar houdt zich daar niet aan. Meteen begint de hertog met het opzetten van het stadhouderlijk stelsel; het benoemen van gekwalificeerde personen in de gewesten, beloond voor hun loyaliteit.

1766

Willem V wordt meerderjarig en sluit met de hertog van Brunswijk een geheime overeenkomst, de Acte van Consulentschap. De hertog wordt raadsman van de stadhouder, maar kan niet verantwoordelijk worden gehouden. De eerste overblijfselen van een Mosasaurus worden gevonden in de ondergrondse mergelgroeven van de Sint-Pietersberg ten zuiden van Maastricht.

1767

Willem V treedt in het huwelijk met Wilhelmina van Pruisen.

1769

Oprichting van het Bataafsch Genootschap der Proefondervindelyke Wysbegeerte dat een bijdrage moet leveren aan de ontplooiing van wetenschap en techniek.

1775

Begin van de Amerikaanse Onafhankelijkheidsoorlog. In de Republiek heeft sympathie voor de rebellen en afgunst richting de Engelsen. Men biedt steun door het verkopen van wapens aan Amerikaanse patriotten via Sint Eustatius, de gouden rots.

1780

De Britse marine entert bij Newfoundland het Amerikaanse schip de Mercury en arresteert Henry Lawrence. Deze is met een diplomatieke en zakelijke opdracht op weg naar de Republiek. In zijn uit het water geviste papieren vinden de Britten het bewijs van Nederlandse wapenhulp aan de opstandelingen. Dit wordt de casus belli van de Vierde Engelse Oorlog, die in december uitbreekt. Het gevolg is dat er voor het eerst sprake is van een absolute achteruitgang. Tsarina Catharina de Grote richt het Verbond van Gewapende Neutraliteit op met als voornaamste doel de handelsvloot te beschermen tegen aanvallen door Britse marineschepen. De Republiek wil zich hier ook bij aansluiten, wat een van de voornaamste redenen is voor de Britten om Nederland de oorlog te verklaren. De voor Nederland dramatisch verlopende oorlog zorgt ook voor een toenemende politisering. In de jaren zestig en zeventig was er al een vaderlandscultus ontstaan, waarbij men denkt het verval te kunnen stoppen. Hierin speelt ook de Nederlandse Verlichting mee, waar men uitgaat van een maakbare samenleving. De vaderlandscultus slaat nu echter om in een fel nationalisme, waarvan de aanhangers zich patriotten noemen. Zij vinden de orangisten tegenover zich die zichzelf ook wel ouderwetse patriotten noemen om te benadrukken dat ook voor hen de vaderlandsliefde van groot belang is.

1781

In het anonieme pamflet Aan het Volk van Nederland - pas honderd jaar later kan men met zekerheid zeggen dat Joan Derk van der Capellen tot den Pol de auteur is - wordt opgeroepen tot het indienen van petities en tot burgerbewapening om de vrijheid te verdedigen. Ten eerste om misstanden aan de kaak te kunnen stellen zoals regenten, die onderling baantjes verdelen of verkopen. Ten tweede om de incapabele en weifelachtige stadhouder Willem V, beschuldigd van willekeur, te controleren en in zijn naar absolutisme neigende macht te beperken. Vooral in de gewesten Utrecht en Gelderland heeft de stadhouder in 1748 veel rechten verkregen. Tijdens de Slag bij de Doggersbank valt een Engelse vloot een Nederlands konvooi aan bij de Doggersbank. Hoewel de slag tactisch onbeslist eindigt en strategisch zelfs een nederlaag is door het verlies van de graanhandel met het Oostzeegebied, wordt de slag in Nederland als een grootse overwinning gevierd, zelfs in die mate dat wel van de Doggersbank-hysterie wordt gesproken. Dit alles verbetert het sentiment ten opzichte van de stadhouder echter niet, het opkomende patriotse nationalisme versterkt eerder zijn prestigeverlies.

1782

De Nederlanders zijn de eersten die de Verenigde Staten officieel erkennen als natie.

1783

Het eerste exercitiegenootschap De Vrijheid te Dordrecht opgericht. De Patriotten willen de oude vrijheid heroveren op de Oranjes. Het moet ook een oplossing zijn voor ernstig verval van de bestaande, Oranjegezinde schutterijen. De Vrede van Parijs beÃ«indigt de Amerikaanse Onafhankelijkheidsoorlog.

1784

Nederland tekent ook de Vrede van Parijs, waarmee een einde komt aan de Vierde Engelse Oorlog. De hertog van Brunswijk wordt gedwongen het land te verlaten, nadat bekend wordt dat hij nog steeds en heimelijk de raadgever van de besluiteloze Willem V is. Op de Schelde wordt de Keteloorlog uitgevochten tussen de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden en Oostenrijk. Het enige schot dat in dit treffen wordt gelost treft een soepketel. De Schelde blijft gesloten. Men vermoedt een expansionistische politiek van Jozef II, wat aanleiding is voor de patriotten tot het oprichten van nog meer exercitiegenootschappen. Een aantal nationaal georganiseerde vrijcorpsen de Acte van Verbintenis, waarin deze elkaar beloofden te hulp te komen als de patriotse zaak in het geding was. De Maatschappij tot Nut van 't Algemeen wordt gesticht en houdt zich bezig met zaken die het algemeen belang dienen, zoals onderwijs en ontwikkeling, maatschappelijke discussie. Het motto van 't Nut is: "Kennis is de weg naar persoonlijke en maatschappelijke ontwikkeling". Kaat Mossel wordt door de patriotse Staten gevangengenomen voor haar aandeel in de orangistische opstootjes in Rotterdam. Het eerste deel van de Grondwettige Herstelling van Nederlands Staatswezen verschijnt, de belangrijkste patriottistische publicatie.

1785

Met de verloren oorlog groeit de onvrede over stadhouder Willem V van Oranje-Nassau, maar ook over de regenten. Het proces tegen De Politieke Kruyer in Amsterdam en de Sichterman-affaire met de strijd om het regeringsreglement in Utrecht vormen het breekpunt waar de tegenstelling tussen aristocraten en democraten duidelijk wordt. Utrecht wordt 'het middenpunt op het welk het oog van de gantsche Natie is geslagen' en het grote voorbeeld voor het hervormingsproces in de rest van het land, vooral Holland. Na rellen in Den Haag tussen de sterk orangistische bevolking en vrijkorpsen van buiten, gaan de patriotse Staten van Holland het garnizoen van Den Haag bevelen geven. Uit woede over deze inbreuk op zijn voorrechten verlaat de prins 's-Gravenhage en vestigt zich op 't Loo, maar verhuist uiteindelijk naar Nijmegen. Daarmee geeft hij de patriotten in Holland nog meer ruimte. Wijbo Fijnje houdt, mede namens Pieter Vreede en Rutger Jan Schimmelpenninck, een rede voor de Vroedschap van Leiden waarin hij de vervanging van de Oranjegezinde leden eist.

1786

In de stad Utrecht is de vierde nationale vergadering van vrijcorpsen georganiseerd. Besloten wordt de invloed van het volk en de controle op de regenten te vergroten. Er worden 16 democratisch gekozen patriotten in de raad beÃ«digd. Destijds een voor Europa unieke gebeurtenis. De prinsgezinde leden van de Provinciale Staten verhuizen naar Amersfoort. Er ontstaat steeds meer een burgeroorlogsituatie. H.W. Daendels en Cornelis van den Burg, burgemeester van Bolsward, zijn geÃ¯nspireerd door de gebeurtenissen in Utrecht. Daendels verzet zich tegen de benoeming van twee prinsgezinde kandidaten in de raad van Hattem, maar op 31 augustus komen de stadhouderlijke troepen om de orde te herstellen. In Bolsward verzoekt het exercitiegenootschap om meer munitie om een eventuele herhaling in Friesland te voorkomen. In september wordt de vrijheid van drukpers en vergadering in de gewesten Gelderland en Friesland beperkt. De stad Utrecht verandert in een legerkamp om de patriottische vroedschap te verdedigen. Frederik Willem II, de broer van Wilhelmina van Pruisen, wordt koning van Pruisen.

1787

Onder meer bij Vreeswijk vallen doden als stadhouderlijke troepen uit Amersfoort worden teruggeslagen. De Britse ambassadeur Harris stelt alles in het werk om de patriotse invloed terug te dringen, dit gezien de Amerikaanse en Franse voorkeur van de patriotten. Volgens hem is het noodzakelijk dat de prins zijn invloed in Den Haag herwint. De prins acht het risico te groot, maar zijn vrouw, prinses Wilhelmina probeert wel Den Haag te bereiken. Zij wordt bij de Vlist aangehouden en naar Goejanverwellesluis geleid. Holland verzoekt om steun uit de andere gewesten, omdat Frederik Willem II van Pruisen - de broer van prinses Wilhelmina - dreigt met interventie als Holland niet haar verontschuldigingen aanbiedt. In Delft wordt alsnog een patriottisch stadsbestuur ingesteld. Een tiental patriottische statenleden in Friesland weigert zich neer te leggen bij de reactionaire besluiten en trekt zich terug in Franeker. In diverse steden worden defensieve maatregelen getroffen. Op 10 september volgt een Pruisisch ultimatum van drie dagen. Op 15 september trekt een Pruisisch leger de stad Utrecht, verdedigd door Frederik III, binnen. De patriotten uit Utrecht vluchten naar Amsterdam. In Friesland houden de patriotten het nog een week langer uit. Als de stemming onder de bevolking is omgeslagen worden ook Franeker en Bolsward opgegeven. Op 20 september keert prinses Wilhelmina terug naar 's-Gravenhage. Stadhouder Willem V van Oranje-Nassau arriveert drie dagen later waarmee de Oranjerestauratie een feit is. Door interventie van Pruisen is de burgeroorlog tussen de patriotten en prinsgezinden neergeslagen. Veel patriotten worden gevangengenomen of wijken uit naar Noord-Frankrijk.

1788

Middels een aantal traktaten beloven Engeland, Pruisen en de Republiek elkaar militaire steun. Belangrijker is echter dat Engeland en Pruisen ook het voortbestaan van het stadhouderschap garanderen. Met de Akte van Garantie stellen de zeven gewesten en het landschap Drenthe dat het erfstadhouderschap onderdeel is van de constitutie.

1789

Met de bestorming van de Bastille begint de Franse Revolutie. De Brabantse Omwenteling mondt uiteindelijk uit in de Verenigde Belgische Staten.

1792

Na eerder al in 1674 ontbonden te zijn, wordt de West-Indische Compagnie als gevolg van teruglopende inkomsten opnieuw opgeheven. Aanvankelijk had de WIC het monopolie op de slavenvaart, maar hieraan was tussen 1730 en 1738 een einde gekomen.

1793

Het revolutionaire Frankrijk verklaart de "tirannen" George III en Willem V de oorlog. Het Beleg van Maastricht (1793) door De Miranda moet door de nederlaag bij Aldenhoven worden afgebroken. Na de Slag bij Neerwinden (1793) trekken de Fransen zich tijdelijk terug uit de Zuidelijke Nederlanden.

1794

Met de Slag bij Fleurus verovert het Franse leger de Oostenrijkse Nederlanden. Dit markeert het begin van de Franse tijd in BelgiÃ«. Ook Staats-Brabant, Nijmegen en Sluis worden bezet. Op 4 november eindigt het Beleg van Maastricht (1794) door generaal KlÃ©ber in een Franse overwinning. Maastricht wordt een jaar later hoofdstad van het departement Nedermaas en zal 20 jaar lang een Franse stad blijven. In november is het Franse leger genaderd tot aan de grote rivieren in de noordelijke Nederlanden.

1795

In januari wordt Utrecht met Franse steun bevrijd. Stadhouder Willem V vlucht met zijn zoons naar Engeland. Er vindt in Nederland een omwenteling plaats. De patriotten keren terug en met de Bataafse Revolutie wordt de Bataafse Republiek gesticht. Op 24 januari vindt de overgave van de Nederlandse vloot aan de Franse cavalerie plaats in Den Helder.Het Verdrag van Den Haag met Frankrijk maakt de jonge Bataafse Republiek tot een vazalstaat. In de Bataafse Republiek worden de provincies vervangen door departementen. Het grootste deel van Friesland gaat samen met Groningen op in het departement van de Eems terwijl Zevenwouden bij het departement van de Oude IJssel kwam. In tegenstelling tot in Frankrijk, waar in de beginfase van de Franse Revolutie deze snel radicaliseert, worden de revolutionaire veranderingen in de Bataafse Republiek relatief vreedzaam doorgevoerd. Het land is al tweehonderd jaar een republiek, en heeft dan ook maar weinig tegenstribbelende edelen. Ook is in Frankrijk, na de val van Robespierre, de revolutie inmiddels een veel gematigder fase ingegaan. De omwenteling is in feite een herhaling van de omwenteling van de patriotten, die in 1787 met behulp van een Pruisisch interventieleger is onderdrukt. Veel leiders van de Bataafse Republiek zijn patriottische politici die in 1787 naar Frankrijk waren uitgeweken. Nu krijgen zij, met Franse steun, de kans om alsnog hun idealen te verwezenlijken. De oude Republiek was altijd al tamelijk ineffectief geweest, en haar tekortkomingen zijn met het verstrijken van de tijd steeds ernstiger geworden. De afzonderlijke provincies zijn soeverein, ieders instemming is dus nodig voor een besluit, waardoor de gezamenlijke besluitvorming soms jaren duurt. Daarnaast is veel macht geconcentreerd in handen van de regenten, die in feite plaatselijke oligarchieÃ«n vormen. De Bataafse Republiek maakt dan ook de overgang naar een meer gecentraliseerde regering, met uniforme rechtspraak, munteenheid, maten en gewichten, belastingheffing. Voorts krijgen de katholieken, die al meer dan 200 jaar als tweederangsinwoners een derde deel van de bevolking uitmaken, voortaan gelijke burgerrechten.

1796

Op 1 maart komt te Den Haag de eerste democratisch gekozen Nederlandse volksvertegenwoordiging bijeen, de Nationale Vergadering. Er wordt een scheiding van kerk en staat ingevoerd en Joden krijgen gelijke burgerrechten.

1797

Als satellietstaat van Frankrijk is de Republiek in oorlog met Groot-BrittanniÃ«. De Bataafse vloot wordt door de Britten verslagen in de Slag bij Kamperduin.

1798

In de nacht van 21 op 22 januari vindt een unitarische staatsgreep plaats in de Bataafse Republiek met steun van de Franse generaal Joubert. Alleen de leden van de Tweede Nationale Vergadering die een eed tegen het federalisme en de aristocratie afleggen, mogen lid blijven van de volksvertegenwoordiging. De overblijvende leden vormen een Constituerende Vergadering; een parlement dat een grondwet moet ontwerpen. Deze vergadering stelt ook een voorlopig Uitvoerend Bewind in. De ontwerpgrondwet wordt op 23 april door het volk goedgekeurd, waarbij overigens alleen tegenstanders van het federalisme mogen meestemmen. Op 12 juni vindt een nieuwe staatsgreep plaats door gematigde unitariÃ«rs onder leiding van generaal Daendels. De radicale leden van het Uitvoerend Bewind worden afgezet en vluchten. De staatsgreep leidt ertoe dat de nieuwe Grondwet wordt ingevoerd, de eerste grondwet in Nederland, de Staatsregeling voor het Bataafsche Volk. Er komt een Intermediair Uitvoerend bewind. Voor de diverse onderdelen van het bestuur stelt een vijf leden tellende Uitvoerend Bewind, dat op 14 augustus 1798 aantreedt, acht agenten aan. Zij zijn te beschouwen als eerste ministers. Dit bewind bereikt binnen kortste keren meer dan de vorige in drie jaar tijd. Er komt een nieuw parlement, het Vertegenwoordigende Lichaam. Dat parlement splitst zich na de verkiezingen in twee kamers. De eerste kamer mag wetsvoorstellen indienen, de tweede kamer kan die voorstellen alleen goed- of afkeuren. Aan het kiesrecht zijn allerlei beperkingen gesteld, zo moeten kiezers kunnen lezen en schrijven, en het federalisme via een eed afwijzen.Op 17 maart wordt de Vereenigde Oostindische Compagnie ontbonden. De VOC leunt in de 18e eeuw op de winsten die in Amsterdam met de verkoop van goederen worden gemaakt. Als echter door de Vierde Engelse Oorlog de retourschepen de Republiek niet meer kunnen bereiken, gaat het snel bergafwaarts. In 1781 besluit de compagnie het uitbetalen van dividenden te staken. Maar ook dit, en steun van de Staten-Generaal, kan het tij niet keren. De invasie van de Fransen en de oprichting van de Bataafse Republiek betekenen het einde. Haar schulden en bezittingen gaan over op de Republiek.

1799

Op 27 augustus trachten de Engelsen en Russen door middel van een invasie in Noord-Holland het stadhouderlijk gezag te herstellen. Schoorl krijgt het zwaar te verduren. Op 6 oktober vindt de Slag bij Castricum plaats. Franse troepen deinzen terug voor een Russische aanval. Massale steun voor Oranje waar de Britten op gerekend hebben, blijft echter uit en op 18 oktober besluiten de Britten en Russen zich over te geven. Op 9 november grijpt Napoleon de macht in Frankrijk in de Staatsgreep van 18 Brumaire.

1801

Bij een grondwetsherziening wordt de Bataafse Republiek opgeheven en vervangen door het Bataafs Gemenebest. De na de Bataafse omwenteling ingestelde departementen worden weer afgeschaft. De voormalige en van oudsher bekende provincienamen en -grenzen worden in kracht hersteld en ook voor het overige keert men deels terug naar de situatie van voor 1795, waarmee een einde komt aan het democratische experiment en de meer ervaren orangistische regenten terugkeren in het Staatsbewind, dat als meerhoofdig bestuur de uitvoerende macht in handen krijgt. In december schrijft Willem V de brieven van Oranienstein, waarin hij de Bataafse Republiek en het Bataafs Gemenebest als wettig erkent. Hiermee doet hij afstand van al zijn rechten als erfstadhouder en voldoet hij aan de aan zijn zoon door Napoleon Bonaparte gestelde voorwaarden voor het verkrijgen van een schadeloosstelling voor de in 1795 toegepaste verbeurdverklaringen.

1802

De Vrede van Amiens wordt gesloten tussen Engeland enerzijds en Frankrijk, verbonden met Spanje en het Bataafs Gemenebest, anderzijds. Engeland geeft de veroverde koloniÃ«n terug (uitgezonderd Trinidad en Ceylon), Frankrijk ontruimt Zuid-ItaliÃ« en het huis van Oranje wordt schadeloos gesteld in Duitsland.

1803

De oorlog tussen Engeland en Frankrijk breekt weer uit.

1804

Het Staatsbewind voert de eerste uniforme spelling van de Nederlandse taal in, zoals voorgesteld door de Leidse hoogleraar Matthijs Siegenbeek.

1805

Het Staatsbewind wordt vervangen door een eenhoofdig bestuur. De ambassadeur in Parijs, Rutger Jan Schimmelpenninck wordt door Napoleon aangesteld als raadpensionaris van het Bataafs Gemenebest. In feite is hij een soort president. In de korte tijd dat hij raadpensionaris is, voert Schimmelpenninck, bijgestaan door Gogel, enkele zeer belangrijke hervormingen door die zwaar op de bevolking drukken. Gogel weet een nieuw belastingstelsel door te drukken. Er komt accijns op zout, zeep, turf, alcoholische dranken, graan, meel en vlees. Er wordt een grondbelasting ingevoerd, een kadaster, personele belasting op bedienden, paarden en meubels. Schimmelpenninck's secretaris van Staat voor Onderwijs, Hein van Stralen, voert een nieuwe onderwijswet in met overheidssteun aan het openbaar onderwijs.

1806

Onvrede van de Fransen over het beleid van Schimmelpenninck leidt op 5 juni tot diens vervanging. Een Nederlandse delegatie wordt door de Fransen gedwongen de keizer te smeken zijn jongere broer, Lodewijk Napoleon, als koning aan te stellen. Er komt wederom een nieuwe Grondwet, de Constitutie voor het Koninkrijk Holland, die op 7 augustus in werking treedt. Lodewijk Napoleon zet zich erg in voor de Hollandse zaak; veel meer dan zijn broer wenselijk vindt. De koning probeert zelfs Nederlands te leren. Ook toont hij zijn medeleven bij rampen en tracht hij kunsten en wetenschappen te bevorderen. Napoleon voert het continentaal stelsel in waarbij alle Britse producten op het Europese continent worden verboden om zo de economie van Engeland te ontwrichten. Napoleon wil de zeegrenzen tussen Engeland en Europa afsluiten, zodat Engeland geen Europese handel meer kan drijven en zo hopelijk zijn leger niet meer kan financieren. Zo hoop Frankrijk minder te vrezen te hebben van Engeland als militaire tegenstander. Als reactie verbiedt Engeland alle handel door Frankrijk met de rest van de wereld. Het embargo is uiteindelijk schadelijker voor het Franse rijk dan voor Engeland.

1807

Tijdens de Leidse buskruitramp vallen 151 doden en ruim 2000 gewonden. Koning Lodewijk Napoleon is na 5 uur al op de plek van de ramp. Zijn inspanningen leveren hem de naam Lodewijk de Goede op.

1808

Lodewijk Bonaparte onteigent het Amsterdamse stadhuis om er zijn paleis van te maken. Lodewijk Napoleon richt het Koninklijk Instituut op, de latere Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen. Herman Willem Daendels wordt benoemd tot Gouverneur-Generaal van Nederlands-IndiÃ«, dit betekent het begin van de centralisatie van het bestuur op Java.

1809

Een Britse invasiemacht landt op Walcheren. De Walcherenexpeditie eindigt een half jaar later als de Engelsen Walcheren ontruimen met achterlating van 4000 doden. Het ontwerp van het Wetboek van Koophandel komt gereed.

1810

Het beleid van Lodewijk Napoleon is niet naar de zin van zijn broer en op 9 juli wordt bij het Decreet van Rambouillet Holland ingelijfd bij Frankrijk. Er komt namens keizer Napoleon een Franse stadhouder, Charles FranÃ§ois Lebrun, hertog van Plaisance, die met drie intendanten het bestuur voert. Een van die intendanten is de vroegere minister Gogel. Holland maakt nu deel uit van het Eerste Franse Keizerrijk.

1811

Tijdens een bezoek aan het Koninkrijk Holland bezoekt het keizerlijk paar Napoleon en Marie Louise Amsterdam. De Dam wordt omgedoopt in Napoleonplein. Napoleon Bonaparte voert de burgerlijke stand in. Iedereen moet zich wettelijk verplicht een achternaam aanmeten in verband met belasting-inning en dergelijke. Nederlands-IndiÃ« wordt door de Engelsen in bezit genomen. Thomas Raffles wordt gouverneur-generaal.

1812

De veldtocht van Napoleon naar Rusland loopt uit in een nederlaag. De Russen passen de tactiek van de verschroeide aarde toe, waardoor het Franse leger grote verliezen lijdt. Er blijft slechts een tiende van de 600.000 man over.

1813

Een Russisch kozakkenleger aangevoerd door generaal baron Otto Fedorovich von Rosen bevrijdt Nieuweschans en Winschoten. Ook in de stad Groningen pakken de Fransen snel hun biezen. In Delfzijl duurt de strijd voort. Jan Slicher, Burgemeester van Den Haag, Ridder in de Orde van de Unie, overhandigd het 'fameuse dankadres' aan Willem de V. Van Hogendorp vormt samen met Frans Adam van der Duyn van Maasdam en Leopold van Limburg Stirum het zogenaamde Driemanschap. Door dit initiatief kan Nederland eigen voorwaarden stellen aan de zelfstandigheid. Op 30 november zet de latere Willem I der Nederlanden na achttien jaar weer voet op Nederlandse bodem, op het strand van Scheveningen. Op 2 december wordt hij aangesteld als soeverein vorst van het Soeverein Vorstendom der Verenigde Nederlanden in de nieuwe hoofdstad, Amsterdam.

1814

Op 6 april doet Napoleon Bonaparte troonsafstand. De Franse troepen trekken zich terug uit de Nederlandse gewesten, als laatste uit Maastricht en Delfzijl. Het Congres van Wenen begint met de overwinnende mogendheden Pruisen, Oostenrijk, Zweden, Rusland en Engeland met als doel de staatkundige herordening van Europa. MonarchieÃ«n worden hersteld en staten versterkt, als tegenwicht voor Frankrijk. Op 21 juni ondertekenen de grote mogendheden de door Falck geschreven Acht Artikelen van Londen, waarbij tot de vereniging van Noord- en Zuid-Nederland wordt besloten. Dit gebeurt op initiatief van Engeland dat na de ineenstorting van het Franse rijk een sterke bufferstaat wil vormen tegen Frankrijk. Op 29 maart vindt de Vergadering van Notabelen plaats. De leden moesten een beslissing nemen over de nieuwe grondwet. Hiermee krijgt het land een centralistisch bestuur. Men keert dus niet terug naar de situatie van voor 1795. De Nederlandsche Bank wordt opgericht en krijgt een monopolie op de uitgifte van bankbiljetten.

1815

In de Zuidelijke Nederlanden is men niet onverdeeld enthousiast over een vereniging met het noorden. Op 1 maart, toen het Congres van Wenen nog in volle gang is, weet Napoleon van Elba te ontsnappen. Al snel heeft hij weer een grote legermacht onder zijn bevel, waarmee hij opnieuw oprukt tegen de mogendheden. Op 16 maart roept Willem zich uit tot koning Willem I der Nederlanden. In augustus roept Willem I zich uit tot Koning der Verenigde Nederlanden en kondigt op 24 augustus 1815 de nieuwe Grondwet voor het Koningrijk der Nederlanden af. De Staten-Generaal in Den Haag keuren het voorstel goed; veel animo voor de Grondwet is er echter niet in de Zuidelijke Nederlanden, veel van de notabelen die daar door Willem aangewezen zijn om hun goedkeuring uit te spreken blijven thuis; erger nog is dat een meerderheid het voorstel afkeurt. Bij 126 van dezen is het motief echter de vrijheid van godsdienst die zij in deze vorm verwerpen. Deze vrijheid is echter door het Congres van Wenen dwingend opgelegd. Daarom telt Willem hun stemmen bij die van de ja-stemmers, voegt er het aantal onthouders aan toe en komt door deze beruchte "Hollandse Rekenkunde", ArithmÃ©tique hollandaise, toch nog aan een meerderheid. De belangrijkste wijziging die in de Grondwet van 1815 wordt doorgevoerd is de splitsing van de Staten-Generaal in twee Kamers. Tijdens de Slag bij Waterloo wordt Napoleon Bonaparte verslagen door een combinatie van Britse/Nederlandse, Hannoveraanse en Pruisische legers, waarin ook prins Willem van Oranje-Nassau meevecht.

1816

Nederlands-IndiÃ« wordt door de Britten teruggegeven.Een Engels-Nederlandse vloot onder leiding van admiraal lord Exmouth bombardeert schepen en de verdedigingswerken van de haven van Algiers.

1817

In het zuiden is de eerste onrust te bespeuren. Men moet meebetalen aan de enorme staatsschuld van het noorden en de protestanten nemen een dominante positie in bij een katholieke meerderheid. De ultramontanen onder leiding van bisschop Maurice de Broglie willen erkenning van het katholieke karakter van het zuiden en weigeren de eed op de constitutie af te leggen met daarin de gelijke behandeling van alle kerkgenootschappen. In de publicatie Jugement Doctrinal wordt de gelijkschakeling veroordeeld. De Broglie wijkt uit naar Frankrijk als hij veroordeeld wordt. Wien NeÃªrlands bloed van Hendrik Tollens wordt het officiÃ«le volkslied. Willem Bilderdijk vertrekt naar Leiden, waar hij tien jaar onder beroerde omstandigheden verblijft. Als privaatdocent geeft hij les in de vaderlandse geschiedenis. Hier verzamelt hij een groep jonge mannen om zich heen die later belangrijk zijn in Het RÃ©veil, een internationale opleving in de christelijke wereld. Tot de personen die zijn privaatcolleges bezoeken behoren onder meer: IsaÃ¤c da Costa, Abraham Capadose, Willem van Hogendorp, Dirk van Hogendorp, Willem de Clercq en Guillaume Groen van Prinsterer. Door de dissertaties en de activiteiten van deze mensen heeft Bilderdijk een stempel gezet op het geestesleven van de 19e eeuw. Mede door hun toedoen wordt de overheersing van het Liberalisme gebroken.

1818

De Maatschappij van Weldadigheid wordt opgericht door generaal Johannes van den Bosch. Hij wil woeste gronden aankopen in Drenthe om ze te laten ontginnen door werklozen uit de steden in het westen. Nederland beÃ«indigt de slavenhandel, maar de slavernij in de koloniÃ«n blijft bestaan. In de onder direct bestuurde staande delen van Nederlands-IndiÃ« wordt de slavernij in 1859 afgeschaft, vervolgens in de koloniÃ«n in Afrika en Amerika in 1863.

1819

Met het Taalbesluit wordt Nederlands de landstaal in Limburg, Oost- en West-Vlaanderen en Antwerpen. Vanaf 1823 geldt dit ook voor Brabant. Hoewel de Waalse provincies het Frans als officiÃ«le taal behouden, zien de Belgische nationalisten hierin het bewijs van de achterstelling van het zuiden.

1821

Het Nederlands metriek stelsel wordt ingevoerd.

1822

De Oldenburger Anton Sinkel opent een manifacturenhandel aan de Nieuwendijk te Amsterdam. De zaak zal uitgroeien tot het eerste Nederlandse warenhuis; "In de winkel van Sinkel is alles te koop".

1824

Bij het eerste Sumatra-Traktaat, het Traktaat van Londen, worden IndiÃ« en MaleisiÃ« verdeeld tussen Nederland en het Verenigd Koninkrijk. Als verlicht heerser trekt Willem I zich niet veel aan van het parlement en de grondwet. Hij gaat energiek te werk om de infrastructuur van het land te verbeteren. Het eerste grote project is het Noordhollandsch Kanaal. De Nederlandsche Handel-Maatschappij wordt opgericht door Willem I met als doel de expansie van handel en industrie, in voortzetting van wat tijdens de Franse overheersing van 1795 tot 1813 is ingezet. Door de verbondenheid met de Nederlandse regering speelt de NHM een belangrijke rol in het ontwikkelen van de handel tussen de Nederlanden en Nederlands-IndiÃ«. De NHM acteert als staatsbankier, handels- en transportonderneming.

1825

Onder leiding van de pangeran Diponegoro breekt in Djokjakarta de Java-oorlog uit, die tot 1830 zal duren. Er wordt een guerrillaleger gevormd en Nederland wordt de jihad verklaard. Willem I laat met een beroep op de vrijheid van onderwijs de bisschoppelijke seminaries sluiten in ruil voor de oprichting van een minder van de kerk afhankelijk Collegium Philosophicum. Dit stuit op veel weerstand. De Amsterdamsche Stoomboot Maatschappij wordt opgericht door Paul van Vlissingen.

1828

In heel Europa ontstaat bezwaar tegen de restauratiepolitiek. De liberalen in het zuiden zijn aanvankelijk antiklerikaal, maar hun bezwaar tegen de steeds meer absolutistisch regerende Willem I laat hen aansluiting zoeken bij de katholieken. Het unionistische Monsterverbond zoekt nog niet naar afscheiding van het noorden.

1830

Op 8 januari worden zes leden van de Tweede Kamer der Staten-Generaal die de tienjaarlijkse begroting bij stemming verwierpen, uit hun ambt ontzet. Op 30 april wordt Louis de Potter wegens een artikel in de Courrier des Pays-Bas van 1 februari op aanklacht van samenzwering tegen de staat en het aanzetten tot opstand, tot acht jaar ballingschap veroordeeld. Zijn medestanders FranÃ§ois Tielemans (oud-redacteur van de Courier des Pays-Bas en van Le Belge) en Adolf Bartels (redacteur van de Catholique) krijgen een straf van zeven jaar ballingschap, drukker Jean-Baptiste de NÃ¨ve een veroordeling tot vijf jaar ballingschap. Op 27 mei trekt Willem I het wetsvoorstel op het openbaar onderwijs in en schaft de onderwijsdecreten van 14 juni en 14 augustus 1825 af. Daarmee komt een eind aan de politiek van inmenging in het bijzonder onderwijs. Op 4 juni schaft Willem I de taalwetten van 1819 en 1822, die het Nederlands als officiÃ«le taal in de Vlaamse provincies respectievelijk de arrondissementen Brussel en Leuven instellen, af. Op 15 juli wordt de tweede editie van Louis de Potters L'Union des catholiques et des libÃ©raux dans les Pays-Bas uitgebracht. Het boek wordt het ideologische referentiewerk van het unionisme, het verbond van de liberale en katholieke oppositie tegen het beleid van Willem I. Op 25 augustus ontaardt de opera La Muette de Portici (De Stomme van Portici) in de Koninklijke Muntschouwburg van Brussel in rellen en vormt de aanleiding van de Belgische opstand tegen Willem I. Een dag later herstelt een burgerwacht onder leiding van Emmanuel van der Linden d'Hooghvorst de orde in het rumoerige Brussel. Op 30 augustus trekt een 6000 man sterke troepenmacht onder commando van de prins van Oranje en prins Frederik zich te Vilvoorde samen. Op 23 september trekt het regeringsleger, onder leiding van prins Frederik, Brussel binnen. De burgerwacht kan de volkswoede op dit leger afwentelen en doen omslaan in een nationale opstand. Op 4 oktober verklaart het Voorlopig Bewind dat BelgiÃ« een onafhankelijke staat zal worden. Op 16 oktober roept de prins van Oranje in navolging van het Voorlopig Bewind de onafhankelijkheid van de Zuidelijke provincies uit. Op 3 november wordt in BelgiÃ« het Nationaal Congres verkozen, dat de grondwet van de nieuwe staat zal opstellen en een koning aanstellen. Het Algemeen Handelsblad verschijnt als eerste krant dagelijks, afgezien van

zondag. Het cultuurstelsel wordt ingevoerd door Johannes van den Bosch in Nederlands-IndiÃ«. Het is een vervanging voor het landrentestelsel. De Indische overheid bemoeit zich, om het batig slot zeker te stellen, met de productie op Java, maar houdt zich, om onnodige kosten te vermijden, zo veel mogelijk afzijdig van expansie in de Buitengewesten. Dit zijn de hoogtijdagen van de onthoudingspolitiek. Nederlands-IndiÃ« is een oningevuld imperium. De buitengrenzen zijn bij traktaat getrokken, daarbinnen is nog veel niet ingekleurd.

1831

Op 5 februari laat Jan van Speijk zijn eigen kanonneerboot vol munitie exploderen in de haven van Antwerpen om te voorkomen dat het in handen valt van de Belgen. Op 7 februari rondt het nationaal congres de debatten af en keurt de Belgische grondwet goed. Op 25 februari draagt het Voorlopig Bewind de uitvoerende macht in BelgiÃ« over aan de aangewezen regent Surlet de Chokier. Op 21 juli legt Leopold I de eed af en wordt de eerste koning van BelgiÃ«. In augustus rukt het Nederlandse leger opnieuw zonder veel tegenstand op naar Brussel tijdens de Tiendaagse Veldtocht. Nadat een Frans leger de grens is overgestoken, trekt Willem I zijn troepen, die al voor Leuven staan, terug. Hoewel de veldtocht zorgt voor betere voorwaarden voor de scheiding op het congres in Londen, weigert Willem I te tekenen.

1832

Het Kadaster wordt in Nederland - behalve in Limburg (1841) - officieel ingevoerd.

1833

Onder druk van een embargo door de Europese mogendheden stemt Willem I in met een wapenstilstand.

1834

In Maastricht begint Petrus Laurentius Regout een glas- en kristalfabriek, enkele jaren later gevolgd door een aardewerk-, een spijker- en gewerenfabriek, het begin van de IndustriÃ«le Revolutie in Nederland. Onder leiding van Hendrik de Cock scheidt een eerste groep Gereformeerden zich af van de Hervormde Kerk.

1837

Er komt een eind aan de Paderi-oorlog nadat de stad Bonjol, genoemd naar de machtige Paderi-leider imam Bonjol, bestormd is. Hiermee is de macht van de Paderi gebroken en de hooglanden van Sumatra stevig in handen van de Nederlanders. De Gids wordt opgericht door Potgieter en RobidÃ© van der Aa. Aanvankelijk bestaat de inhoud van De Gids deels uit boekbesprekingen en deels uit "mengelwerk", zoals gebruikelijk in die tijd, maar het tijdschrift krijgt na een tiental jaren een meer algemeen cultureel, liberaal politiek karakter.

1838

Westerman, Werleman en Wijsmuller richten in Amsterdam het genootschap Natura Artis Magistra op. Zij kopen een stuk grond van 60 Ã— 80 meter in de Plantage ten oosten van de stad. Dit is het begin van de diergaarde Artis. Het is de eerste dierentuin op het Europese vasteland. Het Nederlandse civiele recht krijgt gestalte in de vorm van een nieuw Burgerlijk Wetboek, dat tot 1992 in gebruik zal blijven.

1839

De eerste spoorlijn in Nederland, tussen Haarlem en Amsterdam wordt geopend Willem I ondertekent het Verdrag van Londen en erkent daarmee het Koninkrijk BelgiÃ«. Nederlands Limburg komt bij Nederland.

1840

Thorbecke wordt lid van de Dubbele Kamer. Een jaar eerder heeft hij Aanteekening op de Grondwet gepubliceerd waarvan binnen enkele maanden bijna 1000 exemplaren verkocht werden. Nu volgt het Proeve van herziening der grondwet volgens de Aanteekening. In de nieuwe grondwet wordt de macht van de koning ingeperkt. Teleurgesteld door de afscheiding van BelgiÃ« en de nieuwe grondwet doet Willem I afstand van de troon ten gunste van zijn zoon Willem II. Een grote rol speelt ook zijn voornemen om met een hofdame van zijn overleden echtgenote te huwen, HenriÃ«tte d'Oultremont de WÃ©gimont. Dit veroorzaakt veel opschudding, vanwege haar lagere, katholieke en bovenal Belgische afkomst. Uiteindelijk vindt het morganatisch huwelijk een jaar later plaats.

1843

Door een overeenkomst te sluiten met de vorst van Bali die over Lombok het gezag uitoefent, verkrijgt het Nederlandse gouvernement voor het eerst ook nominaal gezag over dat eiland en enige greep op de welig tierende smokkel in opium. Toch duurt het nog tot 1894 voordat Nederland werkelijk gezag en economische voorrechten verwerft. Thorbecke neemt met acht geestverwanten, de Negenmannen, het initiatief tot herziening van de Grondwet met invoering ministeriÃ«le verantwoordelijkheid en rechtstreekse verkiezingen Tweede Kamer volgens census-kiesrecht. De Tweede Kamer besluit op 31 mei 1845 met 34 tegen 21 stemmen het voorstel niet in behandeling te nemen; velen zeggen dat de voorstellen 'on-Nederlands' zijn.

1848

Willem II houdt elke grondwetswijziging die hem tracht te beperken in zijn soevereine machtsuitoefening tegen. In heel Europa vinden echter revoluties plaats en hij is bang zelf het slachtoffer van een revolutie te worden, zodat hij tegenover zijn ministers verklaart dat hij in Ã©Ã©n nacht van conservatief tot liberaal is geworden. Op 3 november wordt de nieuwe grondwet ingevoerd, ontworpen onder leiding van Johan Rudolph Thorbecke. Deze nieuwe grondwet, die met enkele kleinere aanvullingen nog steeds de Nederlandse grondwet is, maakt een einde aan de persoonlijke regeermacht van de koning en voert de koninklijke onschendbaarheid in. Voortaan zijn de ministers verantwoordelijk voor hun beleid en niet meer de koning. Nederland is een constitutionele monarchie geworden. Voor de scheepvaart breekt een periode van grote bloei aan. Dit komt onder andere door de grote vraag naar graan en rijst nadat de aardappelziekte vanaf 1845

voor de Ierse aardappelhongersnood heeft gezorgd. Daarnaast worden in 1849 de Engelse Scheepvaartwetten afgeschaft. De vraag naar scheepsruimte wordt verder opgestuwd door de Krimoorlog van 1853 tot 1856.

1849

Als Willem II plotseling overlijdt, wordt hij opgevolgd door zijn zoon Willem III. Deze heeft grote moeite met de beperking van de koninklijke macht zoals deze het jaar daarvoor tot stand is gekomen. Willem III is in zijn latere jaren niet geliefd, en wordt zelfs Koning Gorilla genoemd vanwege zijn bij gelegenheid lompe uitvallen. De voorzitter van de Ministerraad, Thorbecke kan niet met hem overweg en mijdt hem zo veel mogelijk.

1852

De Haarlemmermeer wordt drooggelegd.

1853

Met de nieuwe grondwet is het herstel van de bisschoppelijke hiÃ«rarchie mogelijk. De protestanten vrezen dat de katholieken de paus meer zullen gehoorzamen dan de koning. Daarnaast spreekt paus Pius IX in zijn besluit over de razernij van de calvinistische ketterij. Deze belediging leidt tot de Aprilbeweging waarbij de Hervormde Kerk zo'n 200.000 handtekeningen verzamelt en deze aanbiedt aan Willem III. Het zittende kabinet onder leiding van Thorbecke heeft een neutraal antwoord voorgesteld. De scheiding van kerk en staat betekent immers dat de regering over de wens van de katholieken om zich in bisdommen te organiseren niets te vertellen heeft. De koning houdt echter een gloedvolle rede waarin hij zijn sympathie voor de protestanten uitspreekt. Als de koning niet bereid blijkt om op zijn weigering terug te komen om het kabinets- dus regeringsstandpunt uit te dragen, treedt de ministerraad af.

1854

De oprichting van de Koninklijke Nederlandse Stoomboot-Maatschappij is het echte begin van de stoomvaart in Nederland.

1857

In Nederland krijgt het kabinet-Van der Brugghen een nieuwe Schoolwet door het parlement, waarin het recht om scholen op te richten wordt erkend. Dit gaat Groen van Prinsterer en zijn volgelingen niet ver genoeg; zij verstoten Justinus van der Brugghen uit hun midden en beginnen de strijd voor bekostiging van het bijzonder onderwijs. Door een wereldwijde economische crisis stort de vrachtenmarkt in, wat leidt tot een achteruitgang van de Nederlandse scheepvaart. Naar aanleiding daarvan wordt in 1874 de Parlementaire enquÃªte naar de Nederlandse koopvaardij gehouden.

1859

Eduard Douwes Dekker schrijft Max Havelaar of de koffiveilingen der Nederlandsche Handelmaatschappy. In dit boek maakt hij de koloniale misstanden in Nederlands-IndiÃ«, die hij van zeer nabij heeft aanschouwd en waartegen hij tevergeefs heeft geageerd, op beeldende wijze openbaar. De oorlog in Bandjermasin neemt een aanvang (1859-1863). Batig slot.

1860

Aan de rijksuniversiteit Leiden wordt de leerstoel vaderlandse geschiedenis ingesteld, de meest prestigieuze leerstoel geschiedenis die er in Nederland bestaat. De eerste die hem bekleedt is historicus Robert Fruin. De laatste terechtstelling in vredestijd in Nederland vindt plaats op 31 oktober 1860. Johannes Nathan uit Sittard, veroordeeld wegens moord op zijn schoonmoeder, wordt door scherprechter Dirk Jansen uit Amsterdam op de Markt in Maastricht opgehangen.

1863

Er wordt begonnen met de aanleg van de Nieuwe Waterweg door Pieter Caland. De regering-Thorbecke krijgt de Wet op het Middelbaar Onderwijs door het parlement. Er wordt een nieuw schooltype ingesteld; de HBS Afschaffing van de slavernij in Suriname en op de Nederlandse Antillen. ZM Stoomschip Medusa forceert de doorgang door de Straat van Simonoseki tussen Kioe-Sjioe en Hondo (Japan), september 1864 (Jacob Eduard van Heemskerck van Beest, 1864)

1864

Encyclieken Syllabus errorum en Quanta Cora door het Vaticaan, in deze encyclieken werd gewezen op dwalingen van het katholicisme. Indische compatibiliteitswet.

1866

De Algemeene Nederlandsche Typografenbond wordt opgericht. Al in 1861 is er een fonds opgericht om leden te ondersteunen bij werkloosheid.

1868

Oprichting van de Troepenmacht in Suriname en de Troepenmacht op CuraÃ§ao. De bisschoppen in Nederland reageren op de pauselijke encycliek van Pius IX Quanta Cura vier jaar eerder. De encycliek gaat vergezeld van een lijst met veroordelingen van uiteenlopende "dwalingen", zoals het socialisme en liberalisme, de Syllabus Errorum. Het bisschoppelijk mandement maakt deel uit van de schoolstrijd. De bisschoppen stellen in het stuk dat onderwijs in een openbare neutrale school hooguit een droeve noodzakelijkheid kan zijn. Men breekt een lans voor onderwijs, dat niet alleen de katholieke godsdienst respecteert, maar deze ook onderricht.

1869

Nederland krijgt te maken met het socialisme als het Nederlandsch Werklieden-Verbond opgericht als afdeling van de Internationale Arbeiders-Associatie. Als reactie hierop wordt in 1871 het zich neutraal noemende, maar feitelijk liberale Algemeen Nederlandsch Werklieden-Verbond (ANWV) opgericht. Niet te verwarren met het enkele jaren later, in 1876, onder streng-christelijke leden van het ANWV opgerichte Nederlandsch Werkliedenverbond Patrimonium.

1870

Pas na de opening van het Suezkanaal een jaar eerder stappen de Nederlandse rederijen echt over op stoom. De Stoomvaart-Maatschappij Nederland wordt opgericht, vijf jaar later gevolgd door de Stoomboot Rederij Rotterdamsche Lloyd.De doodstraf in vredestijd wordt afgeschaft. De Pruisische regering verbiedt gebruik van andere talen dan het Duits in het onderwijs en bij de overheid. Daardoor verdwijnt op termijn het Nederlands als voertaal in Oost-Friesland. De koloniale overheid trekt zich geleidelijk terug uit haar bemoeienis met de productie, het cultuurstelsel. IndiÃ« wordt opengesteld voor particulier kapitaal. Het bestuur kan zich vanaf dat moment toeleggen op een nieuwe taak, het scheppen van voorwaarden voor 'de ontwikkeling van land en volk' in het algemeen en het westerse bedrijfsleven in het bijzonder. Hierdoor wordt het koloniale bestuur omvangrijker, rechtstreekser en ingrijpender.

1871

Het Verdrag van Sumatra geeft Nederland de vrije hand op dit eiland. De laatste bezittingen in Afrika gaan in Britse handen over. Aletta Jacobs is een jaar eerder de eerste vrouw die als toehoorster wordt toegelaten aan een hbs. Nu wordt ze toegelaten als studente medicijnen aan de Rijksuniversiteit Groningen, aanvankelijk voor een proefperiode van Ã©Ã©n jaar.

1873

In Suriname en CuraÃ§ao is de periode van tien jaar staatstoezicht voorbij voor de voormalige slaven nadat in 1863 de slavernij is afgeschaft. Om te voorkomen dat de voormalige slaven massaal de plantages verlaten, waardoor de plantage-economie zou instorten, zijn vrijgelatenen tussen de 15 en 60 jaar verplicht een arbeidsovereenkomst af te sluiten. Pas na deze periode verwerven de voormalige slaven het volledig burgerrecht. In de onder indirect bestuur staande delen van Nederlands-IndiÃ« blijft de slavernij nog voortbestaan, op het eiland Sumbawa (Soembawa) zelfs tot 31 maart 1910. Het Nederlandse gouvernement stuurt een expeditie naar Atjeh. Hiermee begint de Atjehoorlog die tot 1904 zal duren. In Suriname komt de Lalla Rookh aan, een transportschip met aan boord de eerste honderden contract-arbeiders uit Brits-IndiÃ«. Zij moeten op de plantages de plaats innemen van de ex-slaven die na de tien jaar van staatstoezicht hun geluk elders willen beproeven.

1874

De Wet houdende maatregelen tot het tegengaan van overmatigen arbeid en verwaarloozing van kinderen, beter bekend als het Kinderwetje van Van Houten, wordt van kracht. De opening van de eerste geregelde bootdienst op New York vanuit Rotterdam met het nieuwe stoomschip W.A. Scholten, het eerste schip van de NV Nederlandsch-Amerikaansche Stoomvaart Maatschappij (NASM), de latere Holland-Amerika Lijn (HAL).

1877

De Groningse schoolmeester Pieter Roelf Bos is de redacteur van een nieuwe atlas: de Bosatlas.

1878

Onder het kabinet-Kappeyne van de Coppello komt de door de confessionelen fel bestreden Wet op het Lager Onderwijs tot stand. Pim Mulier organiseert de eerste Nederlandse atletiekwedstrijden. Hij wordt gezien als een van de grondleggers van de moderne sport in Nederland.

1879

De Anti-Revolutionaire Partij wordt opgericht door Abraham Kuyper. Het is de eerste landelijke partij. Het belangrijkste strijdpunt van de ARP is de gelijkstelling van het openbaar en bijzonder onderwijs. De traditionele achterban van de ARP vormen de 'kleine luyden', maar de meesten van hen zijn uitgesloten van het censuskiesrecht. Kuyper pleit daarom voor uitbreiding van het kiesrecht.

1880

De Vereniging tegen de Kwakzalverij wordt opgericht. Als gevolg van de import van graan en andere landbouwproducten uit de VS en Canada dalen de prijzen van landbouwproducten sterk, met een landbouwcrisis als gevolg. Boeren die willen overleven, moeten efficiÃ«nter gaan produceren. Om met minder landarbeiders toe te kunnen en dus op loonkosten te besparen, schaffen grote boeren landbouwmachines aan, zoals zaai- en dorsmachines. Door deze mechanisering loopt de werkgelegenheid terug. Door de verstedelijking die hier het gevolg van is, breidt de dienstensector zich uit.

1881

Het eerste Nederlandse openbare telefoon netwerk wordt in gebruik genomen. Oprichting van de Sociaal-Democratische Bond.

1882

De inleiding die Kloos schrijft bij de uitgave van de gedichten van Jacques Perk is later gaan gelden als manifest van de Tachtigers. In 1885 richt hij samen met Frederik van Eeden, Albert Verwey, Frank van der Goes en Willem Paap het tijdschrift De Nieuwe Gids op. In dit tijdschrift publiceert Kloos een reeks literaire kronieken, die samen een beeld geven van zijn poÃ«tica. Hij legt hierbij de nadruk op het op persoonlijke wijze weergeven van emoties door de dichter. Een veel geciteerde 'slogan' van Kloos is dat kunst 'de aller-individueelste expressie van de aller-individueelste emotie' moet zijn. Vorm en inhoud zijn onscheidbaar; het gaat om l'art pour l'art (kunst om de kunst).

1883

In Utrecht wordt de Nederlandsche VÃ©locipÃ¨disten-Bond opgericht met voorlopig 200 leden. Twee jaar later wordt de naam veranderd in Algemene Nederlandsche Wielrijders-Bond.

1885

In Leiden staat de seriemoordenaar Goeie Mie terecht. Pierre Cuypers voltooit het Rijksmuseum, waarna de collectie van het Trippenhuis naar het nieuwe museum wordt overgebracht.

1886

In de Amsterdamse Jordaan vallen 26 doden bij het Palingoproer. Onder leiding van dr. Abraham Kuyper vindt de grootste scheuring uit de geschiedenis van de Hervormde Kerk plaats (de Doleantie), die uiteindelijk zou leiden tot de oprichting van de orthodoxe Gereformeerde Kerk. De Parlementaire enquÃªte naar de toestand in fabrieken en werkplaatsen begint, waaruit blijkt dat er allerlei wantoestanden bestaan in fabrieken, zoals kinderarbeid, lange werktijden en slechte arbeidsomstandigheden.

1887

Het kabinet-Heemskerk Azn. weet een Grondwetsherziening tot stand te brengen, die leidt tot kiesrechtuitbreiding en de weg opent voor het oplossen van de onderwijskwestie. De zwagers Willem Vroom en Anton Dreesmann, beiden winkelier in Amsterdam, beginnen daar voor gezamenlijke rekening een winkel aan de Weesperstraat. Bijzonderheid in die dagen: de artikelen hebben een vaste verkoopprijs, waarover niet valt te marchanderen. Als een vorst wordt Ferdinand Domela Nieuwenhuis door de Amsterdamse arbeiders ingehaald, nadat de socialistische leider eerder is ontslagen uit de gevangenis te Utrecht, waar hij een straf heeft uitgezeten wegens majesteitsschennis. Een jaar later komt hij voor de Friese Volkspartij in de Tweede Kamer.

1888

In Appelscha breekt een staking uit onder de veenarbeiders, die zich later uitspreidt over de noordelijke provincies. Eisen zijn loonsverhoging en afschaffing van de gedwongen winkelnering. Dit geldt als de eerste grootschalige staking in Nederland. Het kabinet-Mackay treedt aan, de eerste christelijke coalitie in de Nederlandse geschiedenis. Voornaamste doelen van het kabinet zijn de subsidiÃ«ring van het bijzonder onderwijs en het tot stand brengen van een Arbeidswet.

1889

De arbeidswet van 1889 wordt aangenomen. Deze wet verbood nachtarbeid in de industrie voor vrouwen en jongens tot zestien jaar en beperkte hun werkdag tot elf uur.

1890

De Koninklijke Nederlandse Petroleum Maatschappij wordt opgericht. Willem III overlijdt. Wilhelmina wordt op 10-jarige leeftijd koningin onder regentschap van haar moeder Emma. Hiermee komt een einde aan de personele unie tussen Nederland en het groothertogdom Luxemburg, dat geen opvolging in vrouwelijke lijn kent. La Vigne Rouge wordt als enige van Vincent van Goghs schilderijen tijdens zijn leven verkocht. Enkele maanden later pleegt hij zelfmoord. M.B. Hoogeveen bedenkt, naar Duits voorbeeld, zijn beroemde leesplankje dat nog begint met de woorden raam, roos, neef.

1891

Nadat socialistische arbeiders in heel Europa massaal de straat opgaan om betere arbeidsvoorwaarden en een achturendag te eisen, publiceert paus Leo XIII, vrij onverwacht, de encycliek Rerum Novarum, waarin de uitbuiting van de arbeiders aan de kaak wordt gesteld en op samenwerking van werknemers en werkgevers wordt aangedrongen "om iedereen een menselijk bestaan te geven". Het is daarbij duidelijk de bedoeling de invloed van de socialisten op de arbeidersbeweging af te remmen. Een blijvende verdeeldheid onder de arbeiders is het gevolg. Philips gloeilampenfabriek wordt opgericht.

1893

Tijdens nationale wedstrijden op het Paterswoldsemeer verbetert Jaap Eden het wereldrecord op de 1500 meter en brengt het op 2 minuten en 35 seconden.

1894

Doordat de Sasaks, de moslim-bewoners van Lombok bij Nederland klagen over hun behandeling door de Balinezen ziet Nederland zijn kans schoon om op Lombok in te grijpen (zie de pacificatie van Lombok). De Sociaal Democratische Arbeiders Partij (SDAP) wordt opgericht.

1895

Waar tot nog toe de economische exploitatie van grondstoffen en mensen relatief onomstreden is geweest, wordt deze nu overwegend negatief beoordeeld. Het Nederlandse koloniale beleid in Nederlands-IndiÃ« krijgt een andere fundering, de ethische politiek. Doelstelling hiervan is de koloniale bevolking zodanig te vormen dat zij kan komen tot politieke en economische zelfstandigheid. Deze ethische opdracht voor de Nederlandse staat wordt op verschillende wijzen geponeerd. Vanuit progressief-liberale kring spreekt men over een "eereschuld" die Nederland aan met name de Javanen in te lossen heeft, van protestants-christelijke zijde wordt gesproken over een "zedelijke verplichting" die het moederland heeft te vervullen tegenover de koloniÃ«n. Willem Mengelberg wordt dirigent van het zeven jaar eerder opgerichte Concertgebouworkest. Hij bouwt het in de vijftig jaar daarna uit tot een van de meest toonaangevende orkesten ter wereld.

1896

De cinÃ©matograph van de gebroeders LumiÃ¨re is ook in Nederland te zien.

1897

Eysink is de eerste Nederlandse autoproducent.

1898

Een delegatie uit de bevolking van Amsterdam biedt koningin Wilhelmina in het Paleis voor Volksvlijt een geschenk aan: de Gouden Koets.

1899

Op initiatief van tsaar Nicolaas II van Rusland komt de eerste Internationale Vredesconferentie van Den Haag bijeen. Staatsbosbeheer wordt opgericht. De Nederlandse natuurbescherming begint met de oprichting van de Nederlandsche Vereeniging tot Bescherming van Vogels.

1900

De leerplicht wordt ingevoerd, effectief per 1 januari 1901. Hein Lorentz ontdekt de Lorentztransformatie.

1901

De Nederlandse woningwet wordt van kracht, waardoor gemeenten een actieve eigen woningpolitiek kunnen gaan voeren. De Ongevallenwet is de eerste sociale verzekeringswet in Nederland. De sociale kwestie is een politiek vraagstuk geworden en in de jaren hierna wordt de sociale zekerheid vormgegeven. Minister van Nijverheid Lely sticht de Staatsmijnen. De ethische periode officieel begint officieel als koningin Wilhelmina in de troonrede van dat jaar zegt "... dat Nederland tegenover de bevolking dezer gewesten een zedelijke roeping heeft te vervullen". Een periode van welwillende samenwerking breekt aan, waarbij Nederland IndonesiÃ« zal begeleiden naar de onafhankelijkheid.

1903

In Amsterdam breekt een spoorwegstaking uit. De omvang en het succes van de eerste spoorwegstakingen verrast vriend en vijand. De beroemde prent van Albert Hahn schrijft trots Gansch het raderwerk staat stil, als uw machtige arm het wil. Aan de euforie van de socialisten komt echter een einde als Abraham Kuyper wetsvoorstellen tegen de stakingen indient in de Tweede Kamer. Deze wetten zijn bekend geworden als de 'worgwetten' en blijven tot 1980 van kracht. De nieuwe Koopmansbeurs van Amsterdam, de Beurs van Berlage, wordt geopend. Het is is Berlages belangrijkste werk en wordt beschouwd als het begin van de moderne architectuur in Nederland. De cardioloog Willem Einthoven vindt het elektrocardiogram (ECG) uit.

1904

Vooral door het keiharde optreden van Van Heutsz eindigt na meer dan dertig jaar guerrilla de Atjehoorlog in een overwinning van het Nederlandse gouvernement. Heike Kamerlingh Onnes richt in Leiden een cryogeen lab op, het eerste in de wereld.

1906

Johannes Franciscus Wijsmuller begint zijn eenzame tocht op een stoomsleepbootje vanuit Rotterdam naar Bahia Blanca in ArgentiniÃ«. Deze tocht vormde het begin van wat later zou uitgroeien tot het zeesleepbedrijf Bureau Wijsmuller. De Nederlandse marine neemt haar eerste onderzeeboot in dienst, de O 1.

1909

De Nationale klokkentijd wordt ingevoerd om een einde te maken aan de verschillende tijden die door de verschillende steden, spoorwegmaatschappijen en telegraaf gehanteerd worden. Men houdt de middelbare zonnetijd van Amsterdam aan. De eerste officiÃ«le Elfstedentocht wordt georganiseerd door De Friesche IJsbond. Al lang is het in Friesland traditie om zodra het kon langs alle elf Friese steden te schaatsen.

1910

Van der Waals krijgt de Nobelprijs voor natuurkunde vanwege zijn werk betreffende de toestandsvergelijking van vloeistoffen en gassen.

1911

Heinrich van der Burg bouwt als eerste Nederlander een vliegtuig naar eigen ontwerp. Ter gelegenheid van Koninginnedag vliegt Anthony Fokker in zijn in Duitsland zelfgebouwde Spin de eerste rondjes om de Haarlemse St. Bavokerk. Heike Kamerlingh Onnes ontdekt supergeleiding bij extreem lage temperaturen. Het zal hem in 1913 de Nobelprijs voor natuurkunde opleveren. In De Gids verschijnt het literair debuut van Nescio, de novelle De uitvreter. Honderd jaar na de invoering van de Code PÃ©nal waarin het verbod op hoererij werd afgeschaft, blijkt de campagne van de abolitionisten succesvol met de invoering van de zedelijkheidswetgeving. Hierin wordt een verbod ingesteld op bordeel houden, vrouwenhandel, pooierschap en het tonen van voorbehoedmiddelen en pornografie. Prostitutie zelf wordt echter niet verboden. Voorman van de abolitionisten is dominee Hendrik Pierson, die zich laat inspireren door Josephine Butler.

1914

Nederland volgt sinds 1839 een neutraliteitspolitiek en probeert dit vol te houden tijdens de Eerste Wereldoorlog. Het Schlieffenplan voorziet aanvankelijk in een grote cirkelvormige beweging door BelgiÃ« en Nederland, maar daar wordt uiteindelijk van afgezien, waardoor de neutraliteit niet in geding komt. Al met al hebben de oorlogvoerende landen weinig waardering voor de Nederlandse neutraliteit, die zij vaak als lafheid beschouwen. Bovendien verdenken zij Nederland er van een slaatje uit de oorlog te willen slaan. Niet helemaal ten onrechte; het nog steeds gebruikte scheldwoord OW'er (oorlogswinstmaker) stamt uit die periode. De Nederlandse Overzee Trustmaatschappij garandeert dat Nederlandse schepen geen handel vervoeren voor de oorlogvoerende landen, zodat de Entente bereid is de buitenlandse handel toe te staan. Doordat zoveel vrachtruimte verloren gaat door de onbeperkte duikbootoorlog, stijgen de vrachtprijzen enorm, zodat het aantrekkelijk is om schepen in de vaart te houden en zelfs nieuw te bouwen. In 1918 is de Nederlandse grote handelsvaartvloot dan ook 16% groter dan in 1914 en een stuk nieuwer.

1916

Het Scheepvaarthuis in Amsterdam komt gereed, het eerste gebouw in de stijl van de Amsterdamse School. Architect is J.M. van der Mey. Nederland verleent Nederlands-IndiÃ« het recht een Volksraad te houden met beperkte, raadgevende bevoegdheden. Van de Indonesische partijen wordt echter niemand verkozen, zodat de Nederlandse overheid dan maar een aantal mensen uit de Indonesische elite benoemt. Tijdens de watersnood van dit jaar rond de Zuiderzee breken vele dijken door. Deze ramp leidt tot de Zuiderzeewet van 1918, dijkverzwaring, en uiteindelijk tot de aanleg van de Afsluitdijk. Een dag na Duitsland voert Nederland de zomertijd in.

1917

Voedselschaarste tijdens de Eerste Wereldoorlog in Nederland en een fout in de distributie leidde tot het zogenaamde Aardappeloproer in Amsterdam. De schilder Theo van Doesburg richt de kunstenaarsvereniging De Stijl op. Het algemeen kiesrecht voor mannen ouder dan 23 jaar wordt ingevoerd. Vrouwen krijgen passief kiesrecht. Dit houdt in dat ze mogen worden gekozen. De evenredige vertegenwoordiging wordt ingevoerd ter vervanging van het districtenstelsel. Ten aanzien van het onderwijs wordt vastgelegd dat het bijzonder onderwijs op gelijke voet recht heeft op financiÃ«le steun van de overheid als het openbaar onderwijs. Dit beÃ«indigt de bittere Schoolstrijd. Het is een compromis van de socialisten en de confessionelen, de Pacificatie genoemd. De al bestaande tendens naar verzuiling wordt met name door de katholieken en protestanten doelbewust nagestreefd. Hele bevolkingsgroepen leven naast elkaar zonder veel contact. Tegelijkertijd worden door de verzuiling enerzijds en samenwerking aan de top anderzijds ook veel spanningen afgewenteld. De Nederlandse spionne Margaretha Geertruida Zelle, beter bekend als Mata Hari wordt in Parijs aangehouden. Daar wordt ze ter dood veroordeeld.

1918

In Nederland worden parlementsverkiezingen gehouden, voor het eerst met algemeen mannenkiesrecht. Door het nieuwe stelsel van evenredige vertegenwoordiging komt in plaats van een parlement met twee blokken een volksvertegenwoordiging in bont palet van grote en kleine partijen tot stand. De Duitse keizer Wilhelm II komt per trein uit zijn hoofdkwartier in Spa naar Eijsden bij Maastricht. Hij vraagt en krijgt - tot woede van vooral Frankrijk en Groot-BrittanniÃ« - asiel in Nederland. GeÃ¯nspireerd door de omwentelingen in Duitsland en Rusland roept de socialistische leider Troelstra op tot revolutie. Hij veroorzaakt paniek, maar krijgt geen bijval, wat bekend wordt als de Vergissing van Troelstra. Mede hierdoor worden de socialisten tot 1939 buiten de regering gehouden. De oproep tot revolutie veroorzaakt ook in IndiÃ« paniek. Gouverneur-generaal Van Limburg Stirum zegt in de Volksraad verregaande staatkundige hervormingen toe.

1919

De Luchtvaart Maatschappij voor Nederland en KoloniÃ«n wordt opgericht door luchtvaartpionier Albert Plesman. Het algemeen kiesrecht voor vrouwen wordt ingevoerd. Met Herfsttij der Middeleeuwen breekt Johan Huizinga door als historicus van wereldfaam. Eerste radio-uitzending in Nederland voor een algemeen publiek verzorgd door radiopionier Ã Steringa Idzerda met zijn zender PCGG. De Invaliditeitswet van Talma in werking. Een jaar later verhinderen de werkgevers verdere uitbreiding van de sociale zekerheid, die hen te duur wordt in de sterk fluctuerende markt. In BelgiÃ« ontstaat na de Eerste Wereldoorlog het idee om Zuid-Limburg en Zeeuws-Vlaanderen te annexeren als genoegdoening voor vermeende Nederlandse steun aan Duitsland.

1920

Nederland treedt met enige reserves toe tot de Volkenbond. De al bestaande burgerlijke normen en waarden worden tot de jaren zestig op zeer rigide wijze toegepast, gestimuleerd door de sociale controle binnen de zuilen.

1921

De zwerver Had-je-me-maar wordt voor de sociaal-anarchistische Rapaille Partij - die hem als protest tegen de invoering van het algemeen kiesrecht op de kieslijst heeft gezet - in de gemeenteraad van Amsterdam verkozen. De groep wil laten zien dat zelfs een zwerver verkozen kan worden.

1922

Teleurgesteld dat de beloofde hervormingen uitblijven, geeft Mohammed Hatta in het blad van de Indonesische Vereeniging, Indonesia Merdeka (IndonesiÃ« Vrij), aan dat de weg naar vrijheid voor IndonesiÃ« ligt in non-coÃ¶peratie en massa-actie. De nationalisten moeten iedere samenwerking met Nederland weigeren. Hiermee is de welwillende samenwerking ten einde.

1924

De H-NACC, een Fokker F.VII, vertrekt van Schiphol voor eerste vlucht naar Nederlands-IndiÃ«. Bijna twee maanden later arriveert de H-NACC in Batavia; de eerste Nederlandse intercontinentale vlucht is een feit.

1926

Het komt in dit en het volgend jaar tot een communistische opstand in Nederlands-IndiÃ«, waar de Nederlanders hard tegen optreden. Vier man worden ter dood veroordeeld, duizenden gevangengenomen en enkele honderden geÃ¯nterneerd in Boven-Digoel, waarmee de PKI en de Sarekat Rakjat geneutraliseerd zijn.

1927

Het eerste Rijkswegenplan wordt gepresenteerd, de basis voor de nieuwe wegen van de 20e eeuw.

1928

Olympische Zomerspelen in Amsterdam.

1929

Zwarte Donderdag maakt een einde aan de economische voorspoed van de Roaring Twenties.

1930

De verzuiling dringt door bij de radio met het Zendtijdbesluit, waardoor de AVRO flink aan zendtijd moet inleveren ten gunste van andere, levensbeschouwelijke omroepen.

1931

In Utrecht is de oprichtingsvergadering van de NSB, georganiseerd door Mussert en Van Geelkerken. Van de 14 aanwezigen worden er 4 lid.

1932

Op 28 mei wordt het laatste gat in de Afsluitdijk gedicht. De afsluiting van de Zuiderzee is daarmee voltooid. Het afgesloten deel wordt het IJsselmeer, het overblijvende deel de Waddenzee.

1933

Het Rijksdaggebouw in Berlijn gaat in vlammen op. Als dader wordt de Nederlander Marinus van der Lubbe aangewezen. De regering-Hitler - die net aan de macht is gekomen - maakt van de gelegenheid gebruik om verregaande maatregelen tegen de communisten te nemen. Later in het jaar wordt Van der Lubbe ter dood veroordeeld voor de Rijksdagbrand, maar zijn medeverdachten (Ernst Torgler en drie Bulgaarse communisten) worden vrijgesproken. Op het pantserschip De Zeven ProvinciÃ«n breekt muiterij uit, naar aanleiding van de bezuinigingen. De gewelddadige wijze waarop de muiterij wordt neergeslagen, leidt tot protesten. Colijn wordt weer voorzitter van de ministerraad. Hij is de belangrijkste politicus tijdens de crisisjaren.

1934

Tijdens het Jordaanoproer vallen er in Amsterdam 5 doden en 56 zwaargewonden; ook in Rotterdam valt een dode. In andere Nederlandse steden zorgt de economische toestand eveneens voor onlusten. Een grote vliegwedstrijd wordt georganiseerd van Londen naar Melbourne. Winnaar is de Grosvenor House, tweede de Nederlandse Uiver onder leiding van Koene Dirk Parmentier. De Uiver won wel de handicap sectie van de race. Van der Lubbe wordt terechtgesteld.

1935

De crisisjaren bereiken een dieptepunt met een werkloosheid van bijna 500.000, 15,5% van de beroepsbevolking. De economische crisis leidt tot een toename van het protectionisme: veel landen voeren contingentering (maxima aan de hoeveelheid import) in of verhogen invoerrechten. Door het blijven vasthouden aan de koppeling tussen de munt en de gouden standaard blijft de depressie in Nederland lang duren ten opzichte van de rest van Europa. Pas als Frankrijk en Zwitserland deze loslaten in het volgende jaar volgt ook Nederland.

1938

Geboorte van prinses Beatrix.

1939

Doordat de SDAP in 1937 afziet van eenzijdige ontwapening en afschaffing van de monarchie, is regeringsdeelname een optie voor de andere partijen. Nadat het kabinet-Colijn V al na een dag ten val is gekomen, neemt de partij met twee ministers deel aan het kabinet-De Geer II, wat een jaar later het eerste oorlogskabinet blijkt te zijn. In de door arbeiders in de werkverschaffing gebouwde barakken van Centraal Vluchtelingenkamp Westerbork arriveren de eerste Duitse Joden. Deze zijn eerder gevlucht voor de naziterreur, maar omdat de regering op goede voet wil blijven met Duitsland, sluit het op 15 december 1938 de grens (enkele weken na de Kristallnacht) en bestempelt de vluchtelingen als ongewenste vreemdelingen. Zij moeten in Ã©Ã©n groot vluchtelingenkamp worden ondergebracht. Aanvankelijk zal dat kamp bij Elspeet worden gebouwd, maar koningin Wilhelmina vindt de afstand van twaalf kilometer tot haar zomerverblijf paleis Het Loo veel te weinig.

1940

De neutraliteitspolitiek blijkt niet te werken als Duitse troepen Nederland binnenvallen, dat hiermee betrokken raakt in de Tweede Wereldoorlog. Koningin Wilhelmina wijkt samen met het Nederlandse kabinet uit naar Londen. Het bombardement op Rotterdam gaf

opperbevelhebber Winkelman de doorslag dat de strijd zinloos is, waarna hij de capitulatie van Nederland tekent. De strijd in Zeeland duurt nog enkele dagen, waarna er ook capitulatie volgt. De CPN besluit om zich tot ondergrondse verzetsorganisatie om te vormen, de eerste verzetsorganisatie in Nederland. De Duitsers stellen een Duits bestuur in Nederland in, geleid door een rijkscommissaris (Reichskommissar), de Oostenrijker Arthur Seyss-Inquart. Al snel na de invasie begint de Jodenvervolging. Alle ambtenaren moeten een niet-Joodverklaring tekenen, waarmee Joden uit de overheidsdienst worden geweerd. De Leidse hoogleraar Cleveringa houdt een vlammend betoog uit protest tegen het ontslag van Joodse werknemers. Hij wordt opgepakt en opgesloten in het Oranjehotel. De algemene houding is er echter een van inschikken, men probeert te overleven door vergaande aanpassing, ook wel accommodatie genoemd. De eerste verzetskranten worden gedrukt, zoals Het Parool, De Waarheid en Vrij Nederland.